

REDAKTIONEN

- 3** Forord
Morstaten

HELEN CHARMAN

- 19** Morstaten

ERIK SPORON FIEDLER

- 39** Mellem morstat og faderstat
Om omsorg og pligt i den danske velfærdsstat

DEVIKA SHARMA

- 59** En nordisk kærlighedshistorie
Velfærdsstaten i vores hjerter

SIGNE LETH GAMMELGAARD

- 83** Børnefabrikken
Mellemligsdystopiens kritik af den spæde velfærdsstat

RASMUS KORNBÆK & PETER LAURITSEN

- 105** Menneske, robot eller 'Big Mother'?
CPR som omsorgsinfrastruktur i velfærdsstaten

ELLEN SUNESON

- 125** Icke-produktivitet och svaga tankar
En feministisk genealogi från 1970-talets Sverige

AUDUN MORTENSEN

- 149** Arkivbegjær, byråmakt og omsorgslogikk i *Norsk kjærleik* og *Min Kim*

ANITA MAŠKOVÁ

- 177** Fællesskab, fremmedgørelse og flygtige utopier
Hospitalsfremstillinger i dansk moderskabslitteratur

BENEDIKTE WULFF

- 197** Barn, hjem, stat
Hvordan reproduktivt arbejde politiseres som verdensskabende i samtidens offentlige danske debat

IDA AASKOV DOLMER

- 219** Den gode danske velfærdsmor
Statslig disciplinering af moderskabet i Liv Duvås *Ned fra himlen*

Anmeldelser

MAGNUS NILSSON

- 239** Værdien af omsorg
Anmeldelse af Emma Holten: *Underskud – Om værdien af omsorg*

DAG HEEDE

- 243** Det nationale kompromis
Anmeldelse af Michael Nebeling Petersen, Tobias de Fønss
Wung-Sung, Bolette Frydendahl Larsen, Camilla Bruun Eriksen
og Mons Bissenbakker: *Aids-krisens danmarkshistorie*

Udgivelsen er støttet af Centre for Uses of Literature, Syddansk Universitet, og forskningsklyngen Nordic Models, Københavns Universitet.

FORSIDE

Mosaic Non-incorporated Artificial Embryo Model Grown from 3 donors including the artist
fra projektet *In Loco Parentis* af Charlotte Jarvis i samarbejde med Chuva Sousa Lopes lab,
Leiden Universitets Medical Centre, 2024.

FORORD

Morstaten

Med dette temanummer af K&K om "morstaten" spørger vi til de mangedannede, reelle såvel som imaginære, forbindelser mellem særligt de nordiske velfærdsstater og det omsorgsarbejde, vi med den amerikanske feminist og forfatter Adrienne Rich kan kalde "mothering".¹

Lad os tage et par eksempler på sådanne forbindelser mellem velfærdsstat og moderskab. I 1911 pointerede den svenske forfatter Selma Lagerlöf i sin tale ved den internationale kvindekongres, at staten er skabt af "Statsmanden", men at også kvinder i fremtiden "maa findes overalt, maa være med i alt, om Staten skal blive et Hjem" (Lagerlöf). Ved at give kvinders erfaringer fra hjemmet værdi i det statslige arbejde, blev Lagerlöf foregangskvinde for ideer om, at kvinders omsorgsarbejde burde spille en central rolle for statens udvikling – ideer, der senere, under indflydelse af blandt andre de svenske samfundsforskere Gunnar og Alva Myrdals befolknings- og familiepolitiske arbejde, blev til forestillingen om *folkhemmet*.

1 Det vil sige en forståelse af moderskab, der primært fokuserer på omsorg i praksis – det Rich kalder "the experience of mothering" – men som alligevel tager højde for, hvordan denne praksis struktureres af patriarkalske institutioner, såsom velfærdsstaten, og normative forestillinger om det gode moderskab. Det sidste kalder Rich "the institution of motherhood" (lxi).

I vores egen samtid kunne man op til det danske folketingsvalg i 2026 på Charlotte Nellemanns (Liberal Alliance) valgplakater læse udsagnet "Systemet er ikke din mor", mens man op til Europaparlamentsvalget i 2024, også i Danmark, kunne se valgplakater med et billede af en ung, hvid kvinde, der holder en baby tæt ind til sig, med billedteksten "Mere mor, mindre EU". Med sloganet "mere mor, mindre EU" kritiserede Dansk Folkeparti den øremærkede barsel til fædre, som EU ifølge plakaten havde "tvunget Danmark til at indføre".¹ Her er det varme moderskab den positive kontrast til det kølige, ufleksible system, hvad enten dette system er EU eller den daginstitution, som for DF er det reelle alternativ til, at moren tager barslen.

"Moderskab er en politisk tilstand", skriver den britiske litterat Helen Charman i bogen *Mother State* fra 2024, hvis indledning vi bringer et oversat uddrag af i dette temanummer. Moderskab politiseres hele tiden, viser Charman, det bruges og manipuleres i politisk øjemed (som f.eks. i Dansk Folkepartis valgkampagne), men vi overser samtidig moderskabets egentlig politiske karakter. Moderskab er ikke kun politisk i de momenter, hvor det uforvarende støder mod offentligheden og dens forventninger til, hvem og hvordan en god mor er: Moderskab er i sig selv en politisk tilstand, fordi det er en essentiel samfundsopgave at opfostre og drage omsorg for børn, og den opgave har, foreslår Charman, alt at gøre med magt, status og fordelingen af ressourcer. Charman analyserer og forbinder en række betydninger af bogens titel, *Mother State*: Den tilstand [state], inklusive kroppens tilstand, det er at være mor; forbindelsen mellem mødre og staten; statens måder at bruge – politisere – mødre og moderskab på og endelig forståelsen af velfærdsstaten selv som en nærende og støttende moderenhed. I den britiske kontekst, der er Charmans fokus, klinger det nedsættende "nanny state" uundgåeligt med i den sidste af disse betydninger af "morstat" – som det også er tilfældet med Charlotte Nellemanns valgplakat. Disse forskellige betydninger løber også som røde tråde igennem K&K 142.

1 Valgplakaten kan ses på Altingets hjemmeside: <https://www.altinget.dk/artikel/eksperter-faelder-dom-her-er-eu-valgets-bedste-og-vaerste-valgplakater> (tilgået juni 2026).

Som Charman fortæller den, er moderskabets nyere britiske historie en politisk historie, der både handler om de faktiske vilkår for mødre – og det vil for Charman sige personer, der udfører det omsorgsarbejde, nogen må gøre – og om, hvor radikalt anderledes, moderskab kunne være. *Mother State* lægger sig således i forlængelse af andre feministiske kampe for at anerkende dét, vi har en tilbøjelighed til at forvise til privatsfæren, som politisk. Samtidig udfolder Charman måderne, hvorpå mormetaforer er blevet brugt til at fortolke, idealisere eller kritisere relationen mellem velfærdsstat og subjekt. Denne analyse koncentrerer sig i en række centrale historiske nedslag og karakterer, herunder en diskussion af Margaret Thatcher som en streng og disciplinerende mor for briterne og postkoloniale subjekter i 1980'erne, forbindelserne mellem feminisme og nationalisme i et Nordirland, der holder fast i forestillingen om "Moder Irland", og mobiliseringen med afsæt i barnet og dets fremtid i radikale feministiske fredsbevægelser såsom *Greenham Common Women's Peace Camp*, der i 1980'erne og 1990'erne protesterede mod statens atomvåbenlager, og besættelsesbevægelserne i Glasgow og London i 2010'erne, der blev ledet af mødre.

Som kvindelig læser, der er situeret i Skandinavien, kan man blive pinligt berørt af Charmans fokus på 'moderskab' frem for det mere ligestillede og kønsneutrale 'forældreskab'. Har cis-mænd og LGBTQIA+-personer da ikke snart gjort sig fortjent til at stå ved siden af cis-kvinderne, når vi forestiller os det omfattende omsorgsarbejde at tage vare på et barn, kunne man spørge. Moderskab klinger så sakralt. Samtidig er det sakrale i denne kønnede term svært at forene med et velfærdshverdagsligt billedrepertoire af mænd med barnevogne, mænd med børn på cyklen, mænd på barsel, mandlige pædagoger på tur med vuggestuebørnene og mænd, der måske står for hovedparten af arbejdet i hjemmet. Charman fortæller en fabelagtig – (op)rørende, overraskende og intens – politisk historie om Storbritannien med moderskab som sit omdrejningspunkt, men risikerer hun ikke, mod sin udtalte vilje, med dette fokus at genbekræfte vores forestillinger om kvinders særstilling, når det drejer sig om at passe børn?

Der er mindst to grunde til, at det ikke forholder sig sådan. For det første er moderskab i *Mother State* aldrig sakralt, men altid beskidt og indvævet i politiske kampe. Charman følger opmærksomt betydningerne af eksem-

pelvis enlige mødre i britisk politisk diskurs og populærkultur, forholdet mellem vold og moderskab samt mellem *motherhood* og *nationhood*. Bogens fortællinger om konkrete og imaginære mødre er altid også fortællinger om klasse og ofte også om race: Hvad er egentlig på spil i den tilbagevendende moralske panik, der omslutter gravide teenagekroppe? Hvilken rolle spillede Cherie Blairs klasserejse i den offentlige evaluering af Tony Blairs New Labour? Og hvorfor er der stadig en overdødelighed blandt sorte mødre, selvom det britiske sundhedssystem lover fri og lige behandling af alle borgere? Den slags spørgsmål driver Charmans undersøgelse af moderskabets kulturelle og politiske betydninger i magtens centrum og dens periferi.

For det andet er det pinlige i termen moderskab også stedet for det udtalt utopiske ved *Mother State*. Bogens ærinde er dobbelt. På den ene side: at fortælle moderskabets politiske historie, som den faktisk har udspejlet sig i Storbritannien siden 1970'erne. På den anden side: at synliggøre, hvad et frigjort moderskab kunne være. Det frigjorte moderskab, Charman forestiller sig, er også frigjort fra kvindekønnet. Netop her, med moderskabets historiske kønnethed, er bogens indsats i utopisk tænkning på sit højeste:

I denne bog har jeg forsøgt at forblive forpligtet på utopisk tænkning: Det er svært at finde en balance mellem troen på, hvad frigjort moderskab kunne være, og en præcis gengivelse af, hvordan det har været. Dette gælder især moderskabets forhold til køn: Det faktum, at det ikke per automatik er en kønsspecifik tilstand, er farvet og formet af det faktum, at det er blevet forstået som en definitivt feminin tilstand. (Charman 330)

Charman inviterer os med andre ord til på én gang at forestille os *mothering* som friset fra kønnets og femininitetens begrænsninger (og vice versa) og følge disse begrænsningers virkninger i britisk historie. Parallelt med bogens kritik af de kønnede, faktiske mulighedsbetingelser for moderskab i Storbritannien er *Mother State* et forsøg på at synliggøre moderskabsarbejde som et solidarisk og berigende politisk projekt.

Flere steder tager Charmans utopiske tænkning afsæt i hendes egne erfaringer af at være vokset op med en enlig mor. Nu, hvor Charman og hendes bror er blevet voksne, ønsker deres mor sig et barnebarn. Men

behøver besiddelsesforbindelserne virkelig være så ligefremme, spørger Charman tvivlende (331). Kan jeg kun give alt det, jeg selv har fået fra min mor og andre, videre gennem en navlestreng? Har jeg, spørger Charman (der arbejder frivilligt som fødselsbisidder), da ikke allerede omsat min mors omsorg for mig i mine relationer til børnene i mit liv: mine venners børn og de børn, der er fundamentet for min politiske tænkning? Hvilken betydning har mit valg om at blive eller ikke at blive mor for min evne til og mit ønske om at *do the work of mothering* på min egen måde? Kunne vi, foreslår Charman, lade os inspirere af "Sisterhood of Black Single Mothers", der i 1980'erne beskrev familier som 'moderrige' frem for 'faderløse', og på den måde betragte verden som 'babyrig' (331)? "Kan vi forvandle det psykiske ekko af babyens gråd i børneværelset til en lyd, der binder os sammen" (331)?

Den slags utopiske tanker om at frisætte omsorgsarbejdet fra binære kønsforestillinger og kernefamilien giver genlyd i andre feministiske ideer i vores samtid, ikke mindst tanken om *family abolition*, det vil sige afskaffelsen af kernefamilien som organiserende matrice i det kapitalistiske samfund. Feministiske tænkere som Sophie Lewis, M.E. O'Brien og Kathi Weeks har således genfortolket og populariseret denne idé, som også er at finde i Karl Marx og Friedrich Engels' *Det kommunistiske manifest*. Familiens afskaffelse blev også diskuteret blandt radikale 70'er-feminister såsom den amerikanske forfatter og aktivist Shulamith Firestone, som i bogen *The Dialectic of Sex* (1970) forestillede sig teknologisk reproduktion uden graviditet med det formål at frisætte kvinder fra den biologiske byrde. Som idé og bevægelse handler familieafskaffelse om at kollektivisere det reproduktive arbejde og løfte det ud af en familieform, der ifølge disse tænkere understøtter kapitalismen, fastholder subjektet i kønnede roller, fordeler ressourcer efter genetiske relationer frem for efter behov og altså privatiserer et omsorgssystem, som kunne være anderledes uindskrænket og gavmildt.

Forsiden af dette temanummer henviser til disse diskussioner. Billedet stammer fra den britiske kunster Charlotte Jarvis' projekt *In Loco Parentis* ('i en forælders sted'), hvor Jarvis samarbejder med naturvidenskabelige forskere om at skabe et kunstigt embryo, der kombinerer flere personers donerede

stamceller i mosaik.² Forsidebilledet er et foto af denne embryo-mosaik. Jarvis samarbejder desuden med moralfilosoffer, jurister og medlemmer af sit lokalsamfund om at træne en kunstig intelligens til at være 'forælder' for dette embryo – og eksempelvis træffe beslutninger om, hvorvidt og hvordan det skal overleve. Med *In Loco Parentis* spørger Jarvis således til den (fremtidige) samfundsmæssige produktion og betydning af subjektformationerne 'barn', 'forælder' og 'familie' og til forholdet mellem dem.

SKANDINAVIEN

I de skandinaviske velfærdsstater kan vi knytte forestillingen om en "morstat" til en dobbelt ambition: på den ene side at aflaste familien ved at lade staten overtage noget af omsorgsarbejdet og på den anden side at frigøre kvinder fra økonomisk afhængighed af familien gennem lønarbejde. Denne dobbelte ambition er omsat i bestræbelserne på at kollektivisere store dele af den sociale reproduktion gennem daginstitutioner, barselsordninger og offentlig ældrepleje og på at integrere kvinder på arbejdsmarkedet på lige fod med mænd. Den nordiske velfærdsstat har på den måde været organiseret omkring idéen om, at omsorg og opdragelse ikke kun er et privat eller familiært ansvar, men et fælles samfundsanliggende, en kollektiv forpligtelse: Den gode stat er som et godt hjem. Velfærdsforskeren Gøsta Esping-Andersen beskriver denne ambition som "affamilialisering", fordi borgerens sociale og økonomiske sikkerhed i mindre grad er afhængig af familien som forsørgelsesfællesskab. I den optik er den nordiske velfærdsstat et system, der gennem universelle velfærdsydelser og offentlige institutioner gør individet mere uafhængigt af familiære omsorgsrelationer. Artiklerne i dette temanummer undersøger nogle af de mangeartede virkninger af denne statsliggørelse af det reproduktive arbejde, der kendetegner den nordiske velfærdsmodel.

I bogen *Overskudskvinder* fra 2025 argumenterer de danske økonomer Nina Smith og Anne-Mette Barfod for, at de nordiske velfærdsstater ganske

2 Jarvis arbejder typisk på tværs af performance, visuel kunst og naturvidenskab. I *In Loco Parentis* samarbejder hun med forskere fra Leiden Universitet i en gruppe ledet af humanbiolog Susana Chuva de Sousa Lopes (Jarvis).

vist har skabt høj arbejdsmarkedsdeltagelse blandt kvinder, men samtidig bidrager til, endda tilskynder, en traditionel kønnet arbejdsdeling. Kvinder er fortsat overrepræsenterede i velfærdsstatens lavtlønnede omsorgsfag – eller “kvindejobs”, som Smith og Barfod kalder dem – tager størstedelen af barslen og arbejder på deltid i længere perioder af deres liv; de peger på, at kvinder i andre lande i højere grad “har spredt sig mere ud mellem brancher” (Smith og Barfod 43). Velfærdsstaten er således ikke kun et redskab til ligestilling, men også en infrastruktur, der reproducerer bestemte former for kønnet omsorgsarbejde. Samtidig indfanger begrebet “affamilialisering” kun delvist velfærdsstatens reproduktive logikker. De nordiske velfærdsstater har gennem familievenlige ordninger skabt rammer, der gør det muligt at kombinere lønarbejde, reproduktion og omsorg for børn, og disse strukturer skaber en forventning om, at velfærdsborgerne både skal deltage aktivt på arbejdsmarkedet og opfostre velfærdsstatens fremtidige borgere. Fra et globalt perspektiv må vi samtidig spørge: familievenlige for hvem? Når omsorgsarbejdet i Norden varetages af eksempelvis kvindelige migranter, risikerer de globale *care chains* at være ensbetydende med *care drains*, hvor omsorgskapacitet flyttes fra fattigere til rigere samfund (Degavre og Merla 291). Vi vender tilbage til dette spørgsmål om, hvilke slægtskabs- og omsorgsrelationer velfærdsstaten i det hele taget understøtter og anerkender som familie.

I dag befinder de skandinaviske velfærdsstater sig ifølge velfærdsforskere i en omsorgskrise (Dowling; Hansen, Dahl og Horn). Fødselstallene falder, omsorgsfagene mangler arbejdskraft, og vi ser i øjeblikket en række politiske initiativer, der skal sikre øget optag på velfærdsuddannelserne og tiltag, der igen skal gøre reproduktion til et centralt samfundsanliggende: udvidet adgang til fertilitetsbehandling, økonomiske støtteordninger målrettet børnefamilier, øremærkede forskningsmidler til løsninger på reproduktionsproblemerne og politiske diskussioner om fødselstal. I sin tale til partiet Moderaternes årsmøde i 2024 sagde udenrigsminister og partiformand Lars Løkke Rasmussen, at det ikke er noget, man normalt taler om i politik, men: “det er vi nødt til. For gør vi ikke noget, så vil der være markant færre børn og unge om 25-30 år ... Så sagt helt kort: Vi skal have nogle flere børn!” (Løkke Rasmussen). Selvom der tales til et kønsløst “vi”,

peger Løkke Rasmussens pronatalistiske logik på en kursændring. Hvor den klassiske socialdemokratiske velfærdsmodel var afhængig af kvinders fulde deltagelse på arbejdsmarkedet, synes samtidens reproduktionskrise at forskyde denne forventning, således at kvindernes vigtigste forpligtigelse måske igen bliver at føde børn til velfærdsstaten.

Opråbet til de unge og de barnløse om at "tage et personligt ansvar" (Løkke Rasmussen) eksemplificerer den aktive pronatalisme, der har formet de skandinaviske velfærdsstater siden 1930'ernes 'reproduktionskrise' og Alva og Gunnar Myrdals indflydelsesrige bog *Kris i befolkningsfrågan* fra 1934. Men ud fra hvilke grundantagelser vil det være katastrofalt, hvis "vi" bliver færre mennesker? Inden for bæredygtigheds- og klimaforskning har man i mange år argumenteret for, at en mindre befolkning kan mindske presset på klima og ressourcer (Dahl; Haraway, *Staying with the Trouble*). Og fra et velfærdsstatsligt perspektiv kunne det være en anledning til at gentænke den kollektive omsorgsmæssige og økonomiske organisering, herunder en solidarisk og antiracistisk politisk forståelse af migration. Samtidig kan man overveje nærmere, hvad det egentlig betyder at "tage et personligt ansvar" for velfærdsstaten. I et historisk perspektiv peger historikeren Peggy O'Donnell Heffington for eksempel på, at kvinder uden børn har taget et stort ansvar for den sociale omsorg som lærerinder, sygeplejersker, husholdersker, nonner og i andre former for kollektivt omsorgsarbejde (Heffington; se også Schwartz). Den moderne velfærdsstat hviler således ikke kun på biologisk moderskab, men også på kollektive omsorgsformer, der historisk ofte er blevet varetaget af kvinder, som ikke selv fik børn.

Som artiklerne i dette nummer viser, går alt dette ikke hen over hovedet på samtidens skandinaviske litteratur og kunst. Da forfatteren Mai My Humaidan i 2023 udgav bogen *Ærømanifestet*, hvor hun kritiserer den danske velfærdsstats aktuelle organisering af familieliv, arbejdsliv og barndom, herunder samtidens krav om effektivitet, institutionsliv og dobbeltarbejde, blev hun mødt af larmende kritik. Ikke mindst fra den daværende socialdemokratiske udlændinge- og integrationsminister Kaare Dybvad Bek, der i debatbogen *Arbejdets land* fra 2023 fremhæver, hvor vigtigt det er for velfærdsstatens opretholdelse, at kvinder er fuldt beskæftiget på arbejdsmarkedet, og at forældre ikke skal skamme sig over at hente deres børn sent i institutionerne

(Bek). Men Humaidan er ikke alene om at kritisere institutionaliseringen af barndommen. Hun er heller ikke alene om at fremhæve kernefamilien og båndet mellem mor og barn, som noget vi bør kæmpe for og forsvare. Tendenser som hjemmeskoling, hjemmefødsler, "tradwife"-kultur og såkaldte "soft girl"-idealer kan i denne sammenhæng forstås som forsøg på at flytte omsorgen tilbage fra staten til familien. Hvor den socialdemokratiske velfærdsmodel historisk byggede på kollektivisering af omsorgsarbejdet, peger disse strømninger mod en genprivatisering af moderskabet og omsorgen, ofte begrundet i en oplevelse af, at velfærdsstaten ikke længere formår at skabe de støttende omsorgsfællesskaber, den lovede.

Andre forfattere, kunstnere og forskere fokuserer i stedet på, hvordan ikke-biologiske former for tilknytning, omsorg og slægtskab kan erstatte eller supplere både velfærdsstatens og kernefamiliens ansvarsområder – det kan f.eks. være ved at genopdage og genbeskrive venskabets betydning på tværs af livsforløb (Pihl). Allerede i *Families We Choose* (1991) argumenterede antropologen Kath Weston, på baggrund af studier af homoseksuelle familiekonstellationer i 1970'erne og 1980'erne, for, at familie ikke først og fremmest er noget, man fødes ind i, men noget, man skaber gennem omsorg, ansvar og tilhørsforhold. I de senere år er denne tradition blevet videreudviklet af blandt andre queerforskerne Tyler Bradway og Elisabeth Freeman (2022).

Moderskab er politisk og har alt at gøre med magt, status og fordelingen af ressourcer, skriver Charman. Det fremgår også af de skandinaviske velfærdsstaters transnationale relationer. De senere år har de skandinaviske offentligheder diskuteret, hvordan borgernes mulighed for at blive forældre må, eller ikke må, involvere mødre og familier, der lever i andre, typisk betydeligt fattigere, dele af verden. Af disse diskussioner og historiske redegørelser står det klart, at velfærdsstatens måde at facilitere forældreskab og -omsorg på, også er forbundet med vold og koloniale logikker. For eksempel har sociologen Ingvill Stuvøy og køns- og adoptionsforskeren Lene Myong beskrevet, hvordan den norske og den danske stat i lovgivning om henholdsvis transnationalt surrogatsvangerskab og transnational adoption har privilegeret og juridisk sikret den skandinaviske familie på bekostning af førstefamilier og surrogatmødres rettigheder. Det, vi ovenfor

beskrev som velfærdsstatens iboende pronatalisme, kan vi således med sociologen Charis Thompson genbeskrive som "selektiv pronatalisme", det vil sige statens understøttelse af nogle menneskers forældreskab på bekostning af andre (Thompson citeret i Stuvøy og Myong 1091). Derfor må vi fortsat spørge kritisk til disse staters angiveligt unikke omsorgskompetence – på samme måde som vi må spørge til den dybt forankrede forestilling om, at enhver familie i Skandinavien er et bedre sted at vokse op end familier andre steder i verden (Hunter).

Denne selvforståelse som humanitære agenter og eksperter i børnevelfærd var også aktiv i den danske stats facilitering af tvangsfjernelser og adoptioner af børn fra Kalaallit Nunaat fra 1951 og frem til sidst i 1970'erne (Prattes og Myong). I en artikel om den danske stats "koloniale omsorg" beskriver Myong og omsorgsforsker Riikka Prattes, hvordan danske adoptionsfamilier i sagsakter og lovgivning om transnational adoption fremstilles som et omsorgsfuldt subjekt, for hvem velfærdsstaten har en omsorgspligt, herunder en pligt til at sikre adoptionsfamiliens ret til at selv at kunne yde forældreomsorg. "For den voksende danske velfærdsstat bidrog denne adgang til Andre børn til at demokratisere reproduktive rettigheder for dem, der gerne ville opbygge en kernefamilie" (Prattes og Myong 172, vores oversættelse). Ifølge denne kritiske reproduktionsforskning hviler de skandinaviske velfærdsstaters reproduktive biopolitik altså også på en udvindingslogik, hvor børn, der er født af mødre uden for Skandinavien, er en ressource for hvid skandinavisk familiedannelse på en måde, som samtidig ekskluderer disse racialiserede, ikke-hvide mødre og familier. National lighed og inklusion hviler på global ulighed og eksklusion. Vi indledte dette forord med blandt andet DF's valgsløzan "Mere mor, mindre EU". At politiseringen af moderlig omsorg kan være politisk oversætteligt til kontrol og racialiserende eksklusionslogikker fremgik af et andet slogan fra den samme valgkampagne: "Mere grænsekontrol, mindre EU".

OM ARTIKLERNE

Artiklerne i dette temanummer fokuserer på forskellige aspekter af mor/stat-relationerne, som de optræder i og på tværs af nordiske kulturkredse. De første fire artikler har deres hovedfokus på kulturelle forestillinger om

velfærdsstaten som mor- eller "forældreagtig". Med særligt fokus på den danske kontekst interesserer Erik Sporon Fiedler sig i artiklen "Mellem morstat og faderstat. Om omsorg og pligt i den danske velfærdsstat" for de kønnede statsmetaforikkers historie og kritiske potentiale. Fiedler følger de familiebaserede statsmetaforer – paternalistiske eller maternalistiske – fra Reformationen og frem til den konfiguration af velfærdsstaten, som politologen Ove Kaj Pedersen kalder "konkurrencestaten," med det formål at synliggøre, at den danske velfærdsstats etiske grundlag kan siges at bevæge sig mellem en pligtetik og en omsorgsetik. Afslutningsvist foreslår Fiedler, tentativt og med afsæt i Charmans begrebsliggørelse af morstaten, at morstatsmetaforen stadig, eller igen, er et relevant og politisk løfterigt billede på organiseringen af det fælles omsorgsarbejde.

I artiklen "En nordisk kærlighedshistorie. Velfærdsstaten i vores hjerter" foreslår Devika Sharma, at vi kan forstå den såkaldte "nordiske model" som ikke bare en institutionel velfærdsmodel, men også som en affektiv model, der har med subjektets tilknytning til velfærdsstaten at gøre. Med til denne "affektive nordiske model" hører det, foreslår Sharma, at subjektet indgår i en relation til staten, som var staten en slags forælder. Denne 'familiære' relation til staten strukturerer ifølge Sharma også den hegemoniske tilknytning til velfærdsstaten, som hun i artiklen beskriver som "velfærds-kærlighed". Sidste del af artiklen består i en analyse af denne velfærds-kærlighed, som den kommer til udtryk i værker af henholdsvis den svenske forfatter Lena Andersson og den danske instruktør Frelle Petersen.

I artiklen "Børnefabrikken – Mellemligsdystopiens kritik af den spæde velfærdsstat" undersøger Signe Leth Gammelgaard, hvordan Karin Boyes spekulative fiktion *Kallocain* fra 1940, der ofte er blevet læst som en kritik af fascisme og sovjetkommunisme, også kan læses som en kritik af den tidlige skandinaviske velfærdsstats omsorgslogikker, reproduktionspolitik og økonomiske styringsformer. Med udgangspunkt i mellemkrigstidens økonomiske og politiske debatter viser Gammelgaard, hvordan staten hos Boye fremstilles som en moderfigur, der læst med den jungianske psykoanalyse forener omsorg med kontrol og disciplinering. Hun peger samtidig på, at romanen tilbyder forestillinger om alternative former for fællesskab, omsorg og kærlighed, der udfordrer den autoritære "moderstat".

Vi forbinder gerne velfærd og omsorg med normeringer, pensionsalder og "varme hænder", men i artiklen "Menneske, robot eller 'Big Mother'?" beskæftiger Rasmus Kornbek og Peter Lauritsen sig med de "kølige" digitale registre, der strukturerer velfærdsstatens omsorgsarbejde og dermed relationen mellem stat og borger. Mere specifikt foreslår forfatterne, at vi betragter CPR-registeret som en afgørende omsorgsinfrastruktur i velfærdsstaten, og at vores begreber om omsorg derfor bør kunne medtænke sociotekniske relationer. Den første del af artiklen fortæller den korte version af personregistreringens danske historie med fokus på bl.a. forholdet mellem omsorg og kontrol, mens den sidste del fokuserer på to litterære fortolkninger – af henholdsvis Knud Sørensen og Claus Beck-Nielsen – af CPR-infrastrukturen og dens sociale virkninger.

Herefter følger to artikler, der retter opmærksomheden mod de normer, forventninger og (følelses)regler, der regulerer subjektets inklusion i velfærdsstatens omsorgsregime – og måderne, hvorpå denne regulering udfordres i kunst og litteratur. Ellen Suneson tager i artiklen "Icke-produktivitet och svaga tankar: en feministisk genealogi från 1970-talets Sverige" afsæt i den gensidige relation mellem efterkrigstidens svenske feminisme og den moderne svenske velfærdsstat. Disse to formationer – kvindebevægelse og velfærdsstat – delte forestillingen om den produktive, gerne lønarbejdende, kvinde som en forudsætning for den frihed og uafhængighed, der var deres fælles målsætning. På den måde fik kvindebevægelsen, viser Suneson, også del i den herskende velfærdsideologis (og kapitalens) skepsis over for den ikke-produktive kvinde og hendes angivelige passivitet og dybe afhængighed. Inspireret af feministisk anti-arbejdsteori interesserer Suneson sig for en alternativ genealogi i den svenske 70'er-feminisme, som hun finder hos blandt andre kunstnerne Marie-Louise Ekman og Ingamaj Beck og deres interesse for passivitet, unødvendig kunst og "svage tanker": Her er arbejde og produktivitet ikke normative idealer.

I artiklen "Arkivbegjær, byråmakt og omsorgslogikk i *Norsk kjærleik* og *Min Kim*" undersøger Audun Mortensen, hvordan Brynjulf Jung Tjønnns digtsamling *Norsk kjærleik* (2024) og Eva Tinds roman *Min Kim* (2024) tematiserer en assimilatorisk omsorgslogik, der er specifikt knyttet til den skandinaviske velfærdsstat. Mortensen argumenterer i artiklen for, at den

transnationalt adopterede karakter i begge værker fremstilles som en ønsket, men betinget inkluderet migrantfigur, hvis tilhørsforhold formes gennem velfærdsstatens institutionelle omsorgspraksisser. Denne inklusion er i udgangspunktet betinget af et brud med den adopteredes oprindelige familie, hvorved omsorgsregimet paradoksalt inkluderer gennem eksklusion. Samtidig viser artiklen, hvordan *Min Kim* artikulerer alternative, transnationale omsorgsformer, der udfordrer adoptionens normative logik.

Nummerets tre sidste artikler kredser på forskellig vis om erfaringen af at være gravid, at føde og at være mor inden for rammerne af det 21. århundredes skandinaviske velfærdssystem. I artiklen "Fællesskab, fremmedgørelse og flygtige utopier. Hospitalsfremstillinger i dansk moderskabslitteratur" identificerer Anita Mašková et skift i dansk moderskabslitteratur fra fremstillinger af fødegangen som et frigørende og solidarisk kvindelum til et rum, der er mærket af ressourceknaphed, upersonlig institutionalisering og en gennemgribende fornemmelse af overvågning. Mašková pointerer, at dette stemningsskifte i litterære repræsentationer af fødegangen indfanger en voksende velfærdskrise i Danmark. I lighed med Charman fremhæver Mašková dog samtidig, at den nyere litteratur alligevel fastholder små utopiske øjeblikke, der særligt udfolder sig i relationen mellem forælder og barn og i solidariske fællesskaber på tværs af kernefamiliens grænser.

Benedikte Wulffs artikel "Barn, hjem, stat. Hvordan reproduktivt arbejde politiseres som verdensskabende i samtidens offentlige danske debat" anlægger et eksplicit politisk perspektiv på relationen mellem stat og forælder. I en sammenligning af Mette Frederikssens nytårstaler fra 2024 og 2025 med Lea Løppenthins digtsamling *Løven og Klagen* (2024) argumenterer Wulff for, at hvor nytårstalerne benytter pronatalistisk retorik til at beskrive forældreskabet som noget, der finder sted i kraft af velfærdsstatens indblanding, beskriver Løppenthin sit eget moderskab som noget, der opstår på trods af velfærdssystemets omsorgssvigt. Fra dansk pronatalisme og Løppenthins beskrivelser af den intime omsorg trækker Wulff forbindelser til globalpolitiske problemstillinger såsom klimakrisen og krigen i Palæstina. Dermed peger Wulff på, at reproduktivt arbejde, pronatalisme og forholdet mellem stat og forældre er vigtige fikspunkter i forståelsen af dansk politik og velfærdsstatens rolle, både nationalt og globalt.

Spørgsmålet om statslig indblanding i forældreskab tematiseres også i Ida Aaskov Dolmers artikel "Den gode danske velfærdsмор. Statslig disciplinering af moderskabet i Liv Duvås *Ned fra himlen*." Dolmer analyserer, hvordan Duvås roman fra 2024 fremstiller velfærdsstaten som en evaluerende og disciplinerende instans, der afgør, hvem der fremstår som "gode" og "dårlige" mødre og dermed henholdsvis fortjener statens støtte eller risikerer at få deres barn tvangsfjernet. I romanen udfolder denne magtrelation sig i mødet mellem en socialt marginaliseret mor og det kommunale system, og analysen synliggør, hvordan evalueringer af mødre er tæt forbundne med socioøkonomiske og kulturelle normer. Samtidig udfolder artiklen, hvordan romanens fortællestil inviterer læseren til kritisk at reflektere både over statens magt og over sine egne betragtninger om romanens hovedperson.

Nummeret rundes af med to anmeldelser, som lægger sig i forlængelse af nummerets tema. Emma Holtens *Underskud – om værdien af omsorg* anmeldes af Magnus Nilsson, mens Dag Heede anmelder *Aids-krisens Danmarkshistorie*, der er skrevet af Michael Nebeling Petersen, Tobias de Fønss Wung-Sung, Bolette Frydendahl Larsen, Camilla Bruun Eriksen og Mons Bissenbakker.

God læselyst!

LITTERATUR

- Bek, Kaare Dybvad. *Arbejdets land*. Grønningen 1, 2023.
- Bradway, Tyler og Elisabeth Freeman. *Queer Kinship. Race, Sex, Belonging, Form*. Duke University Press, 2022.
- Charman, Helen. *Mother State*. Allen Lane, 2024.
- Degavre, Florence og Laura Merla. "Defamilialisation of Whom? Re-Thinking Defamilialisation in the Light of Global Care Chains and the Transnational Circulation of Care". *Family Life in an Age of Migration and Mobility. Migration, Diasporas and Citizenship*, redigeret af Majella Kilkey og Ewa Palenga-Möllenneck. Palgrave Macmillan, 2016, https://link.springer.com/chapter/10.1057/978-1-137-52099-9_13.
- Dowling, Emma. *The Care Crisis: What Caused It and How Can We End It?* Verso, 2021.
- Esping-Andersen, Gøsta. "Towards the Good Society, Once Again?". *Why We Need a New Welfare State*, redigeret af Esping-Andersen. Oxford University Press, 2013, s. 1-25, <https://doi.org/10.1093/0199256438.003.0001>

- Hansen, Lise Lotte, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn (red). *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*. Bristol University Press, 2023.
- Haraway, Donna J. *Forbundne arters manifest. Hunde, folk og signifikant andethed*. Forlaget Mindspace, 2021.
- Haraway, Donna J. *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press, 2016.
- Heffington, Peggy O' Donnell. *Without Children: The Long History of Not Being a Mother*. Seal Press, 2023.
- Holten, Emma. *Underskud – om værdien af omsorg*. Politikens forlag, 2024.
- Humaidan, Maj My. *Ærømanifestet – om længslen efter et andet familieliv*. Gyldendal, 2023.
- Hunter, Elisabeth Löwe. *Black Racial Isolation: Understanding African Diaspora Subjectivity in Post-Racial Denmark* [Ph.d.-afhandling], University of California, 2023, <https://escholarship.org/uc/item/3qk0z1fm>. Open Access Publications from the University of California.
- Jarvis, Charlotte. *In Loco Parentis*. 2018, <https://cjarvis.com/in-loco-parentis/>.
- Lagerlöf, Selma. "Selma Lagerlöfs tale ved den internationale kvindekongres". *Danske Taler – den levende talesamling*, <https://www.dansketaler.dk/tale/selma-lagerlofs-tale-ved-den-internationale-kvindekongres-1911>.
- Lewis, Sophie. *Abolish the Family: A Manifesto for Care and Liberation*. Verso, 2022.
- Løkke Rasmussen, Lars. "Lars Løkke Rasmussens tale ved Moderaternes årsmøde 16. marts 2024". *Danske taler*, <https://www.dansketaler.dk/tale/lars-lokke-rasmussens-tale-ved-moderaternes-arsmode-2024>.
- O'Brien, M.E. *Family Abolition: Capitalism and the Communizing of Care*. Pluto Press, 2023.
- Pihl, Marie-Elisabeth Lei. *Venskab fra Aristoteles til Snapchat*. U Press, 2026.
- Prattes, Riikka og Lene Myong. "Colonial Care in the Nordics: Child Removal and the Politics of Disappearance". *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 34:2, 164-178, 2026, DOI: 10.1080/08038740.2025.2464546
- Rich, Adrienne. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton & Co, 2021.
- Smith, Nina og Anne-Mette Barfod. *Overskudskvinder – økonomernes vej til det frie og lige liv*. Lindhart og Ringhof, 2025.
- Schwartz, Camilla. "Barnfri Tricksteri hos Tove Jansson, Selma Lagerlöf og Karen Blixen". *Queering Nordisk Kvindelitteraturhistorie*, 2025, redigeret af Camilla Schwartz, Anne Scott Sørensen og Karen Hvidtfeldt, <https://nordicwomensliterature.net/da/2025/03/18/queering/>
- Stuvøy, Ingvill og Lene Myong. "The Biopolitics of Parental Access: Cross-Readings of Transnational Adoption and Surrogacy in Denmark and Norway". *Social Politics*, Vol. 30, nr. 4, 2023, s. 1089-1112 <https://doi.org/10.1093/sp/jxad026>
- Weeks, Kathi. "Abolition of the Family: The most Infamous Feminist Proposal". *Feminist Theory*, vol. 24, nr. 3, 18. maj 2021, s. 433-453, <https://doi.org/10.1177/14647001211015841>.
- Weston, Kath. *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship*. Columbia University Press, 1991.

MORSTATEN

Introduktion

HYSTERISK HISTORIE

Jeg har følt mig fristet til at skrive et kapitel med overskriften "Politik", så læsere, der finder emnet kedeligt, kunne springe det over, men politik gennemsyrede alt dengang.

— Doris Lessing, *Vandring i skygge*¹

Moderskab er politisk. Opdragelse, omsorg og skabelsen af menneskeliv – alt sammen associeret med moderskab – har mere at gøre med magt, status og fordelingen af ressourcer, både af og til mødre, end vi bryder os om at indrømme. Omsorg for børn er grundlæggende et arbejde, der udføres for samfundet, og fra og med graviditeten er det ulige fordelt. Det politiske moderskab har to dele. For det første indbefatter det de sociale og kulturelle kontekster, som mødre befinder sig i og begrænses af – sådan som tingene er. For det andet indbefatter det de mangfoldige muligheder, der er for at omorganisere disse strukturer – sådan som tingene kunne

1 Lessing 63. [Oversætters note (O.N.): Medmindre andet angives, er alle citater herefter min egen oversættelse.]

være. At anerkende, at moderskab grundlæggende er politisk, hjælper os til at indse præcis hvem, der nyder godt af status quo, nemlig et politisk og økonomisk system, der beror sig på fornægtelsen af kollektivt ansvar. En sådan anerkendelse er også det første konkrete skridt mod at frigøre mødre fra deres nuværende position, hvor så meget forventes af dem, og så lidt gives til dem.

Der er en vigtig forskel mellem at anerkende, at moderskab er politisk og at politisere moderskab med konkrete politiske formål for øje. Det første er et emancipatorisk instrument, mens det sidste reducerer moderen til et våben, der kan tages i brug i andre menneskers politiske argumenter. Igennem de seneste halvtreds år, og tidligere endnu, er moderskab blevet udnyttet i utallige konservative ideologier, i nyhedsoverskrifter, i politiske kampagner og i kunstneriske og kulturelle repræsentationer. Dårlige mødre er for fattige, de har den forkerte race, den forkerte seksualitet, det forkerte køn. De har de forkerte politiske holdninger, bor de forkerte steder og har de forkerte grunde til overhovedet at være mødre. Den gode mor er, på den anden side, en belejligt afrundet beholder. Hun bidrager med en særlig sympatisk kvalitet – et feminint præg! – til en hvilken som helst doktrin, hun associeres med, men hun eksisterer helt og holdent uden for den politiske sfære.

Der har for nylig været forsøg på at synliggøre moderskab som et politisk emne. Med populariseringen af den liberale feminisme, der prægede den offentlige samtale i 2010'erne, er moderskab blevet et centralt emne i tiden, omend begrænset til specifikke problemstillinger, der som oftest drejer sig om arbejdende mødre fra middelklassen. Dette angår for eksempel den hyppige forståelse af moderskab som modsætningen til forfatteres og kunstneres kreative arbejde eller bare et forsøg på at få kapitalismen til at fungere bedre for disse middelklasse-mødre.² At kæmpe for retfærdige arbejdsforhold for mødre er selvfølgelig grundlæggende politisk. Moderskab har længe været en af de afgørende omstændigheder for kønsbestemte

2 Angela McRobbie har diagnosticeret dette som en neoliberal "intensivering" af moderskabet. Se McRobbie, "Feminism, the Family, and the new 'Mediated' Maternalism."

uligheder på arbejdspladsen. Dette er tilfældet både principielt og i praksis, da du, uanset dine personlige omstændigheder, risikerer diskrimination, hvis din chef opfatter dig som en kvinde i den fødedygtige alder.³ Men at fokusere på isolerede politiserede øjeblikke – når børnepasning kommer i vejen for arbejdsforpligtelser, for eksempel, eller når amning forstås som et offentligt *faux pas* – hjælper os ikke til at forstå moderskab i sin helhed. Selvom de er vigtige, beror sådanne isolerede kampe fortsat på en forståelse af det offentlige og det private som adskilte sfærer, forbundet via forældres oplevelser. Dermed antydes det, at moderskabet kun bliver politisk i disse øjeblikke af kontakt med det offentlige samfund. Dette blev særlig tydeligt under COVID-19-pandemien, da nedlukningen, i sin indskrænkning af alt offentligt liv til hjemmet, midlertidigt opløste grænsen mellem de to. I samtidens kulturelle og politiske diskurs er den dominerende forståelse af moderskab, at det tilhører den hjemlige sfære, hvor det belejligt kan ignoreres. Dette begrænser virkelig vores forestillinger om, hvad moderskab kan være, og det tilslører det offentlige moderskabs faktiske og komplekse historie i det tyvende og enogtyvende århundrede. Det moderskab, der udfolder sig i denne bogs kapitler, fra 1970'erne til 2010'erne, finder sted i komfortable hjem, i glittede blade og reality-tv, i fængsler, i protestlejligheder, i besættelser, i strejkevagter, på hospitaler og i offentlig transport.

At erklære moderskab for helt igennem politisk er at generobre et territorium. For at gøre dette må vi konfrontere moderskabets forbindelse med staten. For mit vedkommende er dette staten Storbritannien og Nordirland, den sjette største økonomi i verden, hvor ét ud af fire børn lever i fattigdom (UK Poverty 2022). (Jeg bruger den omstridte term "Nordirland", fordi jeg undersøger den stat, der selv benytter dette navn, inklusive dens forordninger og uretmæssigheder.) I sin bog *Feminism, Interrupted* fra 2020 skriver Lola Olufemi, at kvinders liv altid har været "intimt forbundet med staten". De

3 I "Introduction: Birth" citerer Imogen Tyler *Fairness and Freedom: The Final Report of the Equalities Review*, bestilt af den britiske regering, hvori der står, at "vores nye undersøgelse viser tydeligt, at der er ét forhold frem for alle, der fører til kvinders ulighed på arbejdsmarkedet – at de bliver mødre." I *The Phenomenal Woman* skriver Christine Battersby, at alle kvinder – uanset deres fertilitet – betragtes som en "subjekt-position, der er knyttet til en krop, der forventes potentielt at kunne føde" (16).

tjener i gennemsnit mindre end mænd, "de er disproportionalt afhængige af en række af statens tjenester, såsom børnepasning, juridisk hjælp og støtte til bolig". Man begynder at ane problemets omfang, hvis man hertil føjer, at 90 % af enlige forældre er arbejdende mødre, der oftest udfører arbejde, hvis lave løn ikke gør dem i stand til at forsørge deres familie, selvom de historisk set er blevet fremstillet som snyltere på staten (Olufemi 25).

Titlen på denne bog, *Morstaten*, er delvist inspireret af Olufemis indsigt. Bogen sammenbringer elementer, der typisk anses som forskellige og adskilte. Disse elementer inkluderer selve tilstanden at være mor, inklusive men ikke begrænset til kropslige erfaringer med graviditet og fødsel, forholdet mellem mødre og staten, måderne hvorpå staten bruger moderskab – dets politisering, med andre ord – og endelig forståelsen af velfærdsstaten som en slags moderlig enhed i sig selv.⁴ I titlen genlyder også et ekko af den nedsættende betegnelse "barnepigestat," der rettes som en anklage mod regeringspolitik af personer, der er kritiske over for velfærd, økonomisk interventionisme og offentlige sundheds- og sikkerhedsinitiativer. Barnepiget er naturligvis en erstatningsfigur for moderen. Termen hemsøges af frygten for erstatning, frygten for at blive forladt og en uklar arbejdsdeling. Andre spøgelsesagtige fraser bor i bogens titel: moderland,⁵ modersmål, måske endda Moder Jord. I det tredje årti af det enogtyvende århundrede er det svært at bevare den fulde betydning af disse termer i lyset af den misogyne reduktionisme, imperialistiske nostalgi og genopstandne fascisme, som kaster sig over dem – alligevel forsøger jeg.

En af feminismens primære indsigter er, at det, der tidligere blev forstået som privat, intimt og naturligt, faktisk er offentligt, kulturelt og socialt konstrueret. Jeg vil gerne undersøge, hvordan vi kan ændre tingenes nuværende tilstand, hvor moderskab konstant *politiseres* – manipuleres med særlige formål for øje – uden at blive betragtet som *politisk*. Dette vil jeg gøre uden hverken at afvise vigtigheden af individuel subjektivitet – de dybt

4 O.N.: På engelsk har "state" to mulige betydninger, "tilstand" og "stat", hvilket giver en nuance til "mother state", der ikke lader sig direkte oversætte til dansk.

5 O.N.: På engelsk siger man oftest "motherland," hvor man på dansk ville sige "fædreland."

personlige følelser moderskabet genererer, forplumrer og destabiliserer – eller bøje mig for måderne, hvorpå sådanne følelser instrumentaliseres i opretholdelsen af status quo. I titlen ligger også en mere personlig påmindelse om at gøre op med mine egne blinde vinkler og de falske minder, jeg kultiverede som barn, om en slags velfærdsstat, jeg aldrig rigtigt kendte.

Mange, der voksede op i 1950'erne, herunder Carolyn Steedman, opfattede de "gode ting," staten gav dem, som en medfødt rettighed, "ligesom vi tog vores ret til at være i verden for givet." Men for andre – som ikke var hvide, ikke havde fuld fysisk funktionsduelighed, eller ikke havde det rette pas – udgjorde staten langt fra en garanti for omsorg. I deres klassiker inden for sort feminism, *The Heart of the Race*, skriver Beverley Bryan, Stella Dadzie og Suzanne Scafe i 1985 om "statens lange ligeglade arm," og de understreger, hvordan socialt arbejde og sundhedspleje er blevet brugt til at kontrollere og overvåge sorte befolkningsgrupper. "Lovgivning designet til at beskytte NHS⁶ fra 'udnyttelse' af fremmede, betyder, at hospitaler nu både registrerer vores medicinske journal og vores immigrationsstatus" (Heron 6; Bryan, Dadzie og Scafe 198). Over tredive år senere åbnede Jacqueline Rose sin bog *Mothers* med historien om Bimbo Ayelabola, en nigeriansk kvinde, der fødte femlinger ved kejsersnit på et NHS-hospital i 2011, og som efterfølgende blev forfulgt af pressen, der piskede en harmfuld stemning op over, at fødslen havde kostet "os" – skattebetalerne – penge. Mødre som Ayelabola, skriver Rose, "holdes ansvarlige for verdens dårligdomme, for den sociale strukturs kollaps, for trusler mod velfærden, for nationens sundhed" (Rose). Fordi de aldrig betragtes som værdige modtagere af den omsorg, som retmæssigt tilhører os alle, bliver deres kroppe stedet, hvor distinktioner mellem "os" og "dem" tegnes op.

Før vi møder de mange mødre i denne bog, vil jeg gerne introducere de ideer, den baserer sig på. En udvidet og politisk forståelse af moderskab kan rumme mange forskellige livssituationer og identiteter, både for mænd og for kvinder. Samtidig kan det være en stærk metafor for en politik, der definerer sin forståelse af frihed gennem indbyrdes forbundethed. På den måde modsætter denne forståelse sig ethvert forsøg på at bruge moderskabet til

6 O.N.: "National Health Service", den britiske statsstyrede sundhedstjeneste.

at begrænse forståelsen af kvindelighed. "Mor" er, ligesom "kvinde", en omstridt kategori, forankret i hjertet af vor tids moralske panik over køn og seksualitet.⁷ Det er ikke svært at se, hvordan den "kønskritiske"⁸ bevægelse gør biologi til noget centralt i forståelsen af identitet – en dybt reaktionær måde at definere køn på og at beskrive og værdisætte mennesker.

Den slags essentialistisk tænkning – at en kvinde er en kvinde på grund af hendes reproduktive organer, hendes erfaring med menstruation og hendes evne til at føde børn – har meget mere til fælles med konservative bevægelser end nogen som helst feministisk bevægelse, som er sit navn værdig. Her mener jeg konservative bevægelser, der igennem historien har kategoriseret kvinder som omsorgsydere og husmødre, og som kun har værdsat kvinder for deres reproduktive evner. Judith Butler skrev i 2020, at "når lovgivning og social politik repræsenterer kvinder, træffes der stiltiende beslutninger om, hvem der tæller som kvinde, og som oftest gøres der antagelser om, hvad en kvinde er" (Ferber). Der træffes også stiltiende beslutninger om, hvad en mor er. Tænk bare på den intenst transfobiske behandling af Mika Minio-Paluello, mor og økonom ved Trades Union Congress, som på nationalt TV i sommeren 2023 udtalte sig om leveomkostningskrisen og dens konsekvenser for især mødre. For dem, der drog hendes ret til at tale som mor i tvivl, var Minio-Paluellos pointe om, at mødre har brug for de nødvendige ressourcer til at forsørge deres børn, langt mindre vigtig end hendes identitet.

Trods den fortsatte livmoderfiksering er det en myte, at den sociale, juridiske eller politiske status og sikkerhed som mor, eller som del af det kvindelige køn, nogensinde har været garanteret af at have født et barn (Davis; Spillers). Inden for fødselspleje findes mange historier om uligheder mellem forskellige slags mødre. I Storbritannien er det fire gange

7 Se Denise Riley, "Am I That Name?". Se også Lola Olufemis diskussion af kvindelighed som en "strategisk koalition", hvilket hun låner fra Gayatri Chakravorty Spivak og Chandra Talpade Mohanty, i et interview med Josie Sparrow, "En forpligtelse til omsorg... og til ulydighed".

8 O.N.: I en britisk kontekst refererer "kønskritisk" eller "gender critical" til en bevægelse, der kritiserer trans-inklusiv feminisme og argumenterer for, at køn er biologisk, uforanderligt og binært.

mere sandsynligt, at en sort mor dør i fødsel end en hvid mor. Den samme rapport fra 2021 viste, at mødre fra de mest økonomisk udsatte områder i landet havde en dødelighed, der var tre gange højere end mødre fra rige områder (Summers). Ligesom der ikke kun findes én universel erfaring af moderskab, er den pleje og støtte, mødre får, langt fra jævnt fordelt. Hvis vi vil advokere for mødres rettigheder og behov, må vi afvise de kræfter, der forsøger at repræsentere moderskabet som noget, der let kan forstås og defineres, og som dermed forsøger at individualisere det ansvar, der ligger i moderskabet. Vi har alle en andel i den sociale fremtid.

HJEMMEARBEJDE

Forestil dig en almindelig dag for en mor med et lille barn eller en baby. Det er ikke en arbejdsdag, eller måske har hun ikke noget betalt arbejde. Dagen er formet af en række gentagne opgaver i forsøget på at sørge for barnet og sikre barnets sikkerhed. Arbejde, med andre ord. Den patriarkalske kapitalismes store tryllenummer har været at kategorisere særlige former for arbejde som indbygget i moderskabet og dermed ikke som rigtigt arbejde. I Kate Briggs' roman *The Long Form*, som portrætterer en dag i Helens liv med sin lille datter Rose, er der en sektion ved navn "MODERSKAB," der beskriver dette som

et historisk navn for en kategori af menneskeligt (og ikke kun menneskeligt) arbejde, der, så længe der findes børn, må udføres af *nogen*. Et individ eller et partnerskab eller en gruppe, der tager over fra hvem end, der efterlod babyen her, mæt og svøbt, tilsyneladende sikker og sovende – og begynder der, hvor dette livsbevarende arbejde stoppede, og *fortsætter* det. For en baby kan ikke eksistere alene. Det kan den ikke.

Briggs bygger videre på ideen og introducerer en ekspert på området, børnelægen og psykoanalytikeren Donald Winnicott:

Vis mig en baby, skrev Winnicott, og jeg skal vise dig personen (eller personerne), der bor nær den, ved siden af den. Der kan ikke findes en baby, ingen rigtig forståelse af, hvad en baby er – såvel som, i realiteten, intet fortsat liv for en baby – uden for dens relation med/til en anden ("det store ansvar må lægges på nogen"). Men – hvem vil gøre det? En "mor"? "Moderen"? (168)

Hvad er forskellen mellem en "mor" og "moderen"? Har den ene flere rettigheder over barnet end den anden? Eller forventes der simpelthen mere af hende? Måske er de faktisk to sider af den samme sag. Senere i romanen overvejer Helen forestillingen om det forenede moderlige selv. "Helen" ser sig selv som "en samling, en lille gruppe" af jeg'er: "ustadige, anspændte og med forskellige energier; nogle mere modige, kompetente og selvsikre, andre mere nervøse og besværlige. Men blandt dem var ingen 'mor'". Dette fravær forårsager en del bestyrtelse hos Helen, som havde forventet, at denne kompetente figur ville ankomme, at hun kunne "overtage" den brogede flok af sine tidligere jeg'er: "Moder-figuren. En person, der ikke bare er fysisk i stand til at udføre det omsorgsarbejde, en baby kræver, men som på ukompliceret vis accepterer det fuldt ud." Hendes ankomst vil gøre Helen til en bedre, mere rolig og samlet udgave af sig selv. Da denne figur aldrig indfinder sig, fremprovokeres en erkendelse: der er ingen "øjeblikkelig, radikal, indre forandring." Tværtimod er der bare "udførslen": de små omsorgsopgaver, der sammenlagt udgør det alvorlige arbejde med livsbevarelse, udført af en person, der stadig er nervøs, usikker, besværlig.

Forestillingen om, at moderskab på en eller anden måde markerer et tydeligt brud med et tidligere jeg, relaterer sig til idealiseringen af moderskabet som en slags selvopofrelse. Passagen fra *Sit eget værelse* om, at "vi tænker tilbage gennem vores mødre, hvis vi er kvinder"⁹ (54), hører blandt de oftest citerede sætninger fra hele Virginia Woolfs forfatterskab. Da hun så tilbage på de kvinder, der var gået forud for hende, nåede hun frem til, at kvinder må dræbe deres mødre – eller i det mindste "englen i huset" – for at kunne skrive. Woolf uddybede i 1931, hvad dette offer, "englen i huset", består af: Englen er "intense sympatisk", "utrolig charmerende" og vigtigst af alt, "fuldstændig uselvsk". Mere specifikt "ofrer hun sig selv på daglig basis: Hvis der er kylling, tager hun låret; hvis det trækker et sted, sidder hun netop dér" (Woolf, "Professions for Women"). Forholdet mellem mødre og døtre er ofte blevet forstået som særligt svært på grund af vægten af disse forventninger om selvopofrelse. Hvis rammerne for moderskabet

9 O.N.: Citat fra Merete Ries' oversættelse, 2013.

holdes snævre, og moderskabet præsenteres som en nødvendig kvindelig pligt, kan moderen for datteren blive et symbol på begrænset frihed, selvudslettelse og tabet af de glæder og kompleksiteter, moderskabet også rummer. Min ledestjerne Carolyn Steedman omtaler et brev, hun skrev til en ven under en ferie fra universitetet, "hvori jeg beskriver, hvordan jeg sad sammen med min mor om aftenene, nægtede at gå ud, holdt godt fast i min skyld og pligt, velvidende at jeg var hende, og at jeg måtte holde hende med selskab". I mine egne teenagedagbøger kan jeg finde sidevis af heftige udfald mod min mors forventninger om, at jeg hjalp hende med det endeløse husarbejde, som jeg kunne se altid var ved at drukne hende fuldstændigt. Jeg ville *aldrig*, svor jeg, lade så kedelige ting overvælde mit liv, når jeg blev ældre (Miller 17).

Englen i huset er en arv fra den victorianske periode. Udtrykket stammer fra et digt af Coventry Patmore, trykt første gang i 1854 (Woolfs egen mor levede netop i anden halvdel af det 19. århundrede). I midten af dette århundrede, mens industrialiseringen og kapitalismens etablering flyttede produktionen fra husholdningen til fabrikken, var familiens struktur ved at ændre sig, og en idealiseret moderfigur vandt frem: en kvinde som var helt afskåret fra arbejdsmarkedet. Hendes omsorgsopgaver blev nu forstået som selvopofrende handlinger, der var passende udtryk for hendes kvindelige karakter. Hun var indbegrebet af huslig og privat dydighed, og denne figur hænger sammen med den hvide middelklassens smag og værdier. Det er en ekskluderende figur forklædt som en universel idé. Englen var ideologisk brugbar for staten, både i udenrigspolitik – det "britiske hjem" var en primær eksportvare til koloniserede lande – og indenrigs, fordi den tilbød en effektiv måde at styre den kvindelige seksualitet, som man både hylde og frygtede. Den udgjorde dermed en alvorlig trussel, som kun kunne kontrolleres gennem ægteskab og legitimt moderskab. Moderskabet, hvis udført korrekt, erstattede reproduktionsprocessen (seksualitet) med dets produkt (mild og uselvisk omsorg for børn).¹⁰

10 Kulturhistorikeren Mary Poovey påpeger, at idealisering og undertrykkelse var to sider af samme sag – disse moderlige engle blev karakteriseret som figurer, der "ikke kun var afhængige af den kontrol, som fulgte med beskyttelse, men som

Den omorganisering af det britiske samfund i efterkrigstiden, der i de fleste beskrivelser begyndte med grundlæggelsen af velfærdsstaten, tilskrives ofte en komplet forvandling af de såkaldt victorianske holdninger. I den sammenhæng refererer man primært til det faktum, at mange kvinder trådte ind på arbejdsmarkedet for første gang under verdenskrigene, og at mange af disse kvinder var mødre. Herefter følger 1960'ernes fyrigt frigørende social- og seksualpolitik, såvel som de uddannelsesmæssige muligheder, der blev tilgængelige for unge kvinder (McRobbie, "Inside the socialist nursery"). Det var dog ikke helt så enkelt (det er det aldrig). Som modsvar til den lave fødselsrate, der havde været en bekymring siden 1930'erne, blev kvinder efter 2. Verdenskrig i stor stil opfordret af staten til at få børn. I *War in the Nursery* fra 1982 undersøger Denise Riley, hvordan teorier om børns udvikling påvirkede velfærdsstatens grundlæggelse, og her påpeger hun, at denne pronatalisme indebar et angreb rettet mod selve idéen om den arbejdende mor, hvilket forstærkede den traditionelle opdeling af arbejdsopgaver langs kønnede linjer. Statsbørnehaverne, der var blevet oprettet under krigen for at tilbyde pasning af de arbejdende kvinders børn, blev hurtigt lukket igen, da krigen sluttede. Regeringen "understregede gentagne gange", beskriver Riley, at de havde været "ment som en hjælp i produktionen under krigen og ikke som en social ydelse i sig selv" (119). Da krigstidens industrielle produktion stoppede, og mændene vendte hjem i 1945, forlod kvinderne arbejdsmarkedet. Kvindens plads blev igen i ægteskabet – i hjemmet med sit barn. Moderskabet blev fremstillet som en anden slags "national tjeneste", en kvindes pligt og erstatningen for professionelt arbejde.

Kvindernes frelse kom dermed ikke fra velfærdsstaten, men fra feminismen. Riley var meget aktiv i den britiske kvindefrigørelsesbevægelse, og hun mente, at det var hos denne bevægelse, at man skulle finde udgangspunktet for anfægtelsen af den "utvetydigt konservative fremstilling af moderskab", der havde vundet indpas siden 1945 (196). Kvindebevægelsens

også havde behov for den" – og denne forståelse var rodfæstet i den populære overbevisning, at biologiske forskelle associerede kvinder med følelser frem for fornuft: den kvindelige krop var sin egen undertrykkelses værktøj (11). Se også Fildes; Hewitt; Perry 206.

begyndelse dateres som oftest til den første "National Women's Liberation Movement Conference", afholdt på Ruskin College i Oxford mellem den 27. februar og den 1. marts 1970, hvor grupper, der havde mødtes regionalt landet over, blev samlet. (Her bruger jeg "britisk" intentionelt: Selvom der var vigtige feministiske organisationer i Nordirland, var der klager fra irske feminister om, at bevægelsen ofte var ekstremt anglocentrisk). Forholdet mellem mødre og staten var et centralt problem for kvindebevægelsen helt fra begyndelsen. Bevægelsens første fire krav, besluttet på Ruskin-konferencen, lød på ligeløn, lige vilkår i uddannelse og arbejde, gratis prævention og fri abort, og gratis døgnåben børnepasning. Disse krav, sammen med yderligere tre, der kom senere, kan ses som en slags reform, der arbejder med staten og dermed antyder en grad af tiltro til dens evne til at tilbyde mere frigørende forhold. Den bedste måde at forstå denne måske lidt paradoksale position – at bede om noget fra et system, som man anså som i værste fald ikke til at redde og i bedste fald undertrykkende – kan bedst forstås, tror jeg, med den politiske teoretiker Katrina Forrester. Hun beskriver feminismen i denne periode som arbejdende "med og mod staten" for at adskille statsstøtte, såsom bistandsbetalinger, fra statskontrol, såsom de restriktioner, der styrede, hvordan mennesker, der modtog disse betalinger, kunne leve. Forrester diskuterer også en central konflikt i feminismen i det hurtigt afindustrialiserende Storbritannien: "de ressourcer, vi behøver, involverer os i relationer, vi ikke behøver." Spørgsmålet blev, hvorvidt det var muligt at omfordele sådanne ressourcer uden at blive viklet ind i de fælder, de indebar (Forrester; Delphy).

Moderskab forstås ofte som synonymt med husarbejde. Marxistiske og socialistiske feminister udgjorde en stor del af kvindebevægelsen, og de argumenterede for at arbejde med staten fremfor at afvise den fuldstændigt. Disse feminister brugte begrebet social reproduktion til at forstå de opgaver, der udgør mødres daglige arbejde, som ubetalt arbejde, der gør det muligt for det kapitalistiske samfund at reproducere både sig selv og de køns-, race- og klasseuligheder, det bygger på. Social reproduktion indebærer også en mere generel omsorg, inklusive for de syge og ældre – en udvidelse, med andre ord, af Kate Briggs' idé om "livsbevarende arbejde". I 2017 sagde det konservative parlamentsmedlem David Mowat, at løsningen på

landets sociale omsorgskrise er, at folk ganske enkelt må acceptere, at de selv har en "pligt" til at yde omsorg for deres aldrende forældre, ligesom de har pligt til at tage sig af "deres egne børn" (Asthana). Hver gang jeg tænker på den sociale reproduktions historie, særligt hvis jeg taler om det med studerende, kommer jeg i tanke om et tryk af See Red Women's Workshop, et feministisk kollektiv, der var aktivt mellem 1974 og 1990. Trykket viser en fabriks produktionslinje, der udgøres af omsorgsscener samt sloganet "KAPITALISMEN ER OGSÅ AFHÆNGIG AF HUSARBEJDE". Et andet tryk viser en kvindes dag fra klokken seks om morgenen, når babyen vågner, til om aftenen, hvor hun strikker efter at have lavet mad og vasket op, ved siden af hendes mands udsagn til en kollega i en kaffepause: "MIN KONE ARBEJDER IKKE". På omtrent samme tid som See Red lavede deres tryk, var et netværk af feministiske grupper organiseret under banneret "Wages for Housework". De argumenterede for, at reproduktivt arbejde både var centralt for samfundet og økonomien, og at det som sådan var ubetalt arbejde og ikke et naturligt produkt af kærlighed.

Historikeren Tithi Bhattacharya beskriver social reproduktionsteori som noget, der genindfører det "rodede, sanselige, kønnede, racialiserede og ustyrlige element" af levende mennesker i den økonomiske proces (Bhattacharya 19). En del af dette ustyrlige rod skyldes, især i relationer mellem mødre og børn, at kærlighed udgør en stædig kæp i hjulet på teorien. Som de feministiske forskere Lisa Baraitser og Stella Sandford har advaret os imod, er der en fare for, at moderskabet bliver "slugt" i den bredere kategori "social reproduktion", og at dets specificitet dermed forsvinder (Baraitser; Sandford). Hvad angår specifikt moderligt arbejde, har antagelsen om det feminiserede arbejdes "naturlighed" to farlige sider: Ikke alene muliggøres sammenlægningen af det at få børn og meningen med livet – det her er, hvad kvindekroppen er lavet til – det overskygger også de mere komplekse dele af historien om fordelingen af dette arbejde. Tag som eksempel vuggevisen, den paradigmatisk moderlige lyd. Med poet og forfatter Holly Pesters ord:

Hvem har traditionelt set sunget vuggeviser? Moderen, søsteren, tjenerinden, barnepigen, ammen og koloniserede kroppe i imperialistiske systemer. Dette er en gruppe af kvinder, hvis arbejde omdannes til kapitaliseret omsorg, og som dermed understøtter arbejde uden for hjemmet samt globale økonomier (Pester 113).

Moderligt arbejde har historisk set været outsourcet af mødre i lige så høj grad, som det er blevet udført af dem. Kvinder fra arbejderklassen er til stede i hvert led af kæden af amning, påklædning og rengøring, der kan følges gennem husholdninger og arbejdspladser og ud i den bredere historie. Kampagnen "Wages for Housework" blev officielt lanceret ved "International Feminist Conference" i 1972, og de påfølgende forandringer af arbejde og familieliv, har gjort husmoderen til en forvirrende kategori. I stedet for at være en figur med banal genkendelighed, associeres ordet i dag mere med reality-tv's glamourøse kvinder og de superriges koner, hvis husholdninger drives af ansatte, og hvis børn ofte går på elitekostskoler.

DET PERSONLIGE ER POLITISK

I 1970'erne, længe før tv-serien "The Real Housewives of Orange County" brød ind i vores kulturelle bevidsthed, begyndte feminister at fokusere på den isolation og fremmedgørelse, kvinder oplevede i den traditionelle familie. Englen i huset havde brug for opmærksomhed. Selvom denne figurs overklassehistorie ikke hjalp på kvindebevægelsens imageproblem – Beatrix Campbell gjorde i *Morning Star* nar af alle dem, der deltog i Ruskin-konferencen for at være "middelklassemødre," der var forfærdede over at leve i "tjenerløse hjem" – var mange feminister i kvindebevægelsen også optagede af ideen om familiens afskaffelse, som står centralt i Karl Marx og Friedrich Engels' *Kommunistiske manifest*, og som i de sidste par år er blevet stadig mere populær især takket være teoretikere som Sophie Lewis og M.E. O'Brien (Lewis; O'Brien; Turner). Målet, der gentages igen og igen i kvindebevægelsens litteratur, var en transformation af enhver form for relation. Som Sheila Rowbotham, der er socialistisk feminist og en vigtig figur i bevægelsen for familiens afskaffelse, spurgte i 1979: "Hvordan begriber og forestiller vi os et fuldstændig anderledes samfund, der ikke bare indebærer en forandring i de eksterne strukturer men også en indre forandring af vores bevidsthed og vores følelser?" (Rowbotham). Ét muligt svar, håbede man, var at tale om disse følelser. Feminister engagerede sig i metoder for bevidstgørelse eller *consciousness-raising*. Man mødtes i grupper og diskuterede forskellige aspekter af livet – husarbejde, ægteskab, sex, fødsler, abort, efterfødselsde-

pression – og forsøgte at forstå og betegne disse oplevelser som politiske. Formuleringen "det personlige er politisk", som oftest krediteres til de amerikanske radikale feminister Shulamith Firestone og Anne Koedt, blev et definerende slogan for andenbølgefeminismen.¹¹ Formuleringen bruges helt enkelt (ha ha) om det faktum, at kvinders individuelle oplevelser af ensomhed, sorg, frygt og tungsind faktisk ikke er individuelle, men derimod produceres og opretholdes af systemiske og strukturelle uligheder. Her er moderskabet centralt, både for mødrene selv og for deres børn. Det er de tremmer, vi skaber for os selv og for hinanden, fordi vi oplever en byrde eller forventning, som vi kalder for pligt eller kærlighed.

Der var dog ikke fuld opbakning til forestillingen om, at det at kigge indad kunne føre til forandring udadtil. Særligt uenige var grupper som "the Brixton Black Women's Group", "the Organisation for Women of Asian and African Descent" og andre antikolonialistiske grupper med et internationalt fokus, der mente, at disse diskussioner var en distraktion fra nødvendigheden af modstand.¹² I essaysamlingen *Communities of Resistance*, der handler om sorte menneskers kamp for socialisme, giver A. Sivanandan, forfatter, organisator og tidligere formand for Institut for Racereationer i London, et dystert perspektiv på "det personlige er politisk" som et mantra for forandring. I praksis, skriver han, har der været en tendens til, at denne formulering "personaliserede og fragmenterede og afblæste kampe". Han foreslår at vende det om: "det politiske er personligt", en formulering, der drejer sig om, hvad "du skylder samfundet", snarere end hvad "samfundet skylder dig". Den første formulering skaber "radikaliseret individualisme," mens den anden skaber "et radikalt samfund" (57). Sivanandan fremsætter en kritik af identitetspolitik: At forstå, at det politiske er personligt, er at acceptere, at identifikation ikke er en totaliserende kraft. Dette er en frugtbar ramme for forståelsen af moderskabets omfangsrighed. Det faktum,

11 Shulamith Firestone og Anne Koedt brugte denne sætning som titel på en artikel af Carol Hanisch om terapi og politik i *Notes from the Second Year: Women's Liberation*.

12 Selvom internationalisme og kvinder fra "den tredje verden" var på programmet for Ruskin-konferencen i 1971, overvejede man ikke rigtig betydningen af race for kvindebevægelsen, som Gail Lewis, Gerlin Bean og andre har påpeget. Se Jolly; Springer.

at kvinder *generelt* og mødre *generelt* har været ofre for undertrykkende politiske systemer gennem historien, udvisker ikke de distinktioner, som tid, sted, race og klasse skaber. Hvis selv de mest magtfulde kvinder har måtte lide nød, hvor meget mere kan historierne om de mindre magtfulde så ikke fortælle os? Og på hvilke måder er moderskabet i sig selv blevet brugt som et våben af dem, der taler i de mest magtfulde menneskers interesser?

Dog mener jeg ikke, som Sivanandan gør, at et fokus på, hvad "samfundet skylder dig", er uforeneligt med det radikale kollektive potentiale i, at "det politiske er personligt". Tværtimod: Den isolation og fattigdom, mange mødre og børn har oplevet i løbet af de sidste fem årtier – og hvis antal stiger måned for måned – skyldes i høj grad, at samfundet ikke giver dem, hvad de har krav på, nemlig opfyldelsen af deres behov. Den historiske periode, som denne bog dækker, omfatter velfærdsstatens afmontering ved en række regerings hånd. Denne afmontering kulminerede i spareprojektet efter 2010, som er omdrejningspunktet for det sidste kapitel og det definerende politiske projekt i min levetid, og som har drænet og forvrænget den sociale struktur med alarmerende hast. I 2017 rapporterede Underhusets Bibliotek, at kvinder havde båret 86 % af spareprojektets byrde. Indeholdt i denne procentsats var også andre tal: Brune kvinder er oftere arbejdsløse end hvide kvinder, og spareprojektet har understøttet og forstærket de uligheder, det britiske samfund reproducerede allerede før finanskrisen i 2008, hvor antallet af fattige blandt etniske minoritetsgrupper, 40 %, var dobbelt så højt som blandt den hvide befolkning (Emejulu og Bassel). I bogen *Crippled*, beskriver Frances Ryan, hvordan spareprojektet både reducerede støtten til personer med funktionsnedsættelse og igangsatte en dæmoniserende mediekampagne, der kategoriserede dem som "nassere," som staten ganske enkelt ikke har råd til (Ryan).

Hvis det at leve efter forståelsen af det politiske som personligt skaber "et radikalt samfund," hvilken plads har moderskab så i dets konstruktion? Riley afslutter *The War in the Nursery* således:

Der findes ikke en udgave af moderskabet, der som sådan kan bruges til at konstruere en radikal politik. [...] Store komplikationer er viklet ind i den vage kategori, der kaldes "moderskab"; stædige og sarte historier, behov og tilskrivninger er skjult deri (196).

Vi kan lige så godt tilføje Jacqueline Roses advarsel om, at "feminisme intet har at vinde ved at validere moderskab i kreativitetens eller magtens navn" (82). Jeg er i hvert fald forsigtig med ordet "radikal," der er blevet brugt med en så vild tøjlesløshed de seneste ti år, ofte i forbindelse med en kvindelig "kraft," at det for mig ikke længere indeholder noget af sin centrale betydning. Aspekter af moderskab er blevet hyldet som radikale med stigende hyppighed. I de senere år sker det nærmest altid inden for en specifik individuel kontekst: et parlamentsmedlem, der tager sin baby med i Underhuset, eller en berømt skuespiller, der bruger en dobbelt brystpumpe, mens hun er ikklædt dyrt linge. I disse billeder er forbindelsen mellem moderen og det sociale demokrati, hvor dét at opdrage børn i nogen grad er en byrde, der deles mellem staten og dens indbyggere, blevet erstattet af den neoliberale ide om den professionelle middelklassemoder, der "kan klare det hele" (McRobbie, "Feminism, the Family and the New 'Mediated' Maternalism" 119). Når "radikal" bruges på den måde, bliver det til noget, man kun kan aspirere til: en måde at undslippe den politiske virkelighed snarere end at iværksætte en egentlig udfordring af status quo.

Kulturelle myter varer længe, og englen i huset har vist sig særdeles modstandsdygtig, som det illustreres af de uhyggeligt perfekte – og, som Candice Brathwaites arbejde viser os, overvældende hvide – billeder fra moderskabets verden på Instagram: "mumfluencere" (og mens jeg skriver dette, klæder nogle af dem sig ud som husmødre fra 1900-tallet, tilsyneladende baseret på de "bedste mødre i litteraturen") (Braithwaite; Petersen). I januar 1983 gav Margaret Thatcher et interview til London Weekend Television-programmet *Weekend World*, hvor hun beskrev sin plan for et mere "selvhjulpent" samfund, hvori "folk er mere uafhængige" snarere end at forvente, at deres "levestandard garanteres af staten". Hun udtrykte også sit ønske om at vende tilbage til de "victorianske værdier," i kraft af hvilke "vores land blev mægtigt," en fantasi om "uafhængighed og initiativ" snarere end "statens tvang" (Walden og Thatcher). Uanset i hvilket omfang det lykkedes efterkrigstidens konsensus at uddrive victorianismens spørgsmål, blev det en kortlivet eksorcisme.

HELEN CHARMAN er litteraturhistoriker og Affiliated Lecturer ved Clare College, University of Cambridge. Hun forsker i det 19. og 20. århundredes engelsksprogede litteratur, feminisme, psykoanalyse og socialhistorie. *Mother State* udkom i 2024 og er blevet rost og diskuteret bredt, både inden for og uden for den akademiske verden.

Oversat til dansk af Ida Aaskov Dolmer (iad@sdu.dk)

MOTHER STATE

In this translated excerpt from her book *Mother State: A Political History of Motherhood*, Helen Charman examines motherhood as a fundamentally political condition shaped by historical, social, and economic forces. Challenging the persistent division between private and public spheres, Charman argues that motherhood has been systematically depoliticised while remaining central to the functioning and reproduction of the capitalist, patriarchal, and racist state. Likewise, Charman examines the welfare state as an infrastructure that has often been considered as providing a maternal-like care for its citizens. Drawing on cultural history and social reproduction theory, Charman traces how motherhood has been mobilised, idealised, and instrumentalised by the British state from the expansion of the welfare state after the second world war to the era of austerity in the 21st century. The excerpt explores how gender, race, class, and citizenship determine which mothers are considered worthy of care and state support, and which are subject to surveillance, neglect, or blame. At the same time, the text resists essentialist definitions of “the mother,” insisting on the plurality and indeterminacy of motherhood. By reclaiming motherhood as a contested political terrain rather than a naturalised private role, Charman calls for a collective rethinking of care, and the welfare state’s responsibility towards its citizens, and she questions neoliberal fantasies of individual and privatised maternal resilience in the face of structural inequality.

KEYWORDS

DA: Moderskab; velfærdsstat; social reproduktion; privat og offentlig; omsorg
EN: Motherhood; welfare state; social reproduction; private and public; care

BIBLIOGRAFI

- Asthana, Anushka. "Take care of your elderly mothers and fathers, says Tory minister." *The Guardian*, 31. januar 2017.
- Baraitser, Lisa. *Enduring Time*. Bloomsbury, 2017.
- Battersby, Christine. *The Phenomenal Woman: Feminist Metaphysics and the Patterns of Identity*. Polity Press, 1998.
- Bhattacharya, Tithi. "Introduction: Mapping Social Reproduction Theory." *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*, redigeret af Tithi Bhattacharya, Pluto Press, 2017.
- Brathwaite, Candice. *I am Not Your Baby Mother*. Quercus, 2020.
- Briggs, Kate. *The Long Form*. Fitzcarraldo, 2023.
- Bryan, Beverley, Stella Dadzie og Suzanne Scafe. *The Heart of the Race: Black Women's Lives in Britain*. Verso, 1985.
- Davis, Angela Y. *Women, Race & Class*. Random House, 1981.
- Delphy, Christine. *Close to Home: A Material Analysis of Women's Oppression*. Oversat af Diana Leonard, Verso, 2016.
- Emejulu, Akwugo og Leah Bassel. "Minority Women, Austerity and Activism." *Race & Class*, vol. 57, nr. 2, oktober 2015, s. 86-95. <https://doi.org/10.1177/0306396815595913>.
- Ferber, Alona. "Judith Butler on the culture wars, JK Rowling and living in 'anti-intellectual times.'" *New Statesman*, 22. September 2020.
- Fildes, Valerie. *Wet Nursing: A History from Antiquity to the Present*. Wiley Blackwell, 1988.
- Firestone, Shulamith og Anne Koedt. *Notes from the Second Year: Women's Liberation. Radical Feminism*, 1970.
- Forrester, Katrina. "'In and against the state': revolutionary feminism during deindustrialization." University of Cambridge, 9. juni 2023, forelæsning.
- Heron, Liz, redaktør. *Truth, Dare or Promise: Girls Growing up in the 50s*. Virago, 1985.
- Hewitt, Margaret. *Wives and Mothers in Victorian Industry*. Rockcliff, 1958.
- Jolly, Margaretta, redaktør. *Sisterhood and After: An Oral History of the UK Women's Liberation Movement, 1968-present*. Oxford University Press, 2019.
- Lessing, Doris. *Vandring i skygge. Erindringer, 2. del, fra 1949 til 1962*. Oversat af Kirsten Jørgensen, Gyldendal, 1998.
- Lewis, Sophie. *Full Surrogacy Now*. Verso, 2019.
- McRobbie, Angela. "Inside the socialist nursery: welfare maternity and the writing of Denise Riley." *Feminist Review*, vol. 23, nr. 1, 2020, s. 287-96. <https://doi.org/10.1177/1464700120928291>.
- McRobbie, Angela. "Feminism, the Family, and the new 'Mediated' Maternalism." *New Formations*, vol. 80/81, 2013, s. 119-137.
- Miller, Nancy K. "Mothers, Daughters, and Autobiography: Maternal Legacies and Cultural Criticism." *Mothers in Law: Feminist Theory and the Legal Regulation of Motherhood*, redigeret af Martha Albertson Fineman og Isabel Karpin, Columbia University Press, 1995.
- O'Brien, M.E. *Family Abolition: Capitalism and the Communizing of Care*. Pluto Press, 2023.

- Perry, Ruth. "Colonizing the Breast: Sexuality and Maternity in Eighteenth-Century England." *Journal of the History of Sexuality*, vol. 2, nr. 2, oktober 1991, s. 204-34. <https://www.jstor.org/stable/3704034>.
- Pester, Holly. "Songs of Rest: An Intervention in the Complex Genre of the Lullaby." *The Restless Compendium: Interdisciplinary Investigations of Rest and Its Opposites*, redigeret af Felicity Callard, Kimberley Staines og James Wilkes, Palgrave Macmillan, 2016.
- Petersen, Sara. "Victorian Era-Inspired Momfluencers are Taking Over Instagram." *InStyle*, 25. marts 2021.
- Poovey, Mary. *Uneven Developments: The Ideological Work of Gender in Mid-Victorian England*. University of Chicago Press, 1988.
- Riley, Denise. "Am I That Name?": *Feminism and the Category of "Women" in History*. Macmillan, 1988.
- Riley, Denise. *War in the Nursery*. Virago, 1983.
- Rose, Jacqueline. *Mothers: An Essay on Love and Cruelty*. Faber and Faber, 2018.
- Rowbotham, Sheila. *Beyond the Fragments: Feminism and the Making of Socialism*. Newcastle Sociality Centre, 1979.
- Ryan, Frances. *Crippled: Austerity and the Demonization of Disabled People*. Verso, 2018.
- Sandford, Stella. "What is Maternal Labour?" *Studies in the Maternal*, vol. 3, nr. 2, 2011, s. 1-11. <https://doi.org/10.16995/sim.63>.
- Sivanandan, A. *Communities of Resistance: Writings on Black Struggles for Socialism*. Verso, 1990.
- Sparrow, Josie. "A commitment to care... and to disobedience." *New Socialist*, 15. April 2020, <https://newsocialist.org.uk/commitment-to-care-lola-olufemi/>
- Spillers, Hortense J. "Mama's Baby, Papa's Maybe: An American Grammar Book." *Diacritics*, vol. 17, nr. 2, sommer 1987, s. 64-81. <https://doi.org/10.2307/464747>.
- Springer, Kimberley. "Third wave black feminism?" *Signs*, vol. 27, nr. 4, sommer 2002, s. 1059-82. <https://doi.org/10.1086/339636>.
- Summers, Hannah. "Black women in the UK four times more likely to die in pregnancy or childbirth", *The Guardian*, 15. januar 2021.
- Turner, Jenny. "Dark Emotions." *London Review of Books*, vol. 42, nr. 18, 24. september 2020. <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n18/jenny-turner/dark-emotions>.
- Tyler, Imogen, "Introduction: Birth." *Feminist Review*, vol. 93, nr. 1, november 2009, s. 1-7. <https://doi.org/10.1057/fr.2009.29>.
- UK Poverty 2022. Joseph Rowntree Foundation, 18. januar 2022.
- Walden, Brian, og Margaret Thatcher. "TV-interview for London Weekend Television." *Weekend World* ("Victorian Values"), 16. januar 1983.
- Woolf, Virginia. "Professions for Women." *Collected Essays*, vol. 5: 1929-1932, redigeret af Andrew McNeillie og Stuart N. Clarke, The Hogarth Press, 1986.
- Woolf, Virginia. *Sit eget værelse*. Oversat af Merete Ries, Rosinante, 2013.

MELLEM MORSTAT OG FADERSTAT

Om omsorg og pligt i den danske velfærdsstat

Enhver epoke, ethvert samfund, har arbejdet med sin egen praktiske løsning på samfunds- og omsorgsproblemerne, ud fra sine etiske udgangspunkter.

— Henrik Jensen, (*Det faderløse samfund* 433)

Den danske historiker Henrik Jensen har beskrevet det 20. århundrede som historien om et autoritetstab og en afmontering af fadermyndigheden. Resultatet er, ifølge Jensens analyse, at en rettighedskultur præget af moderomsorg er trådt i stedet for en faderlig pligtkultur:

[E]t samfundsliv med en klar dominans af *traditionelt faderlige værdier* [...] er afløst af ét med en dominans af *traditionelt moderlige værdier*. [...] Forløbet passer ind i en større kulturel forrykkelse, en kulturkamp mellem en *pligtkultur* og en *rettighedskultur* (9, kursiv i original).

Jensens beskrivelse af pligtkulturens historiske udfasning korresponderer med en forandring i brugen af familiebaserede metaforer til at beskrive stater. I den vestlige idéhistorie er den politiske magt traditionelt blevet beskrevet som faderlig, men Jensen omtaler i stedet velfærdsstaten som "moderlig" (Rantorp og Jensen 21). Metaforen om den moderlige velfærds-

stat bruges af Jensen til at beskrive et samfund, hvor værdierne "pligt, myndighed, hierarki, ansvar, skyld, behovsudsættelse, arbejdsomhed, lydighed, selvbegrænsning, rationalitet, sublimering m.v." er blevet erstattet af "omsorg, nærhed, umiddelbar behovstilfredsstillelse, inddragelse, følsomhed, kreativitet, terapi, oralt forbrug m.v." (9).

Brugen af kønnede metaforer til at beskrive og forstå en samfundsmodel eller en statsstruktur er ikke uproblematisk: De familiebaserede statsmetaforikker reproducerer ofte traditionelle og stereotype forestillinger om køns karakterer, kønsroller og familiemønstre. På trods af dette foreslår jeg i denne artikel, at de familiebaserede statsmetaforer kan bruges som et prisme til at anskue og analysere udviklingen og forandringerne i den danske stats velfærds politik, særligt fra velfærdsstatens gennembrud efter afslutningen på Anden Verdenskrig og frem til i dag. I modsætning til Jensen, hvis brug af mormetaforen ligger i forlængelse af det, køns- og uddannelsesforskeren Steen Baagøe Nielsen har kaldt en "bred [...] kritik af institutionernes 'feminisering' af samfundet i almindelighed" (168), tager jeg afsæt i den britiske litteraturhistoriker Helen Charmans brug af morstatsmetaforen i sin undersøgelse, i bogen *Mother State* (2024), af moderskabets nyere politiske historie. Hos Charman er metaforen om morstaten ikke bare deskriptiv, men indeholder også et omdefinierende potentiale (xvii). Et tredje eksempel på brugen af morstatsbegrebet og lignende maternalistiske metaforer, som jeg ikke vil komme nærmere ind på i denne artikel, finder man i borgerlige debattørers velfærdsstatskritik, der anskuer velfærdsstaten som umyndiggørende (Selsing; Jalving; T. Jensen; Høgh; Hall).¹ Fordi de kønnede metaforer både struktureres af og er strukturerende for samfundstænkningen, kan de bruges kreativt som afsæt til at tænke over alternative samfundsudformninger eller kritisk til at afsløre teoretiske overdetermineringer eller normative ambitioner. For mig at se ligger der hermed et kritisk potentiale i at genlæse historien, generobre begreberne og gentænke det teoretiske fundament for vores samfundsopfattelser. Det udfolder jeg i denne artikel ved at se på den historiske tilblivelse og udvikling af velfærdsstaten gennem den kønnede

1 Denne begrebsbrug svarer til den engelske samfundsdebat om "the Nanny State".

metaforik. Samtidig er jeg interesseret i at fremhæve morstatsmetaforens positive betydningslag som et modbillede til samtidens dominerende pligt- og autoritetsbaserede konkurrencestat.

I bogen *Konkurrencestaten* (2011) identificerer politologen Ove Kaj Pedersen tre epoker i den moderne danske stats historie, nemlig *nationalstaten* (1850-1950), *velfærdsstaten* (1950-1990) og *konkurrencestaten* (1990-). De enkelte perioder er hver især kendetegnet af forskellige dominerende rationaler (170). Pedersen beskriver, hvordan "konkurrencestaten ikke bare har med politik og økonomi at gøre, men også indebærer forandringer i den politiske kultur og i de værdier, dansk fællesskab siges at hvile på" (169). Det er denne artikels hovedargument, at man ved at bruge de kønnede statsmetaforer om morstat og faderstat som prisme for de epokale forandringer kan identificere en etisk dobbeltstruktur i den danske stat.² På den ene side en paternalistisk pligtetik, og på den anden side en moderlig omsorgsetik. Med inspiration fra den italienske filosof Giorgio Agambens begreber og tænkning kan man forstå disse to etikker som et polært spændingsfelt i velfærdsstaten (16-17). I en sådan forståelse er forholdet mellem en velfærdsstat (der er baseret på det universalistiske princip, at alle borgere har lige ret til velfærdsydelser) og en konkurrencestat (der er baseret på *workfare*, hvor ydelserne hviler på en pligtbaseret aktiveringspolitik) ikke bare kronologisk, men også dialektisk (Esping-Andersen 27-28; Torfing 24-25).³ I det lys udgør kampen mellem etikker og principper en vedvarende

2 Jeg bruger de forskelligt strukturerede termer morstat og faderstat, fremfor de mere intuitive begrebspar morstat og farstat, eller moderstat og faderstat. Det skyldes, at termerne henviser til to distinkte idékonstellationer.

3 Den danske politolog Jacob Torfing har i en artikel fra 1999, på bagkant af 1990'ernes strukturelle arbejdsmarkedsreformer, defineret *workfare* som "en underordning af socialpolitikken i forhold til økonomiske krav om større fleksibilitet på arbejdsmarkedet og lavere offentlige udgifter på socialområdet" (23). I Danmark kom dette til udtryk gennem en aktiv arbejdsmarkedspolitik, der blandt andet gjorde aktivering og opkvalificering i kombination med en lempelig afskedigelsespolitik til centrale elementer i strategien om at gøre arbejdsstyrken mere fleksibel. Disse elementer kom til at udgøre det ene ben i den såkaldte flexicurity model, hvor dagpengesystemet, under forudsætning af modtagerens aktivering og opkvalificering, udgør den midlertidige sikkerhed i individets omstilling mellem jobs.

spænding i den danske velfærdsstat: pligt eller ret, autoritet eller omsorg, faderstat eller morstat.

Udgangspunktet for artiklens analysestrategi er en rekonstruktion af de kønnede danske statsmetaforikkers historie, der efterfølgende bruges til at afdække en spænding i velfærdsstatens konstitution mellem pligt og omsorg. Hvor den første mere historisk orienterede del af artiklen ser på, hvordan den politiske magt er blevet fortolket og samfundsmæssigt institutionaliseret, baserer diskussionen af velfærdsstatens etiske dobbeltstruktur sig på en analyse af nutidige ledende socialdemokratiske politikeres ytringer som repræsentanter for statsmagten. Artiklen begynder med en kort historisk redegørelse for idéen om den politiske magt som paternalistisk, samt for hvordan denne idé er blevet omsat og har udviklet sig i en særlig dansk kontekst præget af en luthersk fader- og fyrsteforståelse. Fra Reformationen og helt frem til Anden Verdenskrig har den danske statsmagt kunnet forstås gennem faderlige metaforer, og samfundet har været præget af de værdier, der knytter sig dertil, ikke mindst pligt og lydighed. Efter dette længere historiske blik, følger en undersøgelse af efterkrigstidens velfærdsstat. Med fremvæksten af den universelle velfærdsstatsmodel i efterkrigstiden blev det muligt, som Charman og Jensen gør, at benytte maternalistiske metaforer om staten, hvis velfærdsydelser kunne forstås som en ret for alle borgere til statsligt varetaget omsorg og pleje. Derefter undersøger jeg velfærdsstatens forvandling til en konkurrencestat, dels med fokus på neoliberalisme og dels med fokus på det, politologerne Alexander Horn, Kees van Kersbergen og Anthony Kevins har kaldt en paternalistisk politik (2137-2166). Det er mit argument, at de seneste årtiers transformation af velfærdsstaten til en konkurrencestat betyder, at vi igen kan tale om, at staten er præget af de værdier, der knytter sig til en faderlig metaforik. Hermed træder metaforen om morstaten og de dertil knyttede værdier også frem som en mulig modmagt. Efterfølgende præsenterer og diskuterer jeg tesen om en etisk dobbeltstruktur i den danske stat, der består af henholdsvis pligtetik og omsorgsetik. Afslutningsvis argumenterer jeg for frugtbarheden af en kritisk brug af morstatsmetaforen og for en fastholdelse af idealet om en stat baseret på omsorg.

FADERSTATEN

Gudfaderen, landsfaderen og husfaderen

Forestillingen om og fremstillingen af den politiske magt som kønnet har en lang historie inden for den vestlige politiske filosofi og statstænkning. Fra det antikke Rom, hvor *pater familias* udgjorde husholdningens ubestridte overhoved og familiens juridiske subjekt, over Aristoteles' systematiske beskrivelser af det politiske menneske, *homo politicus*, som maskulint i *Politikken*, til de gammeltestamentlige patriarkfortællinger om Abraham, Isak og Jacob, fremstilles den mandlige fader som central i familie- og samfundsstrukturen. Denne brede idéhistoriske arv om faderskabets forhold til autoritet og magt har sat et afgørende præg på teorier om politisk magt og kønsroller i den vestlige kristne kulturkreds (Weineck 107). I den tidligt moderne periode, forvaltes denne patriarkalske arv igennem forståelsen af den enevældige fyrste eller monark som samfundets dels autoritære og dels omsorgsfulde fader. Fra Machiavellis *Fyrsten* (1513/1532) over Jean Bodins *Seks bøger om staten* (1576) og frem til de moderne statsteorier blev den familiebaserede statsmetaforik brugt til at fremstille suverænen som enten maskulin eller faderlig – ofte både og.

I en dansk kontekst medførte Reformationen, at særligt den lutherske teologis fadersyn og paternalisme fik statslig indflydelse og påvirkede såvel samfundsudviklingen som de sociale forestillinger. Hos reformatorerne Martin Luther og Philipp Melanchthon er forståelsen af faderen intimt knyttet til den kristne tro, ligesom forståelsen af Gud er knyttet til forældrerollen. Gud er en fader, og i den lutherske stat forstås kongen kongenialt som en barmhjertig og retfærdig faderskikkelse for samfundet. Teologen Bo Kristian Holm og historikeren Nina J. Koefoed har beskrevet, hvordan denne autoritetsforståelse, når den kobles til den politiske magt, giver en særlig luthersk fyrsteideologi (Holm og Koefoed 90). Reformationen giver således herskeridealet en særlig luthersk prægning, hvor der er en direkte analogi mellem Gudfaderen, landsfaderen og husfaderen. Luthers samfundssyn understøttede et socialt og politisk hierarki af autoriteter, hvor mænd fungerede som opretholderne af den guddommeligt legitimerede samfundsorden såvel i kongeriget som i hjemmet. Ud fra De Ti Buds fjerde bud, "du skal ære din fader og din moder", skulle alle autoriteter i samfundet

adlydes som forældre, ligesom familien i den lutherske teologi fungerede som den centrale enhed i samfundet (Holm 59).

Efter Reformationen blev den danske stat eksplicit formet på baggrund af disse religiøse, sociale og politiske idéer. *Den Augsburgske Bekendelse* (1530) rammesatte den lutherske tro; *Kirkeordinansen* (1537/1539) implementerede den i Danmark og gjorde samtidig Luthers *Lille Katekismus* til obligatorisk kundskab, hvori hustavlen i en periode rammesatte en kønnet funktionsopdeling af husstanden; *Kongeloven* (1665) stadfæstede kongens faderlige ansvar for befolkningens ve og vel, både verdsligt og religiøst. I både *Kongeloven* og i et forstudie til *Enevoldsarveregeringsakten* (1661), der forfatningsretligt indførte enevælden i Danmark, bruges faderbilledet til at beskrive henholdsvis Guds og kongens faderlige omsorg for riget: "...og i huor viselig een ting begyndt er, saa er det dog Gud, som gjør enden og udgangen derpaa effter sin behagelige villie, udj huis Guddommelige forsiun og Faderlige beskermelse Vi Voris Kongelige Arffvehuus og Vore Riger og Lande og deris Jndbyggere til ævig tid befale" (XL) og "...woris plictige tacknemmelighed imod høyst bemelte woris allernaadigste herre oc konge for dend faderlige omsorg..." (318). Faderbilledet er således centralt for forståelsen og fremstillingen af autoriteter under enevælden. Kort før Grundlovens vedtagelse spidsformulerede, opsummerede og reproducerede Grundtvig, i teksten *Det Danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet* fra 1836, forståelsen af de enevældige kongers faderrolle: "Således staaer da *Faderligheden* hos vore Enevolds-Konger i allernøieste Forbindelse med *Barnligheden* hos deres Undersaatter" (25). Samlet set former Reformationen et samfund, der er solidt forankret i varierende og komplementerende former for faderautoritet. I den forstand kan man tale om, at forestillingen om faderstaten i en dansk kontekst har en særlig teologisk præg genealogi, samtidig med at der er tale om en videreførelse af den lange magtteoretiske tradition, hvor faderfiguren er central.

Det er dog ikke bare igennem den vestlige idéhistories magtteorier og i den danske stat før indførelsen af Grundloven, at den politiske magt og det politiske menneske fremstilles maskulint. Det er også i praksis og også i nyere tid. Da *Grundloven* (1849) skulle udformes baserede man den politiske medborger på "de foregående århundreders forståelse af husbonden og

husstandsautoritetens pligter" (Koefoed 249). Først med grundlovsændringen i 1915 fik kvinderne stemmeret i Danmark og blev en del af det politiske fællesskab som ligestillede medborgere. Før da var kvinder – ligesom alle andre, der ikke var selvforsørgende husbond i en husstand – ikke politiske medborgere. Nogle årtier inden vedtagelsen af "kvindernes grundlov" var de første socialreformer blevet gennemført og kimen til velfærdsstaten blevet lagt. I første omgang, i 1891-1892, med vedtagelsen af en ny fattiglov, en alderdomspension og en sygekassemodel. Det sociale spørgsmål var kommet på den politiske dagsorden, og kvinderne, som indtil da havde varetaget et stort socialt ansvar gennem den private filantropi,⁴ blev anset som dem, der kunne løfte ansvaret for omsorgsopgaverne i det politiske liv. Arbejdsdelingen mellem mænd og kvinder i hjemmet blev således transponeret til det politiske område, hvor kvindernes rolle blev begrænset til og kom til at spejle den huslige rolle, de havde udført og haft ansvar for i hjemmet, såsom børnepasning, fattigomsorg og sygepleje: "Det politiske medborgerskab, som Grundloven i 1915 gav mænd og kvinder i Danmark, var således et kønnet medborgerskab. Husholdets kønnede pligter blev til den politiske medborgers kønnede pligter" (Koefoed 278).

Anden Verdenskrig kom i mange lande til at betyde et brud med etablerede kønsroller og gav kvinder mulighed for at varetage nye funktioner i samfundet, men i Danmark forholdt det sig anderledes. Historiker Astrid Elkjær Sørensen beskriver, hvordan "[k]vindernes særlige opgave i besættelsens Danmark blev [...] at læne sig helt ind i husmoderrollen" (16). Ikke desto mindre undergik husmoderrollen og dens kønnede pligter en forandring: "Besættelsen flyttede nemlig husmødrene og deres gerning ud af hjemmet, hvor solidaritet mellem husmødre og den udstrakte moderlige omsorg for hele fædrelandet blev anskuet som det, der skulle bringe nationen helskindet igennem den svære tid" (16). På trods af, at kvinderne ikke umiddelbart fik nye samfundsroller, betød Anden Verdenskrig en øget synlighed af værdien af det huslige arbejde, samtidig med at den gav "kvindeorganisationerne en mulighed for at udforme og drive social- og velfærdspolitik under dække af at vise nationalt sindelag" (18).

4 Se f.eks. Christiansen 30.

Ikke desto mindre er det danske samfund helt frem til årene efter afslutningen på Anden Verdenskrig kendetegnet ved en forståelse af autoritet og magt, der er tæt sammenvævet med idéen om fadermyndighed. Ove Kaj Pedersen har i *Markedsstaten* beskrevet, hvordan kønsværgemålet, "husbondens (ægtemandens, slægtens, frænders eller familiemedlemmers) suverænitet på vegne af den gifte hustru, enke eller den ugifte kvinde" fra *Koldingrecessen* (1558) og i nogle henseender helt frem til 1950'erne satte begrænsninger "for kvinders personlige myndighed og formueretlige evner" (117-118). Ligeledes udgjorde gifte kvinders erhvervsindtægt frem til 1970 en underrubrik på deres ægtemands selvangivelse i Danmark (Sørensen 43-44). Husholdstanken, husholdningens kønnede pligter og forestillingen om husholderens autoritative stilling i hjemmet præger således de sociale forestillinger, lovgivningen og den administrative struktur langt ind i den demokratiske stat.

MORSTATEN

Statsliggørelsen af omsorgsarbejdet

Det er i årene efter Anden Verdenskrigs afslutning, at velfærdsstaten endegyldigt opstår med universelle rettigheder og en høj grad af lighed mellem borgerne. Begrebet velfærdsstat bliver introduceret politisk i 1953 på Socialdemokratiets partikongres og kom til at udgøre den store socialdemokratiske fortælling om det moderne Danmark (Pedersen, "Konkurrencestaten" 185; Petersen, "Fra Luther" 218). Men hvad en velfærdsstat er, var fortsat til debat selv efter begrebets indtog. Socialrådgiver, socialdemokrat og socialrettighedsforkæmper Lena Vedel-Petersen foreslog eksempelvis i 1961 en definition, som peger på velfærdsstatens rolle som omsorgsgiver med fokus på familie og fællesskab:

Det, vi kalder velfærdsstaten, er det gode familielivs glæder og de dermed følgende forpligtelser ført over på samfundet. Det er fællesskabets manifestation, der hviler på respekten for det enkelte menneske. Ikke kun respekten for den stærke. Velfærdsstatens tanke er solidaritetens tanke – ingen skal med eller uden egen skyld gå til grunde eller føre en kummerlig tilværelse. (citeret fra Christiansen og Petersen 142)

I denne forståelse overtager velfærdsstaten ansvaret for den omsorgsforpligtelse, der tidligere tilfaldt familien, og garanterer, at ingen er tvunget til at leve uden muligheder for at blive draget omsorg for i tilfælde af nød.

En af de centrale forandringer i udbygningen af velfærdsstaten og et grundlag for velfærdsstatens storhedstid i perioden mellem 1957-1973, er netop, at omsorgen "affamiliariseres" og i stedet statsliggøres. Den danske feministiske aktivist og debattør Emma Holten har koncist opsummeret denne udvikling som en samfundsmæssig nedprioritering af den ulønnede omsorg til fordel for en eskalering af det lønnede (174). Særligt daginstitutionsoven fra 1964 gjorde, at den statslige pasning af de yngste børn blev normen – noget, der udgør et særligt kendetegn ved den danske model.⁵ Netop institutionaliseringen af småbørn var et centralt element i muliggørelsen af den toforsørgermodel, der skulle finansiere op- og udbygningen af velfærdsstaten. Den kollektive arbejdsmarkedsdeltagelse blev således det centrale økonomiske grundlag for den skattebaserede velfærdsstat. Til gengæld blev ydelserne til individet gjort uafhængige af dennes arbejdsmarkedsstatus, ligesom det sociale område blev friholdt fra en økonomisk logik. Statens omsorg blev gjort betingelsesløs og uafhængig af individets status og relationer.

Men ligesom det politiske medborgerskab i 1915 blev udformet som et kønnet medborgerskab, foregik kvindernes integration på arbejdsmarkedet blandt andet ved, at de blev tildelt en historisk kønnet samfundsrolle ved i stor stil at varetage det omsorgsarbejde, staten havde overtaget fra husmødrene: "Med den storstilede integration af kvinder på arbejdsmarkedet i 1970'erne og 80'erne fulgte en markant kønsopdeling, især mellem den kvindedominerede offentlige sektor og den mandedominerede private sektor" (Borchorst 66). De såkaldte "pink-collar professions" inden for sundheds-, pleje-, service- og uddannelsessektoren, der er uundværlige for velfærdsstaten, har ofte været lavtlønnede og uprestigiøse og er til stadighed professioner domineret af kvinder. Kvinderne vedblev altså at være de primære omsorgsgivere, men nu i staten fremfor i hjemmet.

5 For en kort sammenligning med Italien, se evt. Fiedler.

Helen Charman har foreslået, at velfærdsstaten – som den udviklede sig i efterkrigstidens England – med dens potentiale til at yde universel omsorg, kan forstås med metaforen om moderskab (89). Men sammenblandingen af idéen om velfærdsstaten med idéen om moderskabet er ikke uproblematisk. Derfor rejser Charman tre kritiske spørgsmål til brugen af moderlige statsmetaforer, som også er relevante i en dansk kontekst: "Hvad mister moderskabet ved at blive sammenblandet med velfærdsstaten? Hvad legitimerer brugen af det moderlige som metafor? Og hvordan kan mødre, der er engageret i modstand, vinkle deres specifikke kampe i opposition til dens altomfattende maternalisme?" (89).⁶ Spørgsmålene Charman rejser, viser os blandt andet, at når morstatsmetaforen benyttes om velfærdsstaten, er det nødvendigt at være opmærksom på den flertydighed, der er i selve moderskabsbegrebet og at dette begreb også kan indeholde et kim til undertrykkelse. Samtidig med dens princip om lige ret til omsorg for alle resulterede udbygningen af velfærdsstaten med dens universelle ydelser, altså det Charman omtaler som morstaten, i en nedprioritering af det ulønnede omsorgsarbejde, i institutionaliseringen af småbørn og i den samfundsmæssige underprioritering af omsorgsarbejdet, når det kom til prestige og løn.

Moderskabsforskeren Andrea O'Reilly har fremført begrebet "patriarchal motherhood" (52-60) som betegnelse for normative forestillinger om moderskab "der marginaliserer og delegitimerer alternative former for moderskab" (58). Og den amerikanske digter og forfatter Adrienne Rich har i *Of Woman Born* skelnet mellem "motherhood", moderskabet som – en patriarkalsk formet – institution, og "mothering", moderskabet som en – potentielt patriarkatafvisende – erfaringshorisont. Det er denne dobbelthed ved moderskabets idé og praksis, som både en undertrykkende institution og indeholdende et frigørende potentiale, der genfindes i Charmans brug af moderskabet som statsmetafor. På den ene side risikerer morstatsmetaforen at indskrænke det politiske mulighedsrum og at instrumentalisere, politisere og normativisere moderskabet i statens tjeneste. Dermed bliver

6 Alle citater, medmindre de oprindeligt er på de skandinaviske sprog, er oversat af forfatteren.

det moderskab, som velfærdsstaten modelleres efter, et restriktivt moderskab. På den anden side indeholder metaforen om morstaten et potentiale til en alternativ forståelse af staten, samfundets grundlæggende værdier og den dominerende politiske kultur. Når metaforen om morstaten bruges i denne forstand udgør den i stedet både et modbillede og et alternativ til faderstaten og de værdier og den politiske kultur, der er knyttet dertil. Den universelle velfærdsstats ubetingede ret til omsorg for alle er i sit ideal et eksempel på dette.

KONKURRENCESTATEN

Fra velfærd til postvelfærd og paternalisme

Fremkomsten af den universelle velfærdsstat i efterkrigstiden betød, at den danske stat grundlæggende værdimæssigt kom til at basere sig på en omsorgsetik, der havde den enkelte borgers velfærd som mål. I slutningen af det 20. århundrede blev denne omsorgsetik udfordret af neoliberalismens politisk-økonomiske hegemoni, som forandrede velfærdsstaten til en konkurrencestat. Med konkurrencestatens indtog i 1990'erne, kom staten til at fungere efter et andet rationale og basere sig på en anden etik end velfærdsstaten havde gjort (Pedersen, "Konkurrencestaten" 169; Se også Cooper 9). Her er der fokus på statens velstand og på den enkelte borgers bidrag til velstanden gennem permanent økonomisk produktivitet. Reformeringsen af velfærdsstaten og fokusforskydningen fra den enkeltes velfærd til den statslige velstand ses blandt andet i det paradoks, at den nuværende stat økonomisk set er meget succesfuld, mens velfærdsinstitutionerne ikke opfattes som værende i stand til på tilstrækkelig vis at drage omsorg for borgerne. Dette har i mangt og meget gjort, foreslår Charman om den engelske kontekst, at forestillingen om "at leve under en omsorgsfuld stats beskyttelse" er blevet erstattet af oplevelsen af at blive presset af en mistroisk og udskammende velfærdsstat under afvikling (xii).⁷ Overgangen

7 Charmans beskrivelser er knyttet til en engelsk kontekst og historie, men beskrivelsen resonerer med den erfaring af udviklingen i Danmark, som kommer til udtryk i kritikker af konkurrencestaten. Se f.eks. Nexø.

fra velfærdsstat til konkurrencestat udgør et grundlæggende værdibrud, hvor statens syn på forholdet mellem borgeren og markedet omkalfatres. Konkurrenceevnen og samfundsøkonomien bliver vigtigere end borgernes eksistens, som havde været "de-commodified", holdt uden for markedet, i den klassiske velfærdsstat (Esping-Andersen 21-23). Resultatet er, som kønsforskeren Hilda Rømer Christensen har argumenteret, at "samtlige politikområder, også de sociale, underlægges økonomiske behov og at økonomistisk inspireret retorik [...] får en hegemonisk status" (5).

Flere forskere har i både en dansk og en international kontekst påpeget, at neoliberalismen hviler på et paradoks, nemlig at dens centrale forestilling om det uafhængige og økonomisk produktive individ er baseret på en omsorg, som samtidig devalueres. Ligeledes er nedskæringer i den offentlige omsorg et centralt element i neoliberale politikker, da den ikke fremstår som produktiv. Selvom udviklingen i Danmark har sin særlige nationalhistoriske kontekst, så er overgangen til en konkurrencestat og dominansen af neoliberale politikker samtidig en del af en bredere international udvikling (Pedersen, "Konkurrencestaten" 31-32). Politologen Melinda Cooper har koncist opsummeret, hvordan hjemmets ulønnede reproduktive arbejde under neoliberalismens hegemoni er den usynlige forudsætning for det lønnede arbejde:

Selv da de afviklede velfærdsstaten, forventede de neoliberale, at mange af de omsorgsfunktioner, der tidligere blev varetaget af velfærdsstaten, skulle overtages af familien, oftest af kvinderne. Kvinder bærer byrden af denne modsætning under neoliberalismen. Samtidig med at de forventes at arbejde uden for hjemmet for en direkte løn, forventes de at fortsætte med at arbejde i hjemmet uden løn – en modsætning, der kun kan 'løses' ved at fejle i enten det ene eller det andet, eller ved at delegere en del af dette huslige arbejde til fattigere kvinder (Torre & Cooper 243)

Resultatet af, at neoliberalismen hviler på det omsorgsarbejde, den samtidig usynliggør og afvikler, er, at kønsstrukturerne kun tilsyneladende løsnes, men i realiteten blot cementeres i en ny konstellation. Hvor der i velfærdsstaten åbnede sig et mulighedsrum for en kvindelig *homo politicus*, blev denne figur i de sidste årtier af det 20. århundrede, med neoliberalismens fremvækst og politisk-økonomiske dominans, erstattet af *homo economicus*, som reproducerede en patriarkalsk familiestruktur og konservative

kønsroller (Brown 99-111). Neoliberalismens indtog har således på samme tid både videreført, forstærket og forandret eksisterende kønsstrukturer, samtidig med at omsorgsarbejdet igen er blevet fjernet fra statens ansvarsområde og tilbageført til familiens domæne.

Alexander Horn, Kees van Kersbergen og Anthony Kevins har argumenteret for, at de forandringer, velfærdsstaten har undergået, ikke tilstrækkeligt kan forklares med neoliberalismen, men derimod skal ses på baggrund af en "statslig paternalisme [government paternalism]" (2139). Den udvikling, hvor velfærdsstaten har skåret ned i sine tilbud, samtidig med at straf og forringelser er blevet brugt som centrale redskaber til at øge arbejdsincitamentet, kan altså ikke blot forklares med neoliberalismens dominans. Når man skal forklare velfærdsstatens forandring og omformning de seneste årtier, er det også væsentligt at se på den moral, der ligger bag. Her identificerer Horn m.fl. "en politisk udtrykt moralsk overbevisning om, at regeringen bør styre og tvinge [...] at regeringen bør fortælle de arbejdsløse og de fattige, hvad de skal gøre (og få dem til at gøre det)" (2139). På baggrund af Horn m.fl.'s analyser giver det således mening at beskrive reformeringen af velfærdsstaten til en pligtbaseret konkurrencestat som en form for statslig paternalisme. Når konkurrencestaten siden 1990'erne har erstattet velfærdsstaten, er det således også et opgør med de omsorgsværdier og det menneskesyn, som dækkes af metaforen om morstaten, til fordel for en reaktualisering og ny-konfigurering af forestillingen om faderstaten og den politiske kultur og de værdier, der kan knyttes til den statsmetafor.

DE TO ETIKKER

Omsorg og pligt

Historikeren Henrik Jensens forfaldsanalyse af pligtkulturens undergang og overgangen til en rettighedskultur, som jeg indledningsvist henviste til, kulminerede i en samtidsdiagnose af en velfærdsstat i krise. Som forsvar for velfærdsstaten foreslog Jensen en opprioritering af pligtkulturen, som han samtidig sporede tilbage til den lutherske kristendom (431-433). Med en spidsformulering, som i øvrigt genlyder hos den nuværende statsminister Mette Frederiksen, skrev Jensen: "Et samfund handler ikke om 'lyst',

men om 'pligt'" (435). Hvor konklusionen på Jensens 20 år gamle analyse er pligtkulturens undergang, argumenterer jeg omvendt for, at bevægelsen er vendt siden slutningen af det 20. århundrede og konkurrencestatens fremkomst, og at pligten igen er dominerende blandt ledende politikere og i den politiske kultur.

I bogen *13 værdier bag den danske velfærdsstat* beskriver tidligere boligminister og medlem af folketinget for Socialdemokratiet Lotte Bundsgaard de socialdemokratiske værdiers indflydelse på udformningen og reformerne af velfærdsstaten. Her beskriver hun netop forbindelsen mellem pligt og ret – og den omkalfatring af forholdet imellem de to principper som sker i overgangen fra den klassiske velfærdsstat til konkurrencestaten:

I 50'erne tog socialdemokratiet det næste store ryk imod det, man på det tidspunkt begyndte at kalde velfærdsstaten [...]. Det ytrede sig i en lang række velfærdsreformer i 1950'erne og 1960'erne [...]. Sammenhængen mellem pligter og rettigheder trådte allerede her lidt i baggrunden (188).

Men i 1990'erne blev "sammenhængen mellem pligter og rettigheder [...] genfundet", skriver Bundsgaard (203). Denne "genopdagelse" af pligt og ret som det centrale politiske princip bag velfærdsstaten finder man tydeligt i Kaare Dybvad Beks *Arbejdets land* (2023) og i Mette Frederiksens nytårstale fra 2022, hvor hun udtalte, at "Danmark skal bygge på ret og pligt" (Frederiksen, "Statsminister"; Se også Bek 148-49).⁸ Det hører således med til den nuværende socialdemokratiske udlægning af velfærdsstatens tilblivelse, at den er baseret på diktummet "ingen pligter uden rettigheder – ingen rettigheder uden pligter". Hermed forstås velfærdssamfundet som et kontraktforhold mellem borgerne og staten, og staten som en autoritetsfigur. Bek afviser tydeligt omsorgsetikken til fordel for pligtetikken, når han skriver: "Driver vi ned ad barmhjertighedens vej, snarere end kontraktens, så mister vi de moralske og økonomiske forudsætninger, som velfærdssamfundet er afhængigt af" (Bek 148). Spørgsmålet om velfærdsstatens formål og funktion er således indeholdt i spørgsmålet om pligt og ret. Det handler om, hvorvidt velfærdsstaten skal forstås som rammen om et samfund baseret

8 Se også Fiedler og Rud.

på en kontraktrelation mellem stat og borgere, eller om den skal forstås som fællesskabets omsorgsgiver.

Udlægningen af pligt og ret som det centrale princip i den socialdemokratiske idéarv har velfærdsforskeren Jørn Henrik Petersen afvist. I stedet påpeger han, at der er sket et skifte i socialdemokratiet, hvor retten til omsorg, betegnet af Petersen som "noget-for-ingenting" i løbet af 1980'erne blev erstattet af idéen om pligt og ret, eller med andre ord et princip om at samfundet hviler på "noget-for-noget" (Petersen, "Pligt og ret i den socialdemokratiske" 21). Ifølge Petersen går princippet om pligt og ret derimod på tværs af de politiske skel og tilhører i lige så høj grad, hvis ikke mere, de borgerlige partiers idéarv (Petersen, "Pligt og ret"). Bek har omvendt afvist Petersens korrigerende analyse i et forsøg på historisk at legitimere pligt og ret-princippets aktualitet for socialdemokratiets forståelse af velfærdsstaten (Bek 268n146). For denne artikel er det interessante, mere end princippets herkomst, hvordan den nuværende generation af socialdemokrater, her eksemplificeret ved Frederiksen og Bek, påkalder sig og forvalter princippet i samtiden som velfærdssamfundets etiske grundlag. I hendes 10 *socialdemokratiske teser* fra 2008 havde Mette Frederiksen som den anden tese, at "Pligter er vigtigere end rettigheder". Heri ligger der en formyndersk forståelse af staten, der reproducerer idéen om faderstatens autoritet og paternalistiske opdragelsesform. Borgerne skal være lydige og leve op til det ansvar, som pålægges dem af velfærdsstaten og dens institutioner. Når velfærdsstaten opererer ud fra en pligtetik, der skal pånødes den enkelte, er det samtidig en afvisning af den enkelte borgers ret til på egne præmisser at bidrage til det fælles liv. Velfærdsstaten bliver til et mål i sig selv, fremfor et middel til det gode liv i et fællesskab. I betoningen af pligten frem for retten ligger der en forståelse af velfærdssamfundet som kontraktbaseret fremfor karakteriseret ved ubetinget omsorg. Men når staten afvises som en ubetinget omsorgsyder, afvises samtidig dens omsorgsansvar over for alle borgere, netop fordi det bliver noget den enkelte skal gøre sig fortjent til. Med andre ord, man skal yde sin pligt og adlyde autoriteterne for at have ret til omsorg. Som jeg ser det, er genfremkomsten af princippet om pligt og ret og dets aktuelle politiske væsentlighed derfor i en vis udstrækning ensbetydende med genkomsten af faderstaten og dens værdier.

KONKLUSION

I modsætning til f.eks. England, hvor der har været tale om en afvikling af velfærdsstaten og en decideret omsorgskrise, er situationen i Danmark en anden (Charman xxx; Dowling 1-5). Her er der ikke tale om "en regelret afvikling",⁹ men derimod om en grundlæggende omstrukturering af velfærdsstatens institutioner og en forandring af dens værdigrundlag. Paradoxet i en dansk kontekst er, at velfærdsstaten stadig består og samtidig i stigende grad synes ude af stand til at yde den efterspurgte omsorg. En etik baseret på pligt har gjort det til den enkelte borgers ansvar at undgå at få behov for omsorg. For i det øjeblik, behovet for omsorg opstår, er individet ikke i stand til at yde sin pligt som produktiv arbejdskraft og bliver en byrde for staten. I en dansk kontekst er kampen om velfærdsstaten i den forstand en kamp om dens etiske fundament, idégrundlag og definerende begreber.

Metaforen "morstaten" kan bruges som et politisk forestillingsbillede, der rummer et kritisk potentiale. Charman beskriver dette forestillingsbillede sådan her: "Moderkroppen som symbol [...] adskiller sig ikke så meget fra den mest naivt fantastiske forestilling om et velfærdssystem: en model for en politik baseret på gensidighed og forsørgelse, der binder os sammen, og hvor et succesfuldt liv defineres af sammenhold, ikke konkurrence." (Charman xvi). Charmans "naivt fantastiske forestilling" resonerer med Pedersens historiske beskrivelse af velfærdsstaten før konkurrencestatens indtog. Her var det samfundslivet, det fælles liv, der var centralt, og den enkelte borger var medansvarlig for fællesskabet via medbestemmelse, som borgeren igennem personlig dannelse blev kvalificeret til (Pedersen, "Konkurrencestaten" 177-186). I velfærdsstaten blev "[d]emokratiet [...] en kultur" (Pedersen, "Konkurrencestaten" 184).

Men Pedersens analyse af den forgange velfærdsstat adskiller sig fra Charmans forestillingsbillede ved at se dens idéer og idealer som udtjente i konkurrencestaten. I stedet efterspørger han en nyformulering af konkurrencestatens værdier og ideologi (Pedersen, "Der er håb for konkurrencestaten"). For Charman er der derimod ingen vej frem gennem konkurrencestaten. Idealet om den omsorgsfulde velfærdsstat er stadig

9 Formuleringen er Tue Andersen Nexø's (41)

efterstræbelsesværdigt og tilbyder et vigtigt princip for en statslig reorganisering samt et etisk fundament hinsides konkurrencestaten, der trækker på idéen om ubetinget universel velfærd: Her lægges forestillingen om pligt og paternalisme til side til fordel for omsorg, nærhed og inddragelse. Samtidig er det væsentligt, i idealiseringen af velfærdsstaten, at være opmærksom på, hvordan udmøntningen af den klassiske velfærdsstat skabte et klart afgrænset fællesskab, der førte til både eksklusion, marginalisering og tvangsassimilation. Men morstatsmetaforen muliggør en dynamisk og ligeværdig samfundsforståelse, der myndiggør den enkelte i modsætning til den faderlige formynderstats fastlåste hierarki: "En bred, politisk forståelse af moderskab rummer plads til en række forskellige relationer og identiteter, for både mænd og kvinder, og kan være en stærk metafor for en politik, der sætter sammenhænge og forbundethed i centrum for sin forståelse af frigørelse." (Charman xxi). Morstatsmetaforen giver os mulighed for at gentænke de roller, vi hver især kan indtage i samfundet og forstår vores samfund ud fra. Den giver os mulighed for at prioritere den fælles omsorg fremfor pligten over for autoriteterne.

ERIK SPORON FIEDLER, ph.d., postdoc ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet med et Reintegration Fellowship fra Carlsbergfondet. Artiklen er relateret til forskningsprojektet "Paternal Care? A Contemporary Intellectual History of Lutheranism, Gender and Welfare" (CF23-1415). Relaterede publikationer er "Familieliv eller arbejdsliv? Fra historiens store nej til individets stille nej" *Slagmark*, nr.91, 2026, skrevet med Alberte Bové Rud, og antologien *Religion, køn, stat og velfærd*, der er under udarbejdelse til bogserien *Religionsvidenskabelig Skriftrække* (Aarhus: Afdeling for Religionsvidenskab).

KEYWORDS

EN: Mother State, paternalism, ethics of care, ethics of duty, welfare state

DK: Morstat, faderstat, omsorgsetik, pligtetik, velfærdsstat, konkurrencestat

BETWEEN MOTHER STATE AND FATHER STATE

On Care and Duty in the Danish Welfare State

This article argues that the Danish welfare state rests on an ethical double-structure comprised of an ethics of duty and an ethics of care that constitute a continuous tension within it. It tentatively uses family-based state metaphors as prisms unto this tension and the ways in which duty and care have historically been prioritized in shifting ways in the configuration of the state and its institutions. Beginning with a brief account of the notion of the paternal in ideas of power and state and its specific Lutheran connotations in a Danish context, the article then unfolds the characterization of the welfare state as maternal before examining the changes instigated by the transformation of the welfare state into a competition state. These developments are considered as a dialectical tension between paternal and maternal, duty and care. As the article demonstrates, there are various problems with linking notions of motherhood with the idea of the welfare state. Nevertheless, I conclude the article by speculating on the metaphor of the 'mother state' as a promising political imaginary for the Danish welfare state.

LITTERATUR

- Agamben, Giorgio. *La Chiesa e il Regno*. Nottetempo, 2010.
- Bek, Kaare Dybvad. *Arbejdets land*. Grønningen 1, 2023.
- Borchorst, Anette. "Køn, velfærdsmodeller og europæisering". *POLIS – tidsskrift for samfundsfagsdidaktik* nr. 6, 2023, <https://tidsskrift.dk/POLIS/article/view/138715/184900>.
- Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Princeton University Press, 2015.
- Bundsgaard, Lotte. "Velfærdsstaten og de socialdemokratiske værdier." *13 værdier bag den danske velfærdsstat*, redigeret af Jørn Henrik Petersen m.fl., Syddansk Universitetsforlag, 2007, s.185-203.
- Christensen, Hilda Rømer. "Indledning: Den nordiske model?" *Kvinder, køn og forskning*, nr.2, 2001, s. 3-9.
- Christiansen, Niels Finn og Klaus Petersen. "Socialdemokratiet og den danske velfærdsstat." *13 historier om den danske velfærdsstat*, redigeret af Klaus Petersen, Syddansk Universitetsforlag, 2003, s.137-148.

- Christiansen, Niels Finn. "Har velfærdsstaten (haft) ét køn?" *Kvinder, køn og forskning*, nr.4, 1999, s. 27-34.
- Cooper, Melinda. *Counterrevolution: Extravagance and Austerity in Public Finance*. Zone Books, 2024.
- Dowling, Emma. *The Care Crisis*. Verso Books, 2021.
- Esping-Andersen, Gøsta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, 1990.
- Fiedler, Erik Sporon og Alberte Bové Rud. "Familieliv eller arbejdsliv? Fra historiens store nej til individets stille nej." *Slagmark* nr. 91, 2026, s. 123-144.
- Fiedler, Erik Sporon. "Kaare Dybvad Bek tyr til dovne klicheer om Sydeuropa for at forherlige sin egen arbejdsmoral." *Dagbladet Information*, d.22. december, 2023.
- Frederiksen, Mette. "Statsminister Mette Frederiksens nytårstale." *Regeringen.dk*, d.1 januar, 2022, <https://www.regeringen.dk/nyheder/2022/statsminister-mette-frederiksens-nytaarstale/> (Besøgt d.15. november 2025).
- Frederiksen, Mette. "Ret og pligt skal tilbage i balance." *Politiken*, d. 23. maj, 2012.
- Frederiksen, Mette. *10 socialdemokratiske teser*. 2008, <https://faa.dk/forside/fakta-om-teser> (besøgt d.15. november, 2025).
- Grundtvig, N.F.S. *Det Danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet*, København, 1836; her efter udgaven i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk), 2025.
- Hall, Malene Møller. "Debat: Vi er ikke fattige på penge, men på ansvar og pligtfølelse." *Jyllands-Posten*, Sektion 1, s.33, 13. juni 2021.
- Holm, Bo Kristian. "Et nyt gudsforhold og dets konsekvenser." *Pligt og omsorg: velfærdsstatens lutherske rødder*, redigeret af Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm. Gads Forlag, 2021. s. 39-75.
- Holm, Bo Kristian & Nina J Koefoed. "En luthersk autoritet i dansk enevælde." *Pligt og omsorg: velfærdsstatens lutherske rødder*, redigeret af Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm. Gads Forlag, 2021. s. 79-101.
- Holten, Emma. *Underskud. Om værdien af omsorg*. Politiken, 2024.
- Horn, Alexander, m.fl. "The Paternalist Politics of Punitive and Enabling Workfare: Evidence from a New Dataset on Workfare Reforms in 16 Countries, 1980–2015." *Socio-Economic Review* vol.21, nr. 4, 2023, s. 2137–66. DOI:10.1093/ser/mwac060.
- Høgh, Marie. "Kommentar: Var det lyden af velfærdstanken, der ramte bunden?" *Jyllands-Posten*, Sektion 1, s. 24, 25. januar 2020.
- Jalving, Mikael. "Kommentar: Moderstatens fængsel." *Jyllands-Posten*, jp.dk, 10. januar 2012, <https://jyllands-posten.dk/debat/kommentar/article6662230.ece>
- Jensen, Henrik. *Det faderløse samfund*. People's Press, 2006.
- Jensen, Tom. "Velfærd og menneskelighed." *Berlingske*, Sektion 1, s. 24, 18. april 2013.
- "Kladde til den 'fuldstendige acte'" gengivet i Olden-Jørgensen, Sebastian. "Enevoldsarveregeringsakten og Kongeloven. Forfatningsspørgsmålet i Danmark fra oktober 1660 til november 1665." *Historisk Tidsskrift*, årg. 93, nr.2, 1993, s.317-318.
- Koefoed, Nina J. "En luthersk velfærdsstat?" *Pligt og omsorg. Velfærdsstatens lutherske rødder*, redigeret af Nina Javette Koefoed og Bo Kristian Holm.. Gads Forlag, 2021. s. 243-269.

- Kongeloven, 14. november 1665 i Danmarkshistorien på lex.dk. Hentet 24. marts 2026 fra https://danmarkshistorien.lex.dk/Kongeloven_14_november_1665
- Nexø, Tue Andersen. *Fælles liv*. Arena, 2025.
- Nielsen, Steen Baagø. "'Modernisering' og 'Feminisering' i velfærdsstaten – omsorg, professionalisering og kønsmagt under forandring." *Kønsmagt under forandring*, redigeret af Anette Borchorst. Hans Reitzels Forlag, 2004.
- O'Reilly, Andrea. *Matricentric Feminism: Theory, Activism, Practice*. 2. udgave. Demeter Press, 2021.
- Pedersen, Ove K. *Konkurrencestaten*. Hans Reitzel, 2011.
- Pedersen, Ove K. *Markedsstaten*. Hans Reitzel, 2014.
- Pedersen, Ove K. "Der er håb for konkurrencestaten." *Information*, Sektion 1, s. 1-5, 17. august 2018.
- Petersen, Jørn Henrik. *Fra Luther til konkurrencestaten*. Syddansk Universitetsforlag, 2016.
- Petersen, Jørn Henrik. *Pligt og ret – ret og pligt. Refleksioner over den socialdemokratiske idéarv*. Syddansk Universitetsforlag, 2014.
- Petersen, Jørn Henrik. "Pligt og ret i den socialdemokratiske arbejderbevægelses idéarv." *Tidsskrift for arbejderhistorie*, nr.3, 2014, s. 3-25.
- Rantorp, Jette og Henrik Jensen. "Far er blevet mor." *Fag og arbejde. Kost/service: fagbladet for FOA / Forbundet af Offentlige Ansatte*, december 2006, s. 20-21.
- Rich, Adrienne. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton & Company Incorporated, 2021.
- Selsing, Eva. "Kronik: Civilisation i opløsning", *Børsen*, Sektion 1 s. 4, 23. august 2011.
- Sørensen, Astrid Elkjær *Husmødre i oprør*. Aarhus Universitetsforlag, 2025.
- Torfin, Jacob. *Det stille sporskifte i velfærdsstaten: en diskursteoretisk beslutningsprocesanalyse*. Aarhus Universitetsforlag, 2004.
- Torfin, Jacob. "Workfare with Welfare: Recent Reforms of the Danish Welfare State." *Journal of European Social Policy*, årg.9, nr.1, 1999, s. 5-28, <https://doi.org/10.1177/095892879900900101>.
- Torre, Bruna Della & Melinda Cooper. "The Holy Family: Neoliberalism and Neoconservatism in the Current Far-right: Interview with Melinda Cooper." *Cultural Dynamics*, vol.34, nr.3, s. 242-250. DOI: 10.1177/09213740221093079
- Weineck, Silke-Maria. *The Tragedy of Fatherhood: King Laius and the Politics of Paternity in the West*. Bloomsbury, 2014. DOI:10.5040/9781628927177

EN NORDISK KÆRLIGHEDSHISTORIE

Velfærdsstaten i vores hjerter

Velfærdsstaten er et forvirrende objekt. Hvem og hvor er velfærdsstaten – og hvor er den ikke? Er jeg også staten? Er staten i mig? I kapitlet "Finding the Man in the State" fra bogen *States of Injury* (1995) interesserer den amerikanske politolog Wendy Brown sig særligt for statens maskuline dimensioner. Ligesom flere andre nordamerikanske feminister var Brown i 1980'erne og 90'erne optaget af at udvikle en feministisk teori om staten med afsæt i en bestemt politisk skepsis: Hvordan skulle det kunne give mening for kvinder at appellere til staten om rettigheder og beskyttelse, når nu staten historisk er et produkt af mandlig dominans, og når nu statens institutioner, praksisser og diskurser er uløseligt forbundet med "mandens privilegier i et mandsdomineret samfund" (Brown 169)?¹ Kast ikke din kærlighed på velfærdsstaten, advarede Brown således sammen med en række venstre-feministiske tænkere som Carole Pateman, Catharine MacKinnon og Nancy Fraser.

Browns statsskepsis handler om statsmagten som magt, men den handler altså også om, at statsmagten, ifølge Brown, ikke er kønsneutral.

1 Citater fra andre sprog end dansk gengives i det følgende i min egen oversættelse.

Den nordamerikanske velfærdsstat er maskulin, idet den medierer mandlig dominans. Derfor risikerer kvinders engagement i staten – som fortalere for mere familierpolitik, som ansatte i staten, som modtagere af *welfare* og som politikere – ifølge Brown at udskifte afhængighed af individuelle mænd med afhængighed af en institutionaliseret og abstraheret form for mandlig dominans. Selv om "kønnets ubevidste" [the gendered unconscious] fortsat følger familieformens brudflader, er familien ifølge Brown ikke længere den primære regulerende og subjektiverende magt i kvinders liv (196). Nu udspiller kampen for kvinders rettigheder sig derimod med staten som primær "partner", skriver Brown sidst i det 20. århundrede:

I dagens USA foregår kvinders kamp for social, politisk og økonomisk frihed oftere i eller i nærheden af staten, uanset om det drejer sig om fattigdom, velfærdsydelse og -reguleringer, fertilitet, abort, dagpleje, rugemoderskab, teenageres reproduktive rettigheder, seksuel frihed (herunder sexarbejders rettigheder og krav), positiv særbehandling, uddannelse eller beskæftigelse. (Brown 196)

Velfærdsstaten er således en afgørende spiller i kampen for kvinders ligestilling. Men fordi statsmagten er en fortsættelse af maskulin dominans, er det ifølge Brown risikabelt for kvinder at se staten som "forsørger, lighedsskaber, beskytter eller befrier" (Brown 196).

I denne artikel vil jeg have fokus på følelsesmæssig tilknytning til den skandinaviske velfærdsstat og den såkaldte "nordiske model". Nærmere bestemt vil jeg indkredse en dominerende oplevelse af, at staten er god, som typisk ytrer sig som en form for taknemmelig kærlighed til velfærdsstaten. Jeg interesserer mig med andre ord for den hegemoniske følelseskultur, der tilskynder os til at se velfærdsstaten som, akkurat, "forsørger, lighedsskaber, beskytter eller befrier" (Brown 196). Jeg har indledt artiklen med Browns advarsel til kvinder mod at omfatte en maskulin stat med politisk kærlighed, ikke fordi jeg vil beskæftige mig meget med statens kønnede konnotationer, men fordi jeg er interesseret i, hvordan netop forholdet mellem kvinder, mødre og velfærdsstat har haft betydning for oplevelsen af de skandinaviske velfærdsstater som gode – og måske ligefrem elskelige. I antologien *Velfærdsfortællinger* fra 2010 noterer samfundsforsker Jørn Henrik Petersen og historiker Klaus Petersen, at undersøgelse efter

undersøgelse de foregående 30 år har bekræftet, at "danskerne elsker deres velfærdsstat" (Petersen og Petersen 310). Er velfærdsstaten, som jeg konstaterede indledningsvist, et forvirrende objekt, er den altså ikke desto mindre også et kærlighedsobjekt.

Mit overordnede ærinde er at bidrage til den humanistiske velfærdsstatsforskning ved at genbeskrive den "nordiske model" som ikke kun en politisk model, der handler om statens opbygning og ydelser, men også en affektiv model, der handler om subjektets tilknytning til velfærdsstaten – ud fra den antagelse, at denne affektive model er væsentlig for velfærdsstatens politiske virkemåde, herunder for produktionen af statssubjekter. Med til denne "affektive nordiske model", hører, foreslår jeg, at subjektet indgår i en relation til staten, som var staten en slags forælder.² Her er min genealogiske hypotese, at følelsesmæssig tilknytning til velfærdsstaten har taget form af den karakteristiske familiepolitik i de skandinaviske lande: I den historiske bevægelse, hvor velfærdsstaten er trådt i forældrenes og familiens sted, *in loco parentis*, og dermed har "statsliggjort" og "affamilialiseret" omsorgsopgaverne, er staten omvendt blevet "familialiseret" i den kollektive følelseskultur og fantasi.³ Subjektets "familiære" relation

2 Beskrivelsen af en "nordisk følelsesmodel", der hviler på en kollektiv forestilling om velfærdsstaten som en forældrefigur, har jeg udviklet i samarbejde med Anna Meera Gaonkar, Cecilie Ullerup Schmidt og Lene Myong i forbindelse med forskningsprojektet "Forældrestater. Den nordiske følelsesmodel" (under bedømmelse). Heri vil indgå forskning i den affektive sociale kontrakt mellem de skandinaviske velfærdsstater og migrant- og indigene familier samt i velfærdsstatens affektive og reproduktive engagement i transnational adoption. Disse familiedomæner er afgørende for forståelsen af de skandinaviske velfærdsstaters "forældreagtighed", men de ligger uden for denne artikels majoritetsfokus på den dominerende tilknytning til velfærdsstaten. Artiklen og dens centrale begrebsliggørelser bygger på arbejdet med at formulere dette forskningsprojekt.

3 Her trækker jeg på litteraturhistorikeren Lasse Horne Kjældgaard, der har analyseret den metaforiske indlejring, via begrebet om "formynderstaten," af den særlige skandinaviske familiepolitik i den danske velfærdsdebat og i skønlitteraturen. Det interessante ved forestillingen om velfærdsstaten som en formynder er, foreslår Kjældgaard, at udtrykket "ikke kun udtaler en misbilligelse af statens overdrevne magtbeføjelser, men også afspejler forskydningen i forholdet mellem familie og stat: En formynder er netop en værge, der træder i forældrenes sted – *in loco pa-*

til velfærdsstaten er ikke kun metaforisk, selv om der er mange familie-metaforer i vores kulturelle omgang med staten og dens repræsentanter. Min interesse er snarere måderne, hvorpå den affektive samfundskontrakt har taget form af den skandinaviske familiepolitik: Med overførslen af omsorgsopgaver fra familie til stat er, foreslår jeg, også fulgt en overførsel af affektiv relationalitet.

Termen "forældrestat" kunne signalere en kritisk evaluering af en umyndiggørende stat. Det er dog ikke ærindet her, hvor jeg i stedet bruger termen til at beskrive velfærdsstatens medbetydninger – positive såvel som negative medbetydninger – i den kollektive følelseskultur: Velfærdsstaten er, eller burde være som, en god forælder. Denne fortolkningsramme giver anledning til en affektiv samfundskontrakt mellem stat og subjekt, hvis *ideelle* reciprocitet består i, at velfærdsstaten kerer sig om individet, som var det et barn af staten, mens individet omvendt oplever velfærdsstaten som en ansvarlig og omsorgsfuld forældrefigur. Denne ideelle reciprocitet er "velfærds-kærlighedens" dynamik: 'jeg elsker velfærdsstaten, fordi velfærdsstaten har draget omsorg for mig og min familie'. I bogen *Mother State* fra 2024 beskriver den britiske litteraturhistoriker Helen Charman en historisk specifik oplevelse – som hun eksemplificerer med sine egne og den britiske historiker Carolyn Steedmans erfaringer – af den britiske velfærdsstat som et kærlighedssystem. I Charmans (og Steedmans) beretning står netop det gensidige i forbindelsen mellem stat og subjekt frem: De elskede velfærdsstaten, fordi den syntes at elske dem. Den gratis mad og mælk i skolen var en af statens mange måder at fortælle dem, at de var noget værd (Charman xi).

Det er denne velfærds-kærlighed, jeg vil indkredse i det følgende. Velfærds-kærligheden er ikke en romantisk kærlighed, men snarere en oplevelse af at være støttet og beskyttet af en generøs og fornuftig "forældrestat", som grundlæggende behandler sine "børn" godt. I Charmans politiske historie om "morstaten" viser forestillingen om staten som et

rentis, som det hedder i Romerretten. I den ramme eller forestillingsstruktur, som udtrykket 'formynder' påkalder, gør velfærdsstaten os alle til børn, til myndlinge" (Kjældgaard 79).

kærlighedssystem sig at være anakronistisk: Den britiske velfærdsstat, der elsker hende og hendes enlige, statsansatte mor, er i virkeligheden en fantasi. I skandinavisk samtidskultur lever velfærds-kærligheden fortsat: forventninger om, og fremstillinger af, velfærdsstatshengivenhed og -taknemmelighed løber som en mærkbar understrøm i den samtidskulturelle forvaltning af velfærdsstatens sociale imaginære.

Det er vigtigt at understrege, at jeg ikke antager, at skandinaver omfavner velfærdsstaten på samme (taknemmelige) måde. Sociologerne Diana Mulinari og Anders Neergaard har beskrevet, hvordan den svenske velfærdsstat har udviklet sig igennem "både kønssegregering, heteronormativitet [...], racialisering og politikker for assimilation af minoriteter" (95). Den affektive oplevelse af og tilknytning til staten tager nødvendigvis farve efter ens position i de nationale, sociale ensembler. Velfærds-kærlighed er én affektiv fortolkning af staten, men den er, foreslår jeg, endnu toneangivende. Udover at manifestere og mobilisere opbakning til staten, kan denne form for politisk kærlighed også bruges som et politisk våben. Mulinari og Neergaard bruger f.eks. begrebet *caring racism* om "en racemæssig og voldelig eksklusionspraksis", der udspringer af en form for omsorg for velfærdsstaten og et bestemt "vi" i den (Mulinari og Neergaard 107). At velfærds-kærlighed også kan bruges som et politisk våben, har vi set måske tydeligst med det såkaldte tilknytningskrav.⁴

I det følgende skitserer jeg først det aspekt af den nordiske model, som i forskningslitteraturen beskrives som *defamilialization*, og berører her diskussionen i skandinavisk feministisk forskning om, hvorvidt de nordiske velfærdsstater er "women-friendly". I de skandinaviske lande oplevede kvindebevægelserne i 1960'erne og 1970'erne et langt stykke af vejen, at deres interesser var sammenfaldende med udviklingen af en stærk velfærdsstat, når det kom til børn og kvinders stilling i samfundet (se hertil kunsthistoriker Ellen Sunesons artikel i nærværende temanummer). I artiklens sidste del vender jeg mig mod to samtidige fortolkninger af forholdet

4 Se Bissenbakker (red.) for en række analyser af tilknytningsbegrebets betydning for spørgsmål om danskhed og medborgerskab, herunder om tilknytningskravet i dansk lovgivning om familiesammenføring.

mellem den skandinaviske velfærdsstat og familien. For det første den svenske forfatter Lena Anderssons roman *Sveas søn* fra 2019, som indgår i Anderssons romantrilogi om det svenske folkehjems storhed og fald. Mens Brown i kapitlet "Finding the Man in the State" ville finde manden i staten, er Andersson omvendt optaget af at finde staten i manden. Her interesserer jeg mig særligt for romanens fremstilling af et skandinavisk subjekt, der mener at stå i gæld til en god og retfærdig stat, men som helst ikke vil skyldte sine forældre noget. For det andet, og mest som et perspektiv, danske Frelle Petersens spillefilm *Hjem kære hjem* fra 2025, som er en del af Petersens hjemstavnstrilogi. Anderssons roman udspiller sig fortrinsvist i den svenske velfærdsstats guldalder, men begge værker er blevet til i det 21. århundredes kontekst af en neoliberaliseret skandinavisk velfærdsstat (Andersson og Howell; Heiret; Shammas). Jeg har valgt disse værker, fordi de på hver deres måde demonstrerer velfærds-kærlighedens levedygtighed i situationer, hvor det sociale grundlag for den forandres – og, i nogen grad, forvitrer.

VELFÆRDSSTAT OG FORÆLDRESKAB

Det er sociologen Gøsta Esping-Andersen, der har brugt betegnelsen *defamilialization* om det familiepolitiske mønster, der særligt kendetegner de skandinaviske velfærdsstater. "Defamilialization", eller affamilialisering, betegner en bestemt ansvarsfordeling mellem stat og familie, ifølge hvilken familien kun i mindre grad har ansvaret for den sociale reproduktion og omsorgsarbejdet, som i stedet hører under velfærdsstatens ressortområde i form af daginstitutioner, skole, skolemad, uddannelse, sundhedsvæsen, arbejdsløshedsunderstøttelse, sygedagpenge, pension og ældrepleje.⁵ Det socialdemokratiske velfærdsregime har, skriver Esping-Andersen, "aktivt 'affamilialiseret' ansvaret for velfærdsopgaver med to mål for øje: for det første at styrke familier (ved at aflaste dem for forpligtelser) og for det andet at stræbe efter større individuel uafhængighed" (13). Det er altså et

5 Her følger jeg Kjældgaard, der bruger termen affamilialisering som dansk oversættelse af det engelske "defamilialization".

særtræk ved den skandinaviske model, at staten her har overtaget mange af de ansvarsområder, som i andre velfærdsmodeller fortrinsvist hører under familien.⁶

De svenske historikere Henrik Berggren og Lars Trägårdh foreslår i bogen *The Swedish Theory of Love* begrebet "statsindividualisme" som en måde at indkredse det særlige forhold mellem individ, familie og stat, der kendetegner den svenske sociale kontrakt og den skandinaviske model i bredere forstand. Begrebet statsindividualisme henviser til den direkte forbindelse mellem individ og stat i den skandinaviske velfærdsmodel; her er individets relation til staten i mindre grad medieret af familie, kirke, lokalsamfund og velgørende organisationer end i andre velfærdsregimer. Et af de ideologiske forhold ved denne statsindividualisme, der særligt interesser Berggren og Trägårdh, er, at den tydeliggør, at grundprincippet i den skandinaviske statsmodel – en model, som ellers gerne beskrives som kollektivistisk – er ideen om individets autonomi. I modsætning til eksempelvis den amerikanske model har løftet, i svensk politisk kultur, om det gode liv ikke ligget latent i familien, kirken eller lokalsamfundet – institutioner som tværtimod har været associeret med negativ social relationalitet: privilegier, ulighed, hierarki, patriarkalske magtstrukturer og personlig ydmygelse (25). Det løfte, den svenske model med en stærk stat giver borgerne, er netop at *frisætte* dem fra afhængighedsskabende fællesskabsbånd såsom familien og lokalsamfundet. Når svenskerne omfavner en stærk stat, er det ifølge Berggren og Trägårdh, fordi de bedst sådan opnår den høje grad af individuel autonomi, frihed og uafhængighed, de stræber efter, uden samtidig at sabotere det fælles.

Ligesom andre historikere hæfter Berggren og Trägårdh sig ved hvor væsentlig for udviklingen af den svenske velfærdsmodel, socialdemokraten Alva Myrdals arbejde som samfundsforsker og aktivist i mellemkrigsårenes Sverige skulle vise sig at blive. I dag kan forestillingen om, at staten nødvendigvis har et stort medansvar for børns opfostring og trivsel virke naturlig. Det skyldes i høj grad, foreslår Berggren og Trägårdh, de sociale reformer,

6 Se f.eks. Degavre og Merla for et kritisk, globaliseret perspektiv på denne arbejdsdeling og på begrebet "defamilialization".

som blandt andre Myrdal arbejdede for. Sammen med sin partner Gunnar Myrdal udgav hun i 1934 bogen *Kris i befolkningsfrågan*, som adresserede snitfladerne mellem stat og familie. Bogens umiddelbare anledning var, som titlen indikerer, "befolkningsspørgsmålet", det vil sige oplevelsen af, at Sverige, ligesom de øvrige europæiske nationalstater i 1930'erne, var ramt af en reproduktiv krise i den bogstavelige forstand, at svenskerne fik for få børn. Myrdalernes løsningsforslag var dels, at borgerne måtte få flere børn, dels at børnene skulle frisættes fra forældrenes til tider uhensigtsmæssige magt over dem. Begge dele krævede ifølge Myrdalerne, at samfundet – det vil sige staten – påtog sig langt mere af ansvaret for og omkostningerne ved barnets tarv og dannelse. Velfærdsstaten skulle være børnenes stat. Det var den gryende velfærdsstats centrale alliance:

[D]en akse, velfærdsstaten drejede sig om, var alliancen mellem staten og børn. En vilje til at beskytte, drage omsorg for, forsørge og uddanne børn – forsvarsløse i dag, men borgere i morgen og det nye samfunds bedste håb – blev den primære mission for den gryende velfærdsstat (Berggren og Trägårdh 165).

Netop her opstår, foreslår Berggren og Trägårdh, den grundlæggende socialdemokratiske idé, at staten er den uproblematisk aktør, "der vil befri fremtidens individ fra fortidens bånd" (165). Ifølge Alva Myrdal havde velfærdsstaten emancipatorisk magt både til at beskytte børnene og til at ligestille ægteskabets parter, til at "frisætte kvinder fra den afhængighed og underordning, som lå i husmoridealet" (Berggren og Trägårdh 169). "Ved at bruge befolkningsspørgsmålet og børns interesser som retoriske værktøjer," konkluderer Berggren og Trägårdh, "søgte [Myrdal] at finde en løsning, der både beskyttede børn og gav kvinder større uafhængighed og frihed" (169, kursiv tilføjet). Den velfærdsstatshistorie, Berggren og Trägårdh fortæller med afsæt i blandt andre Alva Myrdals arbejde, er altså en fortælling om, hvordan barnets frigørelse fra forældrene, og senere kvinders frigørelse fra afhængigheden og omsorgsopgavernes snærende bånd, blev et grundmotiv for det svenske socialdemokrati.

Jeg interesserer mig for dette parløb mellem kvinder og velfærdsstat på grund af dets betydning for måden, hvorpå den skandinaviske velfærds-

stat skulle blive genstand for kærlig taknemmelighed.⁷ Fra Myrdals arbejde og, senere, kvindebevægelserne i 1960'erne og 1970'erne kan vi trække en linje frem til den familiepolitiske situation i Skandinavien, som dannede baggrund for de begreber om henholdsvis "statsfeminisme" og "kvindevenlige stater," som den norske politolog Helga Hernes formulerede i 1987 med bogen *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*. Begge begreber henviser til en nordisk model, udviklet både fra neden og fra oven, for institutionaliseringen af ligestillingspolitik. Hernes' vision var et samfund, hvor "uretfærdighed på baggrund af køn i vid udstrækning ville være elimineret uden en stigning i andre former for ulighed såsom mellem forskellige grupper af kvinder" (Hernes citeret i Borchhorst og Siim, "The Women-Friendly Welfare States Revisited" 91). Begreberne om statsfeminisme og kvindevenlige stater brød med forestillingen om den uafvendeligt patriarkalske stat og udgjorde et alternativ til den anti-statslige feministiske tænkning (Bergqvist, Blandy og Sainsbury 224).⁸

Jeg fremhæver disse begreber for, for det første, at udpege forskellen mellem en amerikansk akademisk feminismes skeptiske indstilling til staten, som ovenfor eksemplificeret ved Wendy Browns forbehold, og en skandinavisk feminismes tiltro til staten som emancipatorisk aktør. Man kan måske sige, at tiltroen til velfærdsstaten som kvindevenlig har bidraget til en mere statsvenlig skandinavisk feminisme end de stats skeptiske former for feminisme, vi finder i angloamerikanske kontekster. Men jeg vil også gerne, for det andet, pege på, at velfærds kærligheden på forskellig vis er kønnet. Oplevelsen af at *skylde* velfærdsstaten (og kvindebevægelserne) sin ligestilling, sin økonomiske uafhængighed af mænd og dermed sin fri-

7 Den kærligt-taknemmelige tiltro til staten er også animeret af den selvforståelse, at de skandinaviske velfærdsstater tager vare på globale andre. Også denne velfærdsideologi stod, om end i en radikal form, centralt i Myrdalernes arbejde, hvor den kom til udtryk i f.eks. Alva Myrdals *Vårt ansvar för de fattiga folken* fra 1961 og Gunnar Myrdals *Beyond the Welfare State* fra 1960. Begge disse værker forsøger at tænke global økonomisk retfærdighed hinsides nationalstaten.

8 Se Borchhorst og Siim 2002 og 2008 for diskussioner af begrebernes fortsatte analytiske relevans og af den skandinaviske ligestillingsmodel i et intersektionelt perspektiv.

hed, som Hernes' begrebsliggørelse afspejler, er et specifikt kvindekønnet (og muligvis overvejende "hvidt") supplement til en mere generaliseret taknemmelig oplevelse af, at velfærdsstaten og dens institutioner har sørget for mig. Kønnede aspekter af tilknytningen til velfærdsstaten har også, på kompleks vis, at gøre med den kulturelle fortolkning af velfærdsstatens kønnethed, som f.eks. Brown forholder sig til. Mens Brown beskriver staten som maskulin, påpeger Mulinari og Neergaard, at 90'ernes neoliberale ideologier beskrev den svenske velfærdsstat som feminin og som en pylremor – ikke mindst for immigranter.⁹ "Det neoliberale projekt syntes," skriver de, "at genrejse maskulinitet og (patriarkalsk) handlekraft" (105).

EN AFFEKTIV SAMFUNDskonTRAKT

Når jeg i det foregående har trukket særligt på Berggren og Trägårdhs velfærdshistorie, er det blandt andet, fordi de har et godt blik for kvindelige intellektuelles rolle i udformningen af det svenske *folkhemmet*. Men det er også, fordi jeg gerne vil bruge og moderere deres begreb om en svensk "teori om kærlighed".¹⁰ Berggren og Trägårdh foreslår, at den optagethed af lighed, som ifølge dem kendetegner den svenske, og skandinaviske, velfærdsmodel, er en funktion af et dybtliggende begær efter frihed. I Sverige, argumenterer de, er den folkelige opbakning til den sociale kontrakt, som statsindividualismen udmønter sig i, baseret på:

en udbredt tro på vigtigheden af at være uafhængig af andre mennesker, af at være autonom og hverken underordnet eller forgældet – uanset om gælden er økonomisk, følelsesmæssig eller social. Kernen i denne overbevisning er, at sand kærlighed og venskab – ja, ethvert autentisk forhold – ikke bygges på afhængighed, men på lighed, valgfrihed og autonomi (Berggren og Trägårdh xi).

-
- 9 Op til det danske folketingsvalg i marts 2026 kunne man på Charlotte Nellesmanns (Liberal Alliance) valgplakater læse udsagnet "Systemet er ikke din mor". At dette ikke var et argument for mere "morstat", mere omsorg i statsapparatet, fremgik af andre af Nellesmanns plakater, der sagde: "Stop staten – start Danmark".
- 10 Denne paragraf gengiver min udlægning i Sharma 2026 af "teorien om kærlighed" (59-61).

Deres argument er altså, at den svenske samfundskontrakt er et svar på en grundlæggende overbevisning om, at mennesker kun kan være virkelig frie, hvis de er uafhængige af hinanden, og at de kun kan være virkelig uafhængige, hvis de er lige. Denne ligning er, hvad Berggren og Trägårdh kalder den svenske teori om kærlighed. I denne beskrivelse nyder den stærke, skandinaviske stat – stærk bl.a. i betydningen intervenierende i forældreskabets og familiens traditionelle organisering – udbredt opbakning, fordi den gør sig selv til redskab for en efterspørgsel i befolkningerne efter uafhængighed og lighed, som igen er forudsætninger for, ifølge disse befolkninger, at indgå i ægte mellemmenneskelige relationer.

Jeg har andetsteds spurgt til den fortsatte relevans af beskrivelsen af en skandinavisk kærlighed til lighed i en historisk situation, hvor det står klart, at de skandinaviske velfærdsstater ikke kun voksede ud af en trang til social lighed, men også ud af imperiale og ekstraktivistiske transnationale relationer og de racemæssige hierarkier, der organiserer disse fænomener.¹¹ Her er mit forslag et andet: at velfærdsstaten ikke bare er en neutral baggrund for de mellemmenneskelige relationer, men derimod medierer disse relationer og giver dem form, og at denne mediering selvsagt har betydning for de sociale relationer, men mindst lige så stor betydning for oplevelsen af, og tilknytningen til, staten. Med statsliggørelsen af omsorgsopgaverne er samtidig sket en "familiegørelse" af staten. Vi er tilbøjelige til at forestille os velfærdsstaten som en forældrefigur, fordi staten historisk er trådt *in loco parentis*, i forældrenes sted.

Hvordan studerer man denne familiære tilknytning til velfærdsstaten? Én måde er at identificere og analysere, hvad jeg kalder familie/stat-situationer: situationer, hvori de materielle og imaginære relationer mellem velfærdsstat og forældreskab registreres og er på spil. Selv hvis vores relation til staten kan karakteriseres som "statsindividualisme", kultiveres vores affektive fornemmelse for staten typisk i familien. Snarere end tosommenheden

11 I Sharma 2026 foreslår jeg, med afsæt i Ruben Östlunds film *The Square* og Roy Anderssons *A Pigeon Sat on a Branch Reflecting on Existence*, at mødet mellem "teorien om kærlighed" og en historisk specifik privilegiebevidsthed har givet anledning til den skandinaviske sensibilitet, jeg kalder privilegiets problem (43-62).

i romantisk kærlighed, er velfærds-kærlighed gerne konfigureret som en trekantsrelation: barn, forælder/familie, velfærdsstat. Charman har f.eks. et præcist blik for den trekantsrelation, der var konteksten for hendes egen opvækst med en enlig mor:

Den tredje part i mit forhold til min mor har altid været velfærdsstaten, eller rettere sagt en bestemt rosenrød opfattelse af den, sammenflettet med min dybt-følte opfattelse af mig selv som et New Labour-barn, et barn af en holistisk social kontrakt, der allerede var godt på vej ud, da jeg blev født i 1993. (xi)

I denne trekantsrelation bidrager familien også til kultiveringen af velfærds-kærlighed. Her er det igen Charmans fornemmelse for denne mediering: "Min anakronistiske overbevisning om, at jeg levede i ly af en omsorgsfuld stat, blev opmuntret af min mor, som, tror jeg, ønskede at styrke vores følelse af værdighed ved at vise os, at vi var værdsat ikke kun af hende, [...], men af [...] landet selv." (Charman xii). Den samme trekantsrelation strukturerer også mindre optimistiske typer tilknytning til velfærdsstaten. I digtsamlingen *Spædgry* (2025) skitserer den danske digter Jonas Reppel f.eks. den overordnede familie/stat-situation, at en ung mand, der nu selv er blevet småbørnsfar, fra sine forældre i en dansk underklasse "har arvet det indgroede had/til staten" (Reppel citeret i Löfström).

Kulturanalytisk er begrebet "familie/stat-situation" fleksibelt: En familie/stat-situation kan være en enkelt scene i et litterært værk eller det kan være en bredere historisk situation – som for eksempel den reproduktive tvang, der nu kaldes "spiralsagen". Skandinaviske familie/stat-situationer udspiller sig alle vegne: ved middagsbordet, på fødselsgangen, i kollektive diskussioner om normeringer, varme hænder, arveskat, skilsmisser, modersmålsundervisning, skolemad og, når vi inddrager de skandinaviske velfærdsstaters transnationale relationer, i sager om familiesammenføring, transnational adoption, repatriering og reproduktiv kontrol. Sådanne situationer udgør, foreslår jeg, et arkiv for den følelseskultur, velfærdsstatens institutionelle "affamilialisering" og affektive "familialisering" giver anledning til. De registrerer den fortløbende forhandling af den affektive sociale kontrakt mellem velfærdsstaten-som-forælder og subjektet-som-barn-af-velfærdsstaten.

Lena Anderssons *Sveas søn* og Frelle Petersens *Hjem kære hjem*, som jeg ser på nedenfor, giver os via en række familie/stat-situationer to forskellige, men genkendelige, grundperspektiver på de virkninger, statsliggørelsen af det reproduktive arbejde har haft på subjektets tilknytning til velfærdsstaten. Velfærds-kærligheden finder vi i karakterernes repræsenterede følelser, sociale relationer og moralske idealer, men også i værkernes egen mærkbare veneration for det system, hvis forandring, nedslidning og ideologiske konflikter de ikke kan undgå også at handle om.

ET STATSSUBJEKT

Anderssons *Sveas søn* er første del af hendes folkehjemstrilogi, hvori også indgår romanerne *Datteren* og *Koryfæerne*. De to første romaner er tilsammen en slægtshistorie, der mestendels foregår i Sverige i sidste halvdel af det 20. århundrede, mens *Koryfæerne* er en "konspirationsroman" om mordet på Carl Stjärne – aka Olof Palme. *Sveas søn* og *Datteren* fortæller historien om familien Johansson med henholdsvis Ragnar og Ragnars datter, Elsa, som fortællingens ankerpunkter. Ragnar er født i *folkhemmets* "år nul", det vil sige år 1932 (året hvor socialdemokraten Per Albin Hansson, som i 1928 havde lanceret begrebet *folkhem*, blev valgt som statsminister), mens Elsa bliver myndig i 1988, hvor det Socialdemokratiske Arbejderparti "vandt valget en sidste gang i den gamle æra" (201). Som familieoverhoved er Ragnar en retlinet lighedsfetisjist med veludviklede systemer for såvel incitament som irettesættelse af børnene Erik og Elsa. Som romankarakter er Ragnar et uforglemmeligt bekendtskab, både fordi han inkarnerer folkehjemmet "som en slags mental tilstand", som Elsa formulerer det et sted, i dets strålende guldalder og dets senere afmatning, og fordi Lena Anderssons særegent kølige sympati med sine karakterer – en form for udleverende indlevelse, med glimt i øjet og hårdt drag om munden – her giver sig udtryk i en fortæller, der fintmærkende følger Ragnar, ligesom senere Elsa, fra yderst til inderst inde (13). Sjældent står velfærdsstatens idémæssige dilemmaer så lysende klart som levede dilemmaer som i disse romaner.

Sveas søn interesserer sig særligt for spørgsmål om individets følelsesmæssige gæld til disse to bærende institutioner: familie og velfærds-

stat. En aften i de tidlige 1960'ere, hvor ungkarlen Ragnar er hjemme og spise gule ærter hos sine forældre, kommer det til et opgør med dem og deres forventninger om, at han skal overtage faren Gunnars vognmands-forretning. Forældrenes ønske fylder Ragnar med modvilje og raseri. For han skylder dem ikke noget; selvfølgelig vil han ikke "ofre sig for sin fars skyld, det gjorde man ikke længere" (47). Både fortælleren og Ragnar selv forbinder dette ubehag ved forældrenes urimelige forventninger med hans anderledes forkærlighed for staten og denne institutions angiveligt mere rimelige krav på borgernes fortsatte troskab og taknemmelighed: Ragnar vil hellere alliere sig "med statens klare kølighed end med familiens varme krog af ulmende forurettelser" (47). Anledningen til Ragnars meditationer over sin tilknytning til henholdsvis sine forældre og den moderne svenske stat er den forestående opførelse af Berlinmuren. I modsætning til mange af sine svenske landsmænd har Ragnar stor forståelse for behovet for muren: "Hvis staten havde bekostet alt i ens liv, var man ikke fri i forhold til staten. Man skyldte den noget. [...]. Man kunne ikke bare få uden at give" (48). Erkendelsen af denne "ubestridelige sandhed" bringer samtidig Ragnar i vildrede. For hvordan så retfærdiggøre sit eget krav om frihed og uafhængighed fra sine forældre, som netop har "bekostet alt" i hans liv? "Var det," spørger Ragnar sig selv, "fordi han mente, at forældre egentlig ikke burde give deres børn alt dette og sætte dem i evig gæld og fastlåshed, men at det skulle staten tage sig af?" (51).

Denne fiktive familie/stat-situation registrerer en prægnant oplevelse af den relation, Berggren og Trägårdh kalder statsindividualisme, og af den svenske velfærdsstats affamilialisering, herunder ikke mindst den familiære affektive grammatik, som affamilialiseringen omvendt om-spænder staten i. For Ragnar er statens løfter langt mere forjættende end familiens løfte om "noget så ynkeligt som et lille privat foretagende", som vognmandsforretningen er (46). Den moderne svenske stat lover lys, luft, lighed, rimelighed, børneinstitutioner, ligestilling, forstæder, friluftsliv og "kommunale lokaler at mødes i for at øve sig i demokratiske processer og samtidig hygge sig" (78). Ragnar takker højlydt ja til disse velfærdsstatens løfter om uafhængighed fra de gamle bånd; han bliver sløjdlærer i grundskolen, en af den nye stats tjenere. Tilknytningen til staten løfter ham op.

Tilknytningen til familien trækker ham ned, synes han. For eksempel når mor Svea roser sin voksne søn for at være dygtig: "Han brød sig ikke om, når hun sagde det. Der var noget klæbrigt over det. En påmindelse om et uhjælpeligt bånd, en tilknytning der trak ham ned" (174).

For Ragnar er den moderne svenske stat det fornuftige, retfærdige og solide alternativ til "den rygende losseplads af fattigdom, uvidenhed og uanvendelighed, som historien var" (74). Særligt når han tænker på mor Sveas barndom – 13 år gammel kom Svea ud at tjene på en gård – står statens fordele i forhold til familiens klæbrige tyngdekraft ham lysende klart. Svea har sin Gud, sine kloge, gamle husråd og dåser fulde af 7 slags hjemmebagte kager. Ragnar har sin stat, sin socialdemokratiske fornuft og den nye pulvermad, som "skulle blive menneskets tjener og kvindens befrier" (85). Ragnars forbund med staten, noterer fortælleren i denne forbindelse, ligner Sveas forbund med gud. Som Ragnar ser det, har fornuften skabt staten i sit eget billede. Staten er "menneskets bedre jeg" og dens "principper om lighed, tydelighed og fravær af følelsernes vilkårlighed burde også efterstræbes i den enkeltes liv" (56).

Det er vigtigt at understrege, at Ragnar altså ikke forbinder sin svenske velfærdsstat med varmhjertet omsorg, men med kølig fornuft. Staten hjælper nok menneskene, men ikke på nogen måde, Ragnar forbinder med moderlig omsorg. Tværtimod er mor Sveas omsorg den svenske stats modsætning, ligesom følelse og fornuft generelt er hinandens modsætninger, som Ragnar oplever det. I sin egen rolle som forælder tager Ragnar derfor naturligt nok sit stikord fra den hjælpsomt disciplinerende fornuft, som han forbinder med staten: "Han ville være som en begribelig og god stat for sine børn," hedder det et sted, "rationelt funderet og med en retfærdighed, der var absolut; vejledende, tjenende og bestemmende i ét" (127).

Romanen tager altså velfærdsstaten som sin matrice for fremstillingen af mentale tilstande og mellemmenneskelige relationer i en angiveligt typisk svensk familie. Men hvad indebærer det egentlig at være som en god stat for sine børn? Hvordan oversætte den socialdemokratiske arbejderfornuft til opdragelse og mellemmenneskelige relationer? For Ragnar indebærer det blandt andet at lære Erik og Elsa aldrig at foragte pligten, anstrengelsen eller almindeligheden: at verden ikke er til for deres skyld, og

at man arbejder "for at andre ikke skal være nødt til at sørge for én" (128).¹² Idrætten er Ragnars klareste svar på, hvordan man er en god stat for sine børn, for idrætten "var folkehjemmets rygrad og blev udøvet i demokratiske foreninger" (94). På idrættens domæne "blev ingenting afgjort af ens herkomst, eller hvem man kendte, kun af hvordan man havde trænet" (134). I mere end et årti er børnenes idræt det, der giver Ragnars liv meningsfylde. Han ser nok drengen Eriks forurettelse over farens disciplinerende streng-
hed, men han synes omvendt ikke, han kan gøre det anderledes, for "det var nu engang hans ansvar at vise sine børn, hvad livet handlede om" (111).

Det bliver datteren Elsa, der længst forsøger at leve op til Ragnars høje idealer. Som en forældrestat, der gerne vil kultivere både selvdisciplin og livsglæde i borgerbørnene, foruroliges Ragnar dog indimellem over resultatet:

Elsas strenghed mod sig selv og hendes vilje til at være ham tilpas gjorde Ragnar både forlegen og bekymret. [...] Elsa tog hans ord for alvorligt. Hans formaninger var møntet på den normale grad af forsømmelighed, ikke på en der aldrig sjuskede. [...]. Hun måtte gerne more sig og ikke være så streng. Men hvordan skulle han opfordre hende til det uden at modsige sig selv? Hans råd havde aldrig været ment som en lovsamling, men som en vejledning. Helt så meget havde han ikke regnet med at blive adlydt (167-68).

Elsas fortræffelige evner og disciplin som langrendsløber opfylder Ragnars idé om glæde. Sæson efter sæson rejser han og Elsa til konkurrencer og træningslejre, og Elsa bliver en af de bedste i landet. På hendes vegne tillader realisten Ragnar sig nu forsigtigt at sigte efter verdenseliten. Men selv Elsa får brug for en udvej fra det nagelfaste regime: Mad bliver hendes udvej. Da Olof Palme bliver myrdet på gaden i Stockholm, går Ragnars kvaler derfor i en anden retning: Elsa "spiste for meget, spiste, som om det var hendes sidste måltid" (199). For Elsa, der nu er blevet student, er sporten blevet ren og skær pligt, mens film og litteratur bliver genstand for hendes passion i

12 Men det betyder ikke, at Ragnar ikke vil betale for staklerne. For narkomanerne på Centralstationen nærer han ikke medfølelse, for de har selv truffet deres valg, "men han betalte gerne for deres rene statslige sprøjter og også for deres rene statslige narko, hvis det var nødvendigt" (128).

stedet. Ragnar noterer sig med fortvivelse, at hans seje datter har fået en "ordinær, overernæret, uformelig velfærds krop". "Du ville kunne underholde en hel verden, Elsa," forsøger Ragner sig en sidste gang. "I stedet lader du dig underholde" (209).

En "velfærds krop" er blevet noget dårligt, og Berlinmuren falder. Ragnar og Sveriges vidunderlige år går på hæld: De statslige selskaber privatiseres, borgerne bliver til kunder og Elsa flytter hjemmefra. Og når noget "kommer i skred, må det skride", det gjaldt for såvel folkehjemmet som for Ragnar (224). Ragnar giver slip. Han har en affære og bliver skilt fra Elisabeth. For nu vil han endelig "slippe af med despoten, der havde regeret ham, sin egen hårdt bevogtede enhedsstat, sine omhyggeligt patruljerede grænser" (226).

Things fall apart, men hvorfor? *Sveas søn* vil gerne formidle den observation, at det er to modstridende ideer, der splitter både Ragnar og den svenske velfærdsstat ad. Denne ideologiske splittelse står mellem "det ingeniørmæssigt konstruerede og kravet om en kontrolleret accept af verden, sådan som den var" (86). På den ene side: At kappe alle bånd bagud, gennem teknologien at overtage naturen til sine egne formål for på optimal vis at lægge livet til rette for det almindelige menneske målt efter en urokkelig normalfordelingskurve. På den anden side: troskab mod "verdens sande væren" (86). Denne sidstnævnte idé er i romanen primært repræsenteret af en sans og forkærlighed for kvalitet, naturens skønhed, materialer og former, som altså står i modsætning til det masseproducerede og ingeniørmæssigt konstruerede. Selv om sløjdlæreren Ragnar finder de nye forstæders statslige byggenormer vidunderligt fantastiske, synes han f.eks. alligevel, at der mangler noget menneskeligt:

de store boligkomplekser rundt om deres rækkehusområde havde noget øde og sterilt over sig. Hans formsans kolliderede nogle gange med hans tro på effektivitet og en fornuftigere fremtid. I disse bygninger manglede noget blødt og menneskeligt, men hensigterne var helt igennem gode. (79)

I *Datteren*, efterfølgeren til *Sveas søn*, er Elsas fortvivlende livtag med maden og overspisningen et grundtema. Efter årtiers kamp med maden er det sigende nok den gamle Sveas kogebøger, der redder Elsa og lader hende

tilbageerobre omsorgen for livet. På den måde vinder det gamle Sverige med de udsøgte råvarer og smagssammensætninger over "antimadlavningens tarvelighed": Smagsløgene er nu ikke længere Elsas fjende, og med sin nyvundne omsorg for livet får hun endelig sin gamle krop tilbage (Andersson, Datteren 253-254).

Romanerne *Sveas søn* og *Datteren* giver således udtryk for selv at tro mindre på "muligheden for at rive alt det op, som hidtil havde hæmmet mennesket", mindre på pulvermadens nøje sammensatte kemiske mirakel end på "mad lavet af rigtige råvarer" (*Sveas søn* 84). Selv Ragnar, som var det svenske samfunds ånd, finder mod slutningen af sit liv, at proportionerne er blevet helt forkerte: "Han så hvordan stordriften ødelagde kvaliteten og nøjagtigheden i detaljen, hvordan pandekagen kom til at smage af fisk på grund den effektive affodring af hønsene. Han så gammel håndværkskunnen gå tabt" (*Datteren* 259). Til sidst bliver Ragnar dement; også i sit forfald følges han ad med folkehjemmet.

DEN INTIME STAT

I den danske instruktør Frelle Petersens spillefilm fra 2025 *Hjem kære hjem* møder vi en anden fraktion af velfærdsstatens tjenere, denne gang i det 21. århundredes sønderjyske ældrepleje, der fortrinsvist er befolket af kvinder. Intimiteten mellem borger og velfærdsstat – som her er repræsenteret af den kommunale hjemmepleje – er mindre abstrakt i *Hjem kære hjem* end hos Lena Andersson: Hvor sindbilledet på velfærdsstatens tjenere i *Sveas søn* er den kølige folkehjemsingeniør, åbner Frelle Petersens film med de varme hænder, der fermt håndterer stomiposens intime teknik. Filmen viser de menneskelige fejl, der særligt sker i pressede, underbemandede situationer, men større er dens optagethed af den menneskevarme omsorg, der vokser i dette nedslidte system som en slags ukrudt – det vil sige på trods. For der skal spares og effektiviseres endnu mere i hjemmeplejen. Filmens hovedperson, Sofie, er en ganske anden slags repræsentant for velfærdsstaten end Ragnar. Men de ligner hinanden på den måde, at deres måde at være forælder på spejler sig i deres arbejde for velfærdsstaten. Sofie giver og giver på begge fronter, og hun får også meget igen fra både de

gamle mennesker, hun plejer, fra sine kolleger og fra sin datter. Men hendes enorme ansvarsfølelse gør det svært for hende at sluge de andres sjusk, og da hun møder utaknemmelighed og en klage fra en borgers perfide datter, må Sofie stresssygemelde sig.

I *Sveas søn* så vi affamilialiseringen og statsindividualismen i det positive skær fra Ragnars perspektiv: frihed, autonomi og uafhængighed fra de klæbrige familiebånd. Set fra den sønderjyske ældrepleje er perspektivet i *Hjem kære Hjem* nødvendigvis et andet. Med Sofie ser vi, hvad affamilialiseringen også betyder: De voksne børn af de ældre borgere kender ikke deres forældre, kender ikke deres præferencer og kender måske heller ikke deres historie. De gamles ægtefæller orker dem heller ikke, og vil bare drikke kaffe med hjemmehjælperen. Sofie hverken kan eller vil pakke sin omsorg for de ældre borgere væk, selv om hendes chef forklarer hende, at hun ellers ikke kan fungere i hjemmeplejen. Sofies følelsesarbejde er "deep acting", sådan at hendes relationer til flere af de ældre ikke kan skelnes fra "rigtige" venskaber eller nære relationer (Hochschild). Vi ser på den måde velfærdsstaten træde ikke akkurat i forældrenes sted, men i de voksne børns sted. Også gamle mennesker er børn af staten.

I forgængeren til *Hjem kære hjem*, filmen *Onkel*, var omdrejningspunktet en lysende ubrydelig familierelation mellem en ung kvinde og hendes onkel. Med *Hjem kære hjem* viser Petersen omvendt de tyndere tværgenerationelle familierelationer, der muligvis er det mere typiske resultat af statsliggørelsen af det reproduktive omsorgsarbejde. I en af filmens mange familie/stat-situationer er vi på en intensivafdeling. I midten af billedrammen ligger gamle, demente Per i en hospitalsseng med lukkede øjne. Ved hans venstre side står hans datter. Ind på stuen træder Sofie, som stiller sig på sengens højre side. Her har vi et meget konkret billede af velfærds-kærligheden som trekantsrelation. Datteren er glad for endelig at kunne sige Sofie tak for al den omsorg, hun har givet Per. Per har længe ikke kunnet genkende datteren, fortæller hun, men han taler til gengæld hele tiden om Sofie. Det er Sofie, ikke hans datter, der nu er Pers nære, fordi nærværende, relation.

Hjem kære hjem er dog mere interesseret i at belyse affamilialiseringens dilemmaer end i at fælde entydige domme over familien af i dag. Da

den kære Else dør, har Sofie svært ved at komme overens med det. Hun synes, hun burde have gjort mere for hende. Ville du da være flyttet ind hos hende, spørger en kollega, hvorefter en for filmen væsentlig familie/stat-situation udspiller sig i en carport, hvor Sofie og kollegaen er søgt i ly for regnen. "Jeg ville i hvert fald aldrig selv have ladet min mor sidde sådan," siger Sofie. "Det ved man nu aldrig," svarer kollegaen på syngende sønderjysk:

Jeg ved da godt, at i andre lande der bor man sammen med sine forældre og bedsteforældre, men jeg sku da fanme ikke ha boet med min far og min mor. Så ku de ha kørt mig på den lukkede. (Petersen)

Vist er dette udsagn ikke den unge Ragnars optimistiske velfærds-kærlighed, men det fungerer i filmen som en slags tålmodigt forsvar for og legitimering af den skandinaviske familiepolitik, som disse arbejdere samtidig ser de til tider menneskeligt barske resultater af. Sofie ser for eksempel til med vantro, da den afdøde Elses familie ufølsomt smider kvindens elskede og over et langt liv indsamlede tedåser i skraldespanden. Men samtidig er Sofies egne familierelationer også skrøbelige. Moren er mere optaget af sin hundehvalp end af at lytte til Sofie, der ellers har brug for hendes hjælp.

AFRUNDING

Disse værker viser på forskellig vis velfærds-kærlighedens resiliens. På trods af tydelige historiske anslag mod velfærdsstaten og subjektets tilknytning til den, lever velfærds-kærligheden her videre i karaktererne, men også i værkernes agtelse og respekt for det system, de portrætterer. I *Hjem kære hjem* er velfærds-kærligheden ikke stormende. Men vi ser den i velfærdstjernernes ansvarsfølelse og omsorgsarbejdsetik, og i borgernes parathed til at indgå i nære relationer med disse velfærdens hjælpere, som kommer og går i hjemmene som en slags erstatningsbørn og indgår i affektive relationer, vi kan kalde familiære. Men måske sidder velfærds-kærligheden tydeligst i portrættet af Sofie. Filmen er ikke rigtig en fremstilling af det gode liv i det 21. århundredes skandinaviske velfærdsstat. Velfærds-kærligheden er snarere deponeret i fremstillingen af velfærdsstatens gode menneske, som

er så ordentlig og ansvarsfuld i sine relationer, at staten stadig kan tage sig ud som et kærlighedssystem skabt i familiens billede.

I *Sveas søn* går det, som vi har set, ikke an for Ragnar Johansson at forbinde 'mor' og 'stat'. Velfærdsstaten er god, men ikke spor moderlig. Alligevel fremstilles relationen mellem stat og subjekt som intim og familiær. Ragnar omfavner kærligt velfærdsstaten: Den er i hans styresystem, i hans hjerte. Hans relation til staten kan derfor ikke alene beskrives som politisk tilslutning, men også som en affektiv tilknytning. Denne tilknytning træder vel at mærke i stedet for, hvad romanen fremstiller som en mere traditionel tilknytning til forældrene. For Ragnar er staten en mere fornuftig forældrefigur end far Gunnar med sin tarvelige vognmandsforretning og sine ufornuftige forventninger til sønnen.

Men velfærds-kærligheden sidder i *Sveas søn* og *Datteren* også i fortællerens vilje til så minutiøst og videbegærligt at forstå Ragnar og hans sjæls velfærdsstatslige mekanik. Lidt ligesom en voksen datter – Lena Andersson er, ligesom Elsa, født i 1970 – der vil forstå sin far og hans verden, er fortælleren nok nådesløs i sin fortolkning af Ragnars type fornuft, men fortællerinstansen er først og fremmest dybt, dybt interesseret. Elsa slår sig løbende på sin "farstat", men hun favner ham også. Efter begravelse-sceremonien for Ragnar går hun og broren Erik en tur. Erik er optaget af, hvorfor Ragnar absolut skulle bære hele verden på sine skuldre, hvorfor han tordnede og tav og tog på vej, når nu man kan være lige så fri og uafhængig som ham selv, der arbejder i en bank i Bruxelles. Men Elsa synes at forstå Ragnars og det svenske samfunds situation og fælder på *Datterens* sidste side en langt mildere dom over begge institutioner:

Men uafhængigheden skal forenes med fasthed, ikke med vægtløshed. Jo mere frihed man vinder, desto mere indre fasthed kræves der. Det var det han [Ragnar] vidste, det var det han forsøgte at sige til os på sin ufuldkomne måde når han tordnede, tav og tog på vej. (264)

Fortælleren og Elsa deler denne vilje til indgående at forstå Ragnar, hans autoritet og hans relation til verden. Som et arvestykke med stor affektiv værdi sidder den moderne svenske velfærdsstat også i Elsas styresystem – og i Anderssons trilogi.

DEVIKA SHARMA er lektor ved Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet. Seneste bogudgivelse er monografien *The Predicament of Privilege: Inequality and Ambivalence in Contemporary Scandinavian Culture* (University of Washington Press, 2026).

A NORDIC LOVE STORY

The Welfare State in Our Hearts

In this article, my overall aim is to contribute to welfare state research within the humanities by redescribing the so-called “Nordic model” not merely as a political-institutional model, specifying the structure and services of the state, but as an affective model too, specifying the subject’s emotional attachment to and perception of it. I identify and discuss what I take to be a dominant experience of the Scandinavian welfare states: the sense that the state is good, protective, and thus worth cherishing. My term for this affective relationship between welfare state and subject is “welfare love”. Crucial to the configuration of this affective Nordic model is, I suggest, the social fact that in the collective imagination the welfare state operates as a parental figure. In the latter part of the article, I turn to two contemporary interpretations of welfare love and the relationship between the Scandinavian welfare state and the family: the Swedish author Lena Andersson’s novel *Sveas søn* and Danish filmmaker Frelle Petersen’s *Hjem kære hjem*.

KEYWORDS

- DK: velfærds kærlighed; velfærdsstat; familie; følelse; tilknytning; Lena Andersson; Frelle Petersen
EN: welfare love; welfare state; emotionality; attachment; Lena Andersson; Frelle Petersen

LITTERATUR

- Andersson, Lena. *Datteren*. Oversat af J. K. Kistorp. C&K Forlag, 2021.
Andersson, Lena. *Koryfæerne*. Oversat af J. K. Kistorp. C&K Forlag, 2023.
Andersson, Lena. *Sveas søn*. Oversat af A. Fehlaue. C&K Forlag, 2019.

- Andersson, J. og Howell, C., red. *Nordic Neoliberalisms: Perspectives on Economic, Social and Cultural Change in the Nordics after 1970*. Routledge, 2025 <https://doi.org/10.4324/9781003563372>
- Brown, Wendy. *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton University Press, 1995.
- Bergqvist, C., T.O. Blandy og D. Sainsbury. "Swedish State Feminism: Continuity and Change". *Changing State Feminism*, redigeret af J. Outshoorn og J. Kantola. Palgrave Macmillan, 2007.
- Berlant, Lauren. *Cruel Optimism*. Duke University Press, 2011.
- Bissenbakker, Mons, red. *Tilknytningens grænser. Den affektive regulering af migration i Danmark*. Aarhus University Press, 2024.
- Borchorst, A. og B. Siim. "The Women-Friendly Welfare States Revisited". *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 10(2), 2002, s. 90-98. <https://doi.org/10.1080/080387402760262186>
- Borchorst, A. og B. Siim. "Woman-Friendly Policies and State Feminism: Theorizing Scandinavian Gender Equality." *Feminist Theory*, 9(2), 2008, s. 207-224. <https://doi.org/10.1177/1464700108090411>
- Charman, Helen. *Mother State: A Political History of Motherhood*. Allen Lane, 2024
- Degavre, F. og L. Merla. "Defamilialization of Whom? Re-Thinking Defamilialization in the Light of Global Care Chains and the Transnational Circulation of Care." *Family Life in an Age of Migration and Mobility, Migration, Diasporas and Citizenship*, redigeret af M. Kilkey og E. Palenga-Möllnbeck, Palgrave Macmillan, 2016.
- Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira, red. *Politicising Parenthood in Scandinavia: Gender Relations in Welfare States*. The Policy Press, 2006
- Esping-Andersen, Gøsta. "Towards the Good Society, Once Again?" *Why We Need a New Welfare State*, redigeret af Esping-Andersen, 2013, s. 1-25. Oxford Scholarship On-line <https://doi.org/10.1093/0199256438.003.0001>
- Heiret, Y. S. "The Neoliberalization of the Norwegian Welfare State: Public Investments in a Privatized Global Economy." *Nordisk velfærdsforskning | Nordic Welfare Research*, 9(1), 2024, s. 48-65. <https://doi.org/10.18261/nwr.9.1.4>
- Hernes, Helga. *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*. Norwegian University Press, 1987.
- Hochschild, Arlie. R. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, 1983.
- Kjældgaard, Lasse Horne. "'In loco Parentis'. Affamilialisering i fiktion om den skandinaviske velfærdsstat." *Velfærdsfortællinger. Om dansk litteratur i velfærdsstatens tid*, redigeret af Nils Gunder Hansen, Gyldendal, 2010.
- Löfström, Kamilla. "Kapitalismen skaber sine gode digtere", lyrikanmeldelse. *Information*, 17. august, 2025.
- Mulinari, D. og A. Neergaard. "The Swedish Racial Welfare Regime in Transition." *Racism in and for the Welfare State*, redigeret af F. Perocco, Palgrave Macmillan, 2022. https://doi.org/10.1007/978-3-031-06071-7_4

Petersen, Frelle. (Instruktør). *Hjem kære hjem*. Zentropa, 2025.

Petersen, Frelle. (Instruktør). *Onkel*. 88 Miles, 2019.

Petersen, J. H. & Petersen, K. "Wie es eigentlich gewesen. Velfærdsfortællingen." *Velfærdsfortællinger. Om dansk litteratur i velfærdsstatens tid*, redigeret af Nils Gunder Hansen, Gyldendal, 2010.

Shammas, V. L. "The Global Hinterland of Social Democracy: On the Limitations of Norwegian Welfare Capitalism." *Nordisk välfärdsforskning | Nordic Welfare Research*, 9(1), 2024, s. 66–83. <https://doi.org/10.18261/nwr.9.1.5>

Sharma, Devika. *The Predicament of Privilege: Inequality and Ambivalence in Contemporary Scandinavian Culture*. University of Washington Press, 2026.

BØRNEFABRIKKEN

Mellemkrigsdystopiens kritik af den spæde velfærdsstat

Mellemkrigstidens Sverige danner ramme for en række interessante debatter om samfundets rolle i en ny fordeling af produktivt og reproduktivt arbejde. Det er i disse år, at de første visioner om den skandinaviske velfærdsstat tog form. Begrebet *folkhem* florerede i den offentlige samtale i Sverige, og ideer om en ny samfundsøkonomi blev diskuteret under betegnelsen *planhushållning* (Björck 49-50; B. Carlson 4).¹ Således begyndte den hjemlige sfære at optage en ny plads i statsapparatet, og Sverige havde i den forbindelse en ret programmatisk tilgang til at skabe den nordiske model. I debatten ses det således, at staten både skal fungere som den nye familie og føre en proaktiv familiepolitik med henblik på at skabe nye institutioner, belønne gode familiestrukturer og helt konkret øge fødselsraten (A. C. Carlson xi).

I denne artikel vil jeg undersøge, hvordan disse nye syn og praksisser angående familie og stat portrætteres og kritiseres i den litterære anti-utopi,

1 I Helen Charman's *Mother State* beskrives velfærdsstaten – og i den forstand morstaten – hovedsageligt som et efterkrigsfænomen, men mange af de centrale debatter begyndte allerede før første verdenskrig og var i fuld gang i mellemkrigsperioden. Jeg foreslår i det følgende, at man må forstå netop denne periodes omvæltninger for at forstå det værdisæt, som de nye statsmodeller baserede sig på (Charman xxv).

en undergenre som blev særligt populær i mellemkrigstiden, og som ofte forstås som central for den litterære dystopi (Claeys 5). Jeg vil analysere de måder, staten tildeles en moderrolle i Karin Boyes *Kallocain*, og se på hvordan forholdet mellem mor (staten) og barn (borger) forbindes med homogenitet gennem en standardiseret og velreguleret hverdag i romanens dystopiske samfund. Indledende viser jeg lignende forælder-barn-relationer mellem stat og borger i to andre dystopier og deres samtid, nemlig Rose Macaulays noget mindre kendte *What not – A Prophetic Comedy* (1919), og Jevgenij Zamjatin's klassiske *Vi* (1924). Begge værker har nemlig fokus på både økonomisk rationalitet og statens forælderrolle, og de illustrerer dermed en udvikling, der er bredere end den svenske case, og som går på tværs af spektrummet fra socialisme til markedsøkonomi. Boyes roman er dog særligt relevant for beskrivelsen af staten som moder og moderen som stat, fordi oprøret og modbilledet i denne roman også tegnes gennem moderkærlighed – og langt tydeligere end i de øvrige to romaner. Artiklen bidrager således på to måder til den eksisterende forskning om mellemkrigstidens dystopier generelt og Boyes roman specifikt, dels ved i tråd med dette temanummer at analysere statens forælderrolle og den kritik, som dette greb muliggør – noget som den tidligere forskning ikke har tematiseret klart – dels ved at rette fokus mod kritikken af velfærdsstatens spæde form, særligt udviklingen i økonomividenskaben og i statistik, snarere end af de totalitære samfund i Sovjet eller Nazityskland, som oftest fremhæves som kritikens objekt i dystopierne (Svedjedal 494–95; Rosenqvist 86–116; Gottlieb; Claeys 337). Dette betyder naturligvis ikke, at disse læsninger er forkerte – der er oplagte paralleller til både Sovjet og Nazityskland. Men det betyder, at dystopierne, herunder Boyes, kan læses som en kritik af mange forskellige systemer, såvel som af mere gennemgribende tendenser, og at kritikken af den svenske samtid er underbelyst. Med litteraten Johan Klingborgs ord, så antyder romanen at “*metoderna för att styra befolkningen överlappade*” mellem Sverige og eksempelvis Nazityskland (208). Og det jeg vil undersøge i det følgende, er nogle skyggesider af de mange gode udviklinger, som velfærdsstaten bragte med sig, ikke mindst for kvinderollen.

Min analyse af *Kallocain* består af tre hoveddele: Første del handler om staten som forælder; anden del handler om borgerne som børn, dvs.

deres selvforståelse og projektionen af forælderrollen på staten; og tredje del handler om det modbillede, som skrives frem i løbet af romanen. Jeg anvender undervejs psykoanalytisk tænkning til at koble ideen om morstaten til *Kallocains* samfundskritik og diskuterer dette mod tidligere psykoanalytisk orienterede læsninger. I forlængelse heraf er en vigtig pointe den dobbelthed, som ligger i moderarketypen, nemlig moderen som kærlig omsorgsgiver og kvælende omklammer – det C. G. Jung kalder for “den kærlige og den frygtelige mor” (Jung 82, min oversættelse). Netop Jungs version af psykoanalysen understreger en sådan dobbelttydig moderarketype som fundamental for hele moderkomplekset, og jeg trækker derfor hovedsageligt på den jungianske tænkning (Jung 75-85). Men ideen om den kvælende moder og om den stærke og symbiotiske moderbinding løber også gennem både Sigmund Freuds og Jacques Lacans tænkning. Den udgør desuden en central del af teorien om ødipuskomplekset (se Borch-Jacobsen; Rösing). Jeg slutter derfor med at diskutere, hvordan Boyes roman fremstiller denne arketypiske dobbelthed i forhold til samfundet, nemlig ved at moderfiguren optræder både i forhold til det dystopiske samfund og i relation til modbilledets beskrivelse.

Kallocain er som nævnt skrevet i en periode, hvor samfundskontrakten genforhandles på tværs af økonomisk tænkning, internationale konflikter og de nye samfundsmodellers kønsroller. I forhold til det sidste fokus, altså forandringen i kønsroller, er ideen om moderstat versus faderstat vigtig. Problemet med reproduktion i form af faldende fødselsrater og med organiseringen af det reproduktive arbejde – historisk forstået som moderens domæne – går igen i en meget stor del af periodens dystopier, ligesom det tematiseres i senere spekulativ fiktion. Fra nyere tid kan nævnes romanerne *The Handmaid's Tale* (1985) af Margaret Atwood og *Children of Men* (1992) af P. D. James (begge filmatiseret i dette årtusind) som oplagte eksempler, hvor spørgsmålet om samfundets regulering af reproduktion i endnu højere grad portrætteres gennem faldende fertilitet – noget som er centralt for den kontekst, mellemkrigsdystopierne skrev sig ind i, og for de politikker som formede den tidlige velfærdsstat. Statens forhold til befolkningens reproduktion er således noget, som fortsat behandles i dystopiske værker.

KALLOCAIN OG MELLEMKRIGSTIDENS DYSTOPIER

Kallocain tager form som en serie optegnelser, som hovedpersonen gør i fangenskab, mere end tyve år efter romanens begivenheder udspiller sig. Fortælleren præsenterer indledningvist sit projekt med at nedfælde sin historie og påpeger som det første, at den må "verka meningslös på många" (Boye 5). Narrativet beskrives af jeg-fortælleren som hans "underliga arbete med det förflutna" (Boye 6). Ifølge ham selv er det fornuftsstridigt og har ikke nogen tydelig retning. Fortælleren, som hedder Leo Kall, beskriver desuden, at han gennem tyve år har arbejdet som kemiker for den stat, som holder ham fangen, nemlig Universalstaten – Verdensstatens fjende. Han lever et asketisk liv, og beskriver ingen anden social kontakt end den, han har med sine fangevogtere og enkelte sammenkomster med andre videnskabsmænd, som behandler ham "hövligt och sakligt, om än något nedlåtande för min främmande nationalitets skull" (Boye 6). Han mener dog ikke, denne livsform adskiller sig betydeligt fra hans tidligere liv i såkaldt frihed, om end han savner sin tidligere kone og børn.

Narrativet kredser om den opfindelse, han gjorde tyve år tidligere, da han nærmede sig de fyrre, nemlig stoffet kallocain, et sandhedsserum opkaldt efter ham selv. Han lever og arbejder på dette tidspunkt i Verdensstaten, og her i starten af hans beretning er han loyal borger, eller medsoldat, som det kaldes. Arbejdet med at få godkendt kallocainet til brug i retslig sammenhæng fører ham på en rejse til Verdensstatens hovedstad, samtidig med at hans eget blik på samfundet og dets ideologi begynder at skifte. En ny ide om eksistensens mening begynder derefter at vokse frem – i hovedpersonen selv og i folk omkring ham. Han forstår langsomt, hvordan samfundet producerer angst borgere, som umuligt kan leve op til ideen om statens ideelle "medsoldat". Kalls gryende bevidsthed kan derved ses som parallel med en erkendelse af en forælders umulige krav og et opgør med ideen om, at den rette adfærd vil udløse den attråede kærlighed eller anerkendelse. Samtidig betyder denne narrative ramme, at bogens kritik i høj grad er sammenfaldende med Kalls tanker og udvikling. Den velregulerede hverdag i Verdensstaten beskrives på bogens første sider, og den vil jeg se nærmere på efter et kort blik på den internationale kontekst.

Rose Macaulays satiriske *What not* fra 1919 finder sted i en ikke nærmere specificeret periode efter første verdenskrig. Plottet følger genrekonventionen i den antitotalitære dystopi, nemlig at en hovedkarakter forfølger en kærlighed, der går imod regimets interesser (Horan 6). I *What Not* udspiller affæren sig mellem to statsansatte: en fuldmægtig ved navn Kitty Grammont, som er romanens hovedperson, og den såkaldte hjerneminister Nicholas Chester. Deres romance strider mod statens storstilede projekt med at hæve befolkningens intelligensniveau under parolen, at det var dumhed som førte til den første verdenskrig. Dette projekt udføres mest tydeligt gennem økonomiske belønninger for genetisk attråværdige børn og tilsvarende bøder for genetisk uønskede børn, hvor denne genetik defineres gennem forældrenes intelligenskategoriseringer. Hele befolkningen er nemlig inddelt i kategorier fra A+ til C- og allernederst de ukategoriserede, og til sidstnævnte gruppe hører Nicholas, som trods sit A+ intellekt ikke anses som værdig til at reproducere sig, da han har såkaldt "mental deficiency" i sin nærmeste familie. Omvendt er Kitty A+ kategoriseret og forventes derfor at føde kloge børn til det nye samfund. Da de begge arbejder for at fremme disse love og politikker, ender deres affære i en skandale, som får hele systemet til at falde fra hinanden.

Macaulays satire forholder sig derved meget eksplicit til eugenik og genetik, noget som samtiden havde stort fokus på (Kevles 92-93; Bland og Hall). Romanen beskriver desuden en anden del af arbejdet med at skabe den optimale befolkning, nemlig de "mind-training courses", som Kitty selv arbejder med at promovere. Ministeriets propagandasektion sælger disse kurser gennem løfter om en meningsfuld tilværelse; løfter, som romanens plot og tone udstiller som temmelig tomme. På en plakat står der for eksempel følgende efter en serie vidnesbyrd:

Hvordan skal visdom findes, og hvor er forståelsens sted? Sådan spurgte den gamle verdens prædikant, og fik intet svar, for dengang var der intet. Men nu er svaret undervejs. Visdom skal findes i Regeringens HjerneTræningsKursus – H.T.K., som det kærligt kaldes af tusindvis af mænd og kvinder, der drager fordel af det. (Macaulay 35-36, min oversættelse).

Staten har i *What Not* således påtaget sig at ensrette samfundets reproduktion både med henblik på familiepolitik, genetik og opdragelse, hvor "visdom" og "forståelse" uddeles på statsregulerede kurser.

Perioden var kendetegnet ved, at økonomividenskaben begyndte at arbejde med velfærdsøkonomi og senere makroøkonomi og økonometrik (Backhouse og Tribe; Qin 8), hvor modeller, statistik og sandsynlighedsteori spiller centrale roller, og samfundet i langt højere grad betragtes som en enhed, der kan reguleres med disse værktøjer. Når vi i Macaulays tidlige dystopi ser staten som familieplanlægger og opdrager, afstraffer og belønner på en måde, der centrerer sig om at opdyrke en økonomisk rationalitet ofte i kontrast til følelser, og om at strømline populationen ved hjælp af statistisk regulering, kan det ses som en kommentar til statens nye proaktive rolle i denne periode (Keil 65-67), såvel som til økonomiske styringsteknikker. Romanens hovedplot opponerer mod ideen om, at intelligensregulering, økonomisk rationalitet og "H.T.K." kan løse de opgaver, der i romanen knytter sig til at skabe fred og opnå visdom og mening i livet.

I den mere ekstreme ende af totalitarismespektret finder man Jevgenij Zamjatsins *Vi*, som er skrevet i 1920, men først udgivet i 1924. Romanen er både stilistisk, narrativt og politisk mere kompliceret end Macaulays, og den er også mere dyster i sin tone. Ligesom *What Not* og *Kallocain* handler *Vi* om en gryende erkendelse hos hovedpersonen, D-503. Han er forfatter til de dagbogsoptegnelser, der udgør bogens form. I begyndelsen nedfælder han dem som en loyal borger, der skal skrive panegyrisk om staten. Plottet har også her en romantisk komponent, nemlig kvinden I-330, som får D-503 med i en oprørsbevægelse. Der er dog også indikationer af, at dagbogsoptegnelserne selv, altså praksissen med at skrive, fremmer D-503s udvikling (Vaingurt 116), noget som adskiller sig fra *Kallocains* fortællestruktur, hvor optegnelserne finder sted retrospektivt.

Narrativet er en veritabel hitparade i jungianske arketyper,² og teksten peger på mange måder mod det ubevidste som tema: blækklatmotivet,

2 Christopher Collins' korte og koncise læsning anvender Jungs begreber, deriblandt arketyperne og mytologien, til at foreslå *Vi* som en samtidsdiagnose af den fremmedgjorte, rationelle borger.

månen som gennemgående figur, de to mig'er som D-503 beskriver, det ukendte som signaleres gennem "X"-motiver og dermed forbindes med hans matematikeridentitet, og den gradvise afmontering af hans tidligere overbevisninger. Vi fremstiller dermed den barnlige borger som en, der er ubekendt med eksistensen af det ubevidste – og peger i forlængelse heraf på, at vejen til frihed og voksenliv indebærer en konfrontation med ens egen psyke, ikke ulig den som *Kallocain* præsenterer. I narrativet er der to moderskikkelser, som er internt forbundne, nemlig staten og portnersken.

Portnersken holder vagt ved D-503s bygning og noterer alle numrenes kommen og gåen. Hun omtales som "kontrolløren" og går under navnet U- (Zamjatin 53). Som modvægt til den udvikling, D-503 gennemgår, forsøger hun at stoppe hans forandring og bevare ham i Enhedsstatens fællesskab. En aften, hvor han sidder ved sit bord for at skrive, kommer hun ind for at tale med ham. Vi får her at vide, at hun "arbejder på Børneopdragelsesfabrikken" og "holder meget af børnene," og derfor må hun melde deres narrestreger til Vogterne, Enhedsstatens politi, da "den sværeste og højeste kærlighed, det er strenghed" (Zamjatin 125). Samtalen mellem dem understreger, at hun også ser sig selv som opdrager for D-503. Om den nært forestående rituelle Enstemmighedens Dag, siger hun således:

- ... Og desuden: skulle De have brug for det, så skal jeg nok på dagen holde mig i nærheden af Dem, jeg kan overlade mine skolebørn til en anden og være sammen med Dem, for De er jo, min kære, De er jo også et barn og De har brug for...
- Nej, nej, jeg rystede hende af mig, ikke tale om! Så ville De da for alvor anse mig for at være et barn, for at være aldeles ubehjælpssom... Ikke tale om! (Zamjatin 126).

Som børnefabrikant i statens tjeneste, og som kontrollant for D-503s bygning, figurerer U- som et billede på staten og fremhæver samtidig dens dominerende rolle i det reproduktive arbejde. I takt med, at D-503s gamle persona opløser sig, og han forelsker sig i I-330, opfører U- sig dog mere og mere incestuøst. Til sidst vender dynamikken mellem dem; hun har ikke indrapporteret hverken D-503 eller I-330 til Vogterne, fordi, som hun siger: "jeg var bange for at hvis hun blev... at De ville, så ville... at De ville holde op med at el... Åh, jeg kan ikke – det ville jeg ikke kunne holde ud!" (Zamjatin 213).

Som en forlængelse af Staten er U- altså mere afhængig af D-503, end han er af hende, selvom hun forsøger at fastholde ham i rollen som barn. Parallellen mellem U- og staten bliver endnu tydeligere i en passage hen mod slutningen, hvor D-503 reflekterer over konsekvenserne af det oprør, han nu er en del af, og forstår, at han om lidt vil rive nogle andre numre ud af deres tryghed, "af Enhedsstatens moderlige favn" (Zamjatin 198). Det russiske ord, der bruges, er *грудь*, som betyder bryst, men som også kan referere til både hjerte i metaforisk forstand og til mælkekirtler. Staten er altså moderbrystet, mælke-, tryghed- og omsorgsgiveren, men også incestuøs og besidderisk.

I den tidlige sovjetiske kontekst, som Zamjatins roman retter sig mod, udviklede man i disse år sandsynlighedsteori og statistik, som skulle bruges til den nye planøkonomi, og man skabte desuden teorien om den "nye sovjetiske mand," hvis etos skulle være rationalitet og kollektivitet (Barnett, ch. 2; Soboleva). Maja Soboleva beskriver en tidlig teori om dette menneskes rationalitet således: "Proletariatet udvider spontant normerne for rationalitet til alle samfundslivets områder, inklusive politik." (Soboleva 69). I sammenhæng med statens moderrolle, ser vi således denne "rationalisering," og i *Vi* resulterer dette i en ensretning, som er så ekstrem, at selv borgernes bevægelser, når de spiser, beskrives som synkroniserede (Zamjatin 17).

I både *What not* og *Vi* ser vi således en stat, som intervenserer i kærlighedsrelationer, børneopdragelse og familiestruktur, samt, i *Vi*, i hverdagens tidsstyring. Samtidig er disse interventioner knyttet til matematik, statistik og økonomisk rationalitet, tre begreber som i samtiden var i rivende udvikling i relation til de statsformer, man ønskede at skabe. Hvis vi tænker i stereotype forståelser af far og mor, kan man her både tale om en morstat og en farstat, men det er særligt karakteristisk for perioden, at staten indtager en ny rolle i forhold til familiestrukturer og reproduktion, som ellers historisk set har tilhørt den private sfære, moderens domæne.

STATENS ROLLE FOR BORGEREN I KALLOCAIN

Karin Boye's *Kallocain* er skrevet lidt senere end de andre to værker, nemlig under optakten til anden verdenskrig. Krig er hele tiden i horisonten i

bogens fortælling, blandt andet gennem lavere madkvalitet og mere samfundstjeneste, og i modsætning til de øvrige to værker kaldes borgerne for "medsoldater" snarere end for numre eller borgere.

Den lurende krig ændrer dog ikke på, at *Kallocain* portrætterer et gennemorganiseret samfund, hvor produktion, hverdag og forbrug er centralt orkestreret. Som nævnt har den tidligere forskning primært læst bogen som en kritik af Nazityskland og sovjetkommunismen, indimellem med en kort kommentar om, at der også er paralleller til den svenske samtid (se f.eks. Hammarström 213; Rosenqvist 104–05). De seneste år har litteraterne Erik Erlanson og Johan Klingborg begge læst bogen som en bredere kritik af biopolitiske forhold, som ikke blot gælder totalitarisme, men som kan "utsträckas till den parlamentariska demokrati" (Erlanson 198). Klingborgs analyse viser desuden sammenhængen med Sverige meget overbevisende ved at sammenligne romanens skildring af film og propaganda med, hvordan skolefilm anvendtes i den svenske samtid. Ingen af disse går dog ind i den økonomiske videnskabs udvikling i perioden.

Boye parafraserer blandt andet Gunnar og Alva Myrdals indflydelsesrige *Kris i befolkningsfrågan* (1934), som leverede udregninger af en familiebologs minimale pladsbehov og foreslog centralisering af både produktion og konsumtion (B. Carlson 97). Jeg har argumenteret grundigere for denne kobling til økonomi andetsteds (Gammelgaard 438–47), og dette perspektiv er særligt relevant her, fordi et barn er afhængigt af netop hjemmet og husholdningen for sin materielle overlevelse, på samme måde som "medsoldaterne" er det af staten. *Kallocain* illustrerer, hvordan styringsmekanismerne bygges ind i infrastruktur og økonomisk modellering på en måde, der nærmest gør magten uundgåelig, og som samtidig naturaliserer den.

Alva Myrdal skrev desuden i diverse tidsskriftartikler om, hvordan den ideelle boform burde se ud, og hvordan hverdagen kan effektiviseres ifølge en fabrikslignende logik, gennem "kollektivhuset" eller "den kollektive bostadsform" (A. C. Carlson 61–63; Myrdal). Særligt det sidstnævnte er interessant, da Alva Myrdal netop understreger, at husarbejdet må kollektiviseres, da kvinderne nu i højere grad forventes at arbejde uden for hjemmet. Hun mener, at "Den nya lösen på alla samhällslivets fronter är ju organisation, samarbete, rationalisering" (Myrdal 602), og hun understreger dermed både

ideen om effektivisering gennem rationalisering, det kollektive ideal, og det at staten skal overtage en central del af det, der førhen var moderens arbejde. Netop den kollektive boform portrætteres ret præcist i *Kalloccain*, med fælleskøkken, døgninstitution og standardiserede boligenheder, som vi skal se om lidt. Boyes dystopi adskiller sig dog fra de fleste andre værker i den anti-totalitære mellemkrigsdystopi, ved at frihedstrangen og bruddet med indoktrinering særligt skildres gennem kærligheden til børn og gennem ønsket om emotionel intimitet, snarere end gennem den seksuelle forbindelse, som ifølge Horan er typisk for denne genre (Horan 1). På denne måde fremstiller Boyes fortælling kærlighed – i en bredere forstand end seksualdrift – som en revolutionær kraft i et samfund, hvor loyaliteten over for staten står i kontrast til den emotionelle intimitet mellem mennesker. At en subversiv kærlighed til børnene samtidig er i fokus, gør *Kalloccain* til en særlig oplagt case i diskussionen af idéen om en moderstat.

Kalls fortælling falder i tre hoveddele: en hvor vi får præsenteret samfundsmodellen og de centrale karakterer, og hvor de første testpersoner udsættes for kalloccainet; en hvor Kall kommer på en rejse gennem Verdensstaten for at få stoffet godkendt til retslig brug; og en hvor han er tilbage i sin egen by, Kemistaden nr. 4, og hvor han begynder at forstå, hvad der i løbet af bogen har gryet i ham, nemlig en skepsis over for statens ideologi. I bogens første kapitler beskrives også hverdagen og familielivet. Et markant kendetegn er det standardiserede liv: "Standardvåningen – ett rum för de ogifta, två för familj – räckte gott åt alla, från de ringaste till de mest förtjänta. Huskökets mat gav mättnad åt generalen likaväl som åt den menige" (Boye 8). Tag over hovedet og mad på bordet leveres altså efter fabrikslogikker, og det samme gælder tøjet, som er ens for alle på nær de striber på ærmet, som markerer hierarkisk status, og som fortælleren desuden understreger ikke skaber nogen forskel i det materielle liv; det er kun et spørgsmål om at have agtelse for sig selv og andre (Boye 8).

Statens funktion som moder beskrives som nævnt ved den betydelige rolle staten spiller i det huslige og det reproduktive. Børnene bor kun hjemme, indtil de er syv år, hvorefter de sendes til børnelejren og blot har to hjemmeaftener i løbet af en uge. Den ældste af Leo Kalls tre børn er otte og har således allerede boet der et år. Kall bruger sågar udtrykket, at et

barn er "färdig för barnlägret" (Boye 11), når de bliver syv år gamle, hvilket understreger den produktionslogik, der karakteriserer forståelsen af både forældreskab og ægteskab. En konflikt viser sig dog ved, at han registrerer sin egen længsel efter at have børnene hjemme i længere tid, men her censurerer han hurtigt sig selv med ordene: "Jag aktade mig i alla fall för att låta någon märka min svaghet. Barnen skulle inte klaga en gång över dåligt exempel, hembiträdet skulle inte ha en slapp hållning hos husfadern att rapportera, och Linda – Linda minst av alla!" (Boye 14-15). Men mod slutningen af bogen bruger han kallocainet på Linda selv og opdager, at hun har den samme indre konflikt. Ironisk nok ender dette overgreb med at give ham den intimitet, han har drømt om hele vejen gennem plottet, ikke mindst fordi Linda efterfølgende frivilligt tilbyder ham mere af sit indre liv og derved tager ejerskab over sine bekendelser. Litteraten Ingeborg Löfgrens analyse diskuterer voldtægtsimplikationerne i denne handling og den ambivalens, som narrativet derfor efterlader os med, men påpeger samtidig, at den totalitære stat, de lever i, umuliggør en lovlig og frivillig fortrolighed (Löfgren 57-59).

Lindas sidste tale afslører netop, at hendes moderlige følelser har gjort hende illoyal over for statens ideologi. Talen er ganske lang, idet hun beskriver det gradvise skifte i sig selv gennem oplevelsen af tre forskellige graviditeter og småbørnsperioder, men allerede angående det første barn, Ossu, siger hun:

Jag visste med hela min övertygelse, att han var Statens, att han redan uppfostrades i barnvårningen hela dagen till en blivande medsoldat och att samma uppfostran sedan skulle fortsättas i barnlägret och i ungdomslägret. Frånsett arvmassan, som jag ju visste var viktig – och i vårt fall fullt i sin ordning, så långt det kunde kontrolleras – och som ju för resten inte heller är "vår" egendom, eftersom den är ärvd från andra medsoldater före oss – så hade jag alldeles klart för mig, att hans blivande väsen berodde på hans chefer i barnvårningen, i barnlägret, i ungdomslägret, på deras eget exempel och på de regler de följde i sin uppfostran. (Boye 137).

Her findes en genetisk tankegang, som minder om den, *What Not* parafraserer, selvom den spiller en langt mindre rolle i *Kallocainet*. Den centrale pointe er, at børnene er statens (de voksne er for så vidt også statens, selv ikke deres arvemasse er deres egen), og at opvækstens funktion er at skabe

lydige medsoldater, der både følger regler og tænker ukritisk. Dette forhold til staten ændres ikke senere i livet; i en tidlig passage, hvor Kall forsøger at forklare hushjælpen om sin nye opfindelse, siger han således:

Ur tankar och känslor föds ord och handlingar. Hur skulle tankar och känslor då kunna vara den enskildes ensak? Tillhör inte hela medsoldaten Staten? Vem skulle då hans tankar och känslor tillhöra, om inte Staten, de också? (Boye 13).

På den måde er staten i *Kallocain* den ultimative forælder, både for børn og voksne. Tidligt i bogen lader Kall en offentlig bemærkning falde, hvor han beskriver den heltemodige smerte i forbindelse med Verdensstatens påtvungne adskillelse af forældre og børn. I en efterfølgende skriftlig påtale understreger staten netop et ønske om at styre både tanker og følelser, nemlig ved at en sådan smerte ikke kan tolereres:

Då en helhjärtad kämpe alltid är effektivare än en splittrad, så måste också en glad medsoldat, som varken inför sig själv eller andra medger att han offrar något, tillerkännas större värde än en nedslagen, som tynges av sitt så kallade offer, även om han döljer sin nedslagenhet; och följaktligen har vi inget skäl att upphöja medsoldater, som söker dölja splittring, missmod och personlig sentimentalitet under en behärskad mask av glädje, utan endast dem, som glada alltigenom inte har något att dölja, varemot avslöjandet av de förra är en berömvärd handling till Statens bästa. (Boye 23, kursiv i original)

Staten har altså ejerskab over både børn og voksne, og dens mål er en effektivitet, der bruges til at retfærdiggøre det ideal om "en glad medsoldat", som den promoverer. Desuden viser citatet, at staten ikke interesserer sig for, hvorvidt denne medsoldat eksisterer, eller for om ideologien er mulig at leve efter; i stedet fremhæves en stærk selektion af, hvilke borgere der anses som ønskværdige.

Den kontrollerende rolle, som staten her indtager, fortsætter hele vejen til soveværelset. Her beskriver Kall dog tidligt, hvordan hans egen oplevelse af denne overvågning gennem "polisörat" og "polisögat" i soveværelset har ændret sig:

Medan jag förut också i mina intimaste förhåvanden mest frågade efter, hur jag värderades av den Makt, som också begagnade sig av ögat på väggen, hade den makten nu mer och mer förbytt i ett besvärande påhäng just i sådana stunder.

Han angler fortsat efter anerkendelsen fra et øje, eller et blik om man vil, men nu er det i stedet Lindas vurdering, han ønsker sig (Boye 26). Den overvågning af intimsfæren, som Verdensstaten betjener sig af, ligner således den incestuøse kontrol fra en skinsyg forælder, som nok ønsker sig produktet af seksualakten, børnebørnene, men som ikke vil slippe grebet om barnet.

BORGERNES ROLLE FOR STATEN: IDEEN OM DEN IDEELLE MEDSOLDAT

Netop Kalls afhængighed af statens anerkendelse fremgår gennem andre passager og karakterer som et væsentligt træk ved livet i Verdensstaten. Som citatet ovenfor beskriver, er den ideelle medsoldat glad og mærker ikke sine ofre, men offerhandlingen spiller ikke desto mindre en helt afgørende rolle i statens diskurs og ideologi, ikke mindst gennem den organisation, som kaldes den "Frivilliga offertjänsten". Denne tjeneste optræder tidligt i bogen, da Kall bruger folk herfra som forsøgspersoner i sine første tests af kallocainet. Disse tests fremstår dog snarere som et vidnesbyrd om de triste og ensomme mennesker, som bebor Verdensstaten, end som et anklageskrift mod syndere. I romanen ses dette især gennem Kalls egen transformation, som synes at modnes gennem mange små påvirkninger, og hvor en af dem er det at lytte til de ærlige mennesker, der er under påvirkning af kallocainet. Den første forsøgsperson, offertjenestens nr. 135, begynder at græde med det samme, kallocainvirkningen indtræder, og efterfølgende fortæller han om livet som forsøgsperson i den "Frivilliga offertjänsten" – noget som tærer hårdt på ham:

- Jag är så olycklig, sade han slött. Jag vet inte vad jag ska ta mig till. Jag vet inte hur jag ska orka.
- Orka vad? frågade jag.
- Det här, alltsammans. Jag är så rädd. Jag är alltid så rädd. Inte just nu, men annars, nästan jämt.
- För experimenten?
- Ja visst – för experimenten. Just nu förstår jag inte vad jag är rädd för. Antingen gör det ont eller också gör det inte så värst ont, antingen blir man krympling eller också blir man bra igen, antingen dör man eller också lever man vidare – vad är

nu det att vara rädd för? Men jag har alltid varit så rädd – löjligt, varför ska man vara så rädd? (Boye 32)

Grundfølelsen i Verdensstaten er således angst og udmattelse, og kalloccain-bekendelserne står i kontrast til den facade, som alle medsoldaterne – inklusive Leo Kall – opretholder i deres hverdag. Et sted i bogen redegør Kall sågar for den ide, staten hviler på, nemlig mistro: "Den helige och nödvändiga grunden till Statens existens är vår ömsesidiga välgrundade misstro till varandra" (Boye 84-85). Han beskriver tidligt i historien sit blik på livet som "en trappa, där man skyndade från avsats till avsats så fort man kunde, med flämtande andetag och medtävlaren i hälarna" (Boye 6). På denne måde tematiserer beretningen en mulig risiko, når man flytter omsorgsarbejdet til det kollektive niveau, nemlig at kærlighed og tillid sættes i baggrunden, og at livets formål bliver en slags effektivitetskonkurrence. Staten portrætteres i *Kalloccain* ikke som den kærlige og frisættende forælder, men som en krævende og streng autoritet.

Netop offertjenesten er desuden et eksempel på forskellen mellem medsoldaternes facade og den underliggende angst, fordi den i princippet tilbyder sine frivillige en stærk mening i deres liv, nemlig at bidrage til samfundsudviklingen ved at ofre sig. Offertjenestens propaganda fremstår på den måde som kvintessensen af statens bud på eksistentiel mening, nemlig selvopofrelse i effektivitetens navn. Men 135 beretter om, hvordan dette føles i praksis: at den indledende mening, han oplevede, da han meldte sig, fortog sig og blev til et svagere og svagere minde, som nu er nærmest borte. Hele hans liv føles nu meningsforladt. Kall svarer ham ved at påpege, at forsøgspersonen netop selv – frivilligt – valgte offertjenesten. 135 indrømmer dette, men betoner, at han ikke vidste, hvad det betød, og videre peger han på, at hans afdeling i ungdomslejren var udsat for særlig intensiv propaganda (Boye 34). Kontrasten mellem Kalls rolle som autoritet og så 135s ærlige tale peger på præmisserne for valget som centralt: Som grundlag for deres beslutning får borgerne meget specifik information, nemlig statens propaganda, og deres valg er derfor ikke synderligt frit. 135 slutter sin tale med ordene "Man menar inte: jag orkar inte dö – för det orkar man, dö orkar man alltid, för då får man vara som man vill ..." (Boye 35).

Denne ide, "at være som man vil", indkapsler en bredere kritik, og Kall indser langsomt at alle, også ham selv, under deres statshengivenhed og tankekontrol bærer samme smerte og meningsløshed, som hans første forsøgspersoner. Således fremstår Kalls narrativ som et modsvar til ideologien om selvdisciplinering og kontrol, og til opfattelsen af, at man gennem socialisering, indskoling og frygt kan styre, hvordan mennesker føler og tænker – eller rettere, fortællingen foreslår, at det kan man måske midlertidigt, men resultatet er tristhed, ensomhed og mangel på mening. Som flere læsninger af værket påpeger, så kan man, i tråd med Boyes egen oplevelse med psykoanalyse i løbet af 1930'erne, se romanen som en slags kampskrift om konflikten mellem diskursen om et meningsfuldt og lykkeligt liv i statslig selvopofrelse og så den faktiske levede erfaring af dette liv (McDuff viii-ix; Rosenqvist 74-74). Psykoanalysens rolle for Boyes forfatterskab og for *Kallocain* bliver i særdeleshed diskuteret i litteraten Barbro Gustafsson Rosenqvists afhandling om samme, ligesom Jan C. Bouman og Karin Tivenius tilbyder en "litterär-psykologisk" læsning, der i høj grad tager afsæt i psykoanalysen, her hovedsageligt for at påvise, hvordan romanen reflekterer Boyes eget liv. Når sidstnævnte argumenterer for, at staten reflekterer en forældrefigur, er det således Boyes egen mor, de er interesserede i, og dermed tager deres læsning den politiske brod ud af *Kallocain* (Tivenius og Bouman). Som både litteraten Ingeborg Löfgren og litteratursociologen Johan Svedjedal påpeger, er denne læsning problematisk – i Löfgrens formulering er den "i det närmaste ett övergrepp i sig själv" (Löfgren 56; Svedjedal 502). Men koblingen mellem moderen og staten kan bruges på en mere dynamisk måde, hvis man i stedet læser romanen som en refleksion over, hvad det indebærer at flytte en stor del af moderrollen over i statens hænder.

Rosenqvists læsning indeholder til gengæld længere passager om det samfundssyn, som Boye var interesseret i, og som *Kallocain* undersøger, ligesom litteraturkritikeren Camilla Hammarström læser romanen "som en kritik av vissa tendenser som finns i de flesta samhällsbildningar, tendenser som får sitt tydligaste uttryck i den totalitära staten" (Rosenqvist 224-40; Hammarström 213-14). Men da Hammarström efterfølgende bruger Freud til at forstå eksempelvis overvågningen i romanen som et udtryk for det "sociala tryck vi är utsatta för även om vi inte lever i en polisstat"

(Hammarström 217), bliver "trycket" til en effekt af kultur som sådan og viser ikke sammenhængen med økonomien. Med en sådan læsning bliver det svært at forstå, hvorfor de anti-totalitære dystopier blev så populære i præcis denne periode. Og Rosenqvist knytter for sit vedkommende ikke det psykoanalytiske til det samfundskritiske gennem ideen om projektionen af staten som forælder, hverken som fader eller moder, selvom hun enkelte steder nævner kritik af, at staten overtager familiefunktionen (102, 109). Men ved at koble disse perspektiver og ved at undersøge, hvordan Boye selv gør det via en psykoanalytisk projektion i narrativet, fremtræder statens magt ikke kun i kraft af tvang og skræk, men også gennem de mere dybdepsykologiske mekanismer, som i det psykoanalytiske register typisk tilskrives forældrenes rolle. Staten fremstår i disse passager som en kontrollerende moderfigur, hvis behov altid er vigtigere end barnets/borgerens (Jung 87-88). Med dette greb får psykoanalysen både et nyt tydeligt objekt i form af den stærke moderstat, og den fremtræder som et væsentligt redskab for at udvikle en effektiv samfundskritik.

I Boyes roman er modbilledet desuden i sidste ende uundgåeligt, og det lever i hver enkelt soldat og bryder frem med tiden – således siger Kalls overordnede Rissen på et tidspunkt, at han ikke mener, at nogen over fyrre har en ren samvittighed, en særligt interessant betragtning, da Kall selv nærmer sig de fyrre (Boye 39). Og dette modbillede er interessant nok også koblet til moderskab.

TILLID, NYSGERRIGHED, UNYTTIGHED

Fase to af Kalls forsøg med sandhedsserummet tester, om ægtefæller vil angive hinanden i tilfælde af, at de får grund til at tro, at den anden spionerer mod staten. Men under disse forsøg støder Kall og Rissen på en sammenlutning af mennesker, som mødes og i fællesskab forsøger at opdyrke en anden væremåde; en, der er baseret på nærvær, tillid og indre liv. Som den sidste af forsøgspersonerne siger: "Från oss går det levande ut. I er går det livlösa in" (Boye 76). Kall og Rissen forsøger gentagne gange at få begreb om deres organisation, deres ledere, deres planer, men det lykkes dårligt, da disse koncepter i sig selv er imod det, som sammenslutningen stræber

efter. De overvejer, om de har at gøre med sindssyge, og Kall ender med at betegne dem som dårer. Som samtalen udspiller sig med en af de første personer: "Er sak? frågade jag. Vilka är ni då? Han skakade på huvudet med ett lite fånigt leende. – Fråga inte, sade han. Vi har inget namn, ingen organisation. Vi finns bara" (Boye 67).

Det, der kendetegner sammenkomsterne, er et fravær af den konstante angst og mistænksomhed samt et ønske om at give plads til noget andet end disciplinen og statshengivenheden. I deres centrale ritual lægger en person sig til at sove med en kniv ved sin side i en fremmed persons nærvær, og meningen med dette er: "En symbolisk mening. Genom kniven har han lämnat sig i den andres våld, och det händer honom ändå ingenting" (Boye 74).³ Både Kall og Rissen finder dette fuldkommen latterligt, og et gennemgående tema i deres samtaler med dårerne er, at de simpelthen taler forbi hinanden. Det, som den nye sammenslutning forsøger at skabe, findes ikke i Kalls begrebsverden. Og dog, for i *Kallocain* findes også andre indikationer på, hvad der hører til det indre liv; Kalls egen skamfulde videnskabslyst, hans mellemste barn Maryls særegne nysgerrighed (Boye 14, 138), og, under hans første flyrejse i et fly uden vinduer, tænker han følgende om Rissen og sig selv:

[...] men jag märkte, att han liksom jag ofta lutade sig tillbaka och lät tankarna flyga kring annat än uppsatserna och meddelandena i häftet. Själv försökte jag åtminstone slå ner min nyfikenhet, så fort den stack upp huvudet. På film hade jag naturligtvis sett gula åkrar, gröna ängar, skogar, betande får och kor, till och med flygbilder, så jag hade strängt taget ingenting att vara nyfiken på, och ändå hade jag att kämpa med en löjlig och barnslig önskan, att planet skulle haft något enda litet titthål, som man i hemlighet kunde sett ut igenom – inte därför att jag menade att spionera, utan av ren barnslig nyfikenhet. Men jag visste åtminstone samtidigt, att detta var en farlig tendens. (Boye 79).

Tankerne, der flyver adspredt, føres tilbage til en barnlig nysgerrighed, en oplevelse af nærvær. Men modbilledet i *Kallocain* betjener sig også af et

3 Anton Matejicka læser denne scene som et billede på, hvordan sammenslutningen fremhæver en kropslig skrøbelighed, som ellers undertrykkes i Verdensstaten (100).

mere religiøst register, særligt i en af bogens allersidste scener, hvor Kall forlader den fest, han deltager i, for at gå op i den friske luft. Her har han en slags mystisk erfaring: "Natten andades, natten levde, och så långt ut i det oändliga jag kunde se pulserade stjärnorna som hjärtan och fyllde tomrummet med våg på våg av vibrerande liv" (Boye 153).

Den religiøse erfaring, som danner klimaks i Boyes roman, har pen-
danter i både *Vis*, semispirituelle plot og religiøst tonede *mytologi* og i *What
nots* satire over intelligens som en ringe erstatning for visdom. Derfor er det
også interessant, at Boyes kritik af dystopisamfundet i høj grad retter sig
mod et ligeledes kvasi-religiøst begrebsapparat, nemlig den centrale plads
som selvopofrelse har i statsideologien. Omtrent midtvejs i bogen får Kall
adgang til diskussioner om propagandafilm for den frivillige offertjeneste,
og her overhører han følgende:

– Vilken dag, vilken timme av vårt liv vågar vi uppfatta som ett värde i sig själv?
Ingen. Och jag vill påstå, att denna insikt om det individuella livets värdelöshet
i sig själv har sin motsvarighet i ett allt starkare medvetande om det Högre Än-
damålets allt överskuggande krav, med andra ord i statsmedvetandets gryning i
medsoldaternas hjärnor. (Boye 98).

Individerne er til for staten, og staten beskrives altså som det "Högre Än-
damålet," hvis store bogstaver indikerer, at den indtager den plads, som
før var religionens. Når Boyes roman således bevæger sig mellem to poler
af religiøst sprog, er den forskel, der artikuleres mellem dem, at statens
højeste mål er organisering og kollektivitet, hvor alternativet stræber efter
det, som kommer inde fra individerne: nysgerrighed, lyst, intimitet, tillid,
kærlighed. Den indre tilstand beskrives som organisk og livfuld, den ydre
kollektivitet som stiv og død. Og dog er fællesskabet også et vigtigt para-
meter i alternativet. Det er ikke individualitet som atomisering, men et
fællesskab bygget på andre sociale former, om end det fremstilles som en
meget tidlig fase af et sådant fællesskab.

Moderen som stat og staten som moder beskrives således i forbindelse
med Verdensstaten hovedsageligt gennem den praktiske omsorg – mad
på bordet, klæder på kroppen, opdragelse og socialisering – samt gennem
den incestuøst kontrollerende rolle, som staten indtager i sin overvåg-

ningspraksis og i diskursen om mistillid. Omvendt præsenterer modbilledet nogle andre moderlige kvaliteter, nemlig det organiske og frugtbare, det åbne, tillidsfulde møde og et forsøg på at fremelske vilkårene for den uforbeholdne kærlighed, som moderen også gerne repræsenterer (Jung 82, 92). I en ofte citeret bemærkning, som Linda gør halvt i søvne efter sin sidste tale, håber hun, at en ny verden kan "växa fram (...) av sådana som er mödrar – antingen de är män eller kvinnor, och antingen de har fött barn eller inte" (Boye 142). Det skal altså vokse frem organisk, og det moderlige er her en kvalitet – på tværs af køn og roller – snarere end en funktion. I Zamjatins *Vi* finder vi en parallel gennem en tredje moderskikkelse, som narrativet præsenterer. Hun er ligesom portnersken en gammel kone, der vogter en bygning, nemlig det Gamle Hus. Denne ældgamle kone forbindes med ubetinget kærlighed, og hendes ledemotiv er strålende rynker (Zamjatin 30, 98). Henimod slutningen af romanen konfronteres D-503 med Velgøreren – som er diktator-guden i bogen – og bryder ud i gråd, dog uden at forstå dette selv; han registrerer blot, at hans ansigt er vådt. Og så ønsker han sig en mor som i gamle dage, en som ser hans smerte og hans menneskelighed, og her dukker "hendes sammengroede rynkede, gammelkonelæber" op igen (Zamjatin 218).

Tager man flertydigheden i moderrollen alvorligt i disse narrativer, så kritiserer de ikke, at staten udfylder en moderfunktion. Snarere gør statens udvidede rolle som omsorgsgiver og aktør i familiepolitikken og det reproduktive arbejde, samt den psykoanalytiske projektion af en moderrolle på staten, at kritikken med fordel kan betjene sig af det psykoanalytiske register. Netop en sådan analyse bidrager til at forstå statens rolle og magt i borgernes liv og fremhæver, at det forældreoprør, der i klassisk forstand ses som en overgang til voksenrollen, ligeledes må rettes mod staten, dens økonomiske modeller og den ideologi, den promoverer. Ligesom moderarketyper kan skifte mellem den kærlige og den frygtelige mor, så kan staten skifte mellem omsorgsgiver og incestuøs kontrollant af de mest intime sfærer. Det lidt romantiserede modbillede i *Kallocain* rejser i denne kontekst et spørgsmål om, hvordan en socialitet og en kollektivitet – måske endda med tiden en stat – der har tilliden og kærligheden som kerne, kan tage form. I en lidt mindre romantiseret version stiller dystopiernes

kritik af den økonomiske videnskabs udvikling et spørgsmål om, hvordan vi kan skabe økonomiske modeller med mindre ensretning og kontrol, og mere plads til de andre moderlige værdier på tværs af køn: omsorg, tillid, åbenhed; med plads til at "vara som man vill".

SIGNE LETH GAMMELGAARD, postdoc, Göteborgs Universitet. Hendes forskning centrerer sig om krydsfeltet mellem litteraturhistorie og økonomi. Artiklen er en del af hendes tidligere postdoc-projekt på Lunds Universitet, hvor den anti-totalitære mellemkrigsdystopi undersøges i konteksten af den tidlige velfærdsøkonomi med fokus på produktion, reproduktion og konsumtion.

BØRNEFABRIKKEN

Mellemkrigsdystopiens kritik af den spæde velfærdsstat

In this article, I analyze the maternal relationship between citizen and state in the interwar dystopia with a focus on Karin Boye's *Kallocain*. I contextualize through the economic discussions in the period, as well as briefly outline international parallels through two other dystopias from the period, from UK and Soviet Russia respectively. By engaging the psychoanalytic notion of the mother-complex, I discuss how the state in *Kallocain* provides materially for its inhabitants, as well as the way the protagonist has internalized the state's demands, and I analyze the consequences of such a relationship. Finally, I examine *Kallocain*'s portrayal of an alternative life form and collectivity and how this relates to a notion of maternal love.

KEYWORDS

DA: Kallocain, Karin Boye, mellemkrigsdystopi, velfærdsstat, økonomisk kritik, morstat
EN: Kallocain, Karin Boye, Interwar Dystopia, Welfare State, Economic Criticism, Mother State

LITTERATUR

Backhouse, Roger E., og Keith Tribe. "Economic Thought and Ideology in Britain, 1870-2010." *The Cambridge Economic History of Modern Britain, Volume II: 1870 to the Present. Volume 2.*, redigeret af Roderick Floud et al., New edition. London og New York: Cambridge University Press, 2014, s. 506-28.

- Barnett, Vincent. *E. E. Slutsky as Economist and Mathematician: Crossing the Limits of Knowledge*. Routledge, 2011. Routledge Studies in the History of Economics 128.
- Björck, Henrik. *Folkhemsbyggare*. Atlantis, 2008.
- Bland, Lucy, og Lesley Hall. "Eugenics in Britain: The View from the Metropole." *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, redigeret af Philippa Levine og Alison Bashford, Oxford University Press, 2010. Oxford Handbooks. soeg.kb.dk, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195373141.013.0012>.
- Borch-Jacobsen, Mikkel. "The Oedipus Problem in Freud and Lacan." *Critical Inquiry*, oversat af Douglas Brick, vol. 20, nr. 2, Jan. 1994, s. 267-82. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1086/448711>.
- Boye, Karin. *Kallocain*. Bonnier, 1981.
- Carlson, Allan C. *The Swedish Experiment in Family Politics: The Myrdals and the Interwar Population Crisis*. Transaction Publishers, 1990.
- Carlson, Benny. *Swedish Economists in the 1930s Debate on Economic Planning*. 1st ed. 2018, Springer International Publishing: Imprint: Palgrave Pivot, 2018. Palgrave Studies in Economic History. Library of Congress ISBN, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-03700-0>.
- Charman, Helen. *Mother State: A Political History of Motherhood*. Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2024.
- Claeys, Gregory. *Dystopia: A Natural History: A Study of Modern Despotism, Its Antecedents, and Its Literary Diffractions*. First edition, Oxford University Press, 2017.
- Collins, Christopher. "Zamyatin's We as Myth." *Zamyatin's "We": A Collection of Critical Essay*, redigeret af Gary Kern, Ardis, 1988, s. 70-79.
- Erlanson, Erik. "Karin Boye och livets normalitet. Biopolitik, kulturpolitik och svensk litterär modernism." *Konferenser*, redigeret af Erik Erlanson et al., vol. 111, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2024, s. 189-204. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.62077/3E86DD.KEP4SO>.
- Gammelgaard, Signe Leth. "Engineering the Welfare State: Economic Thought as Context to Boye's Kallocain and Huxley's Brave New World." *Utopian Studies*, vol. 34, nr. 3, Nov. 2023, s. 436-57. scholarlypublishingcollective.org, <https://doi.org/10.5325/utopianstudies.34.3.0436>.
- Gottlieb, Erika. *Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial*. McGill-Queen's University Press, 2001.
- Hammarström, Camilla. *Karin Boye*. Natur & Kultur, 1997. Litterära profiler.
- Horan, Thomas. *Desire and Empathy in Twentieth-Century Dystopian Fiction*. Springer International Publishing AG, 2018. Palgrave Studies in Utopianism.
- Jung, Carl Gustav. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Oversat af Richard Francis Carrington Hull, Routledge & Kegan Paul, 1959. The Collected Works of C. G. Jung, 9.1.
- Kevles, Daniel J. *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*. 1st Harvard University Press pbk. red, Harvard University Press, 1995.
- Klingborg, Johan. *Verkar Film: 1930-Talslitteraturen i Det Svenska Filmnätverket*. Lunds universitet, Media-Tryck, 2024.

- Löfgren, Ingeborg. "Levd Skepticism i Karin Boyes Kallocain." *Tidskrift För Litteraturvetenskap*, vol. 54, nr. 2, feb. 2025. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.54797/tfl.v54i2.23536>.
- Macaulay, Rose. *What Not: A Prophetic Comedy*. With Sarah Lonsdale, Handheld Press, 2019. Handheld Classic 7.
- Matejicka, Anton. "Totalitarian Systems and Their Peaceful Alternatives in Karin Boye's Kallocain and Olga Ravn's The Employees." *World Literature Studies*, vol. 16, nr. 4, Dec. 2024, s. 93-103. University of Vienna, <https://doi.org/10.31577/WLS.2024.16.4.7>.
- McDuff, David. "Introduction." *Kallocain*, by Karin Boye, 1st edition, Penguin, 2019, s. vii-xvi.
- Myrdal, Alva. "Kollektiv bostadsform." *Tiden* [Stockholm], vol. 24, nr. 10, 1932, s. 601-08.
- Qin, Duo. *The Formation of Econometrics: A Historical Perspective*. 1st ed., Oxford University Press, 1997. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1093/0198292872.001.0001>.
- Rosenqvist, Barbro Gustafsson. *Att skapa en ny värld: samhällssyn, kvinnoösyn och djuppsykologi hos Karin Boye*. Carlssons, 1999.
- Rösing, Lilian Munk. "At Frigøre (Sig Fra) Mors Begær – Om Lars von Triers Antichrist." *Slagmark - Tidsskrift for Idéhistorie*, nr. 61, marts 2018, s. 153-64. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.7146/sl.voi61.104065>.
- Soboleva, Maja. "The Concept of the 'New Soviet Man' and Its Short History." *Canadian-American Slavic Studies*, vol. 51, nr. 1, 2017, s. 64-85. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1163/22102396-05101012>.
- Svedjedal, Johan. *Den nya dagen gryr: Karin Boyes författarliv*. Wahlström & Widstrand, 2017.
- Tivenius, Karin, and Jan C. Bouman. "Kallocain. Karin Boyes Mardröms-Autobiografi. En Litterär-Psykologisk Analys." *Edda*, vol. 61, 1961, s. 177-205.
- Vaingurt, Julia. "Human Machines and the Pains of Penmanship in Yevgeny Zamyatin's *We*." *Cultural Critique*, vol. 80, nr. 1, 2012, s. 108-29. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.1353/cul.2012.0011>.
- Zamjatin, Jevgenij. Vi. Oversat af Lotte Jansen, med Kristoffer Møllegaard, 1. udgave. 1. oplag, Kosmos, 2017.

MENNESKE, ROBOT ELLER 'BIG MOTHER'?

CPR som omsorgsinfrastruktur i velfærdsstaten

Ideen om universel omsorg er en af grundtankerne i den nordiske velfærdsmodel, hvor staten tager sig af en række omsorgsopgaver, som borgerne har ret til (Dahl et al. 3; Eriksen og Dahl 7; Esping-Andersen 144). Ofte tænker vi på 'varme hænder', når vi diskuterer denne omsorg, men i dag er den i lige så vid udstrækning baseret på informationsteknologi og data. Især er den infrastruktur, der består af personnummeret, CPR-registeret og alle de mange digitale registre, helt afgørende. Således findes der registre over for eksempel borgernes økonomi, sundhed og sociale forhold, og det er netop disse registre, der muliggør velfærdsstatens omsorgsarbejde.

I det følgende diskuterer vi denne registerbaserede omsorg, ligesom vi undersøger, hvilke implikationer den har for forholdet mellem borger og stat. Det gør vi ud fra sociologerne Susan Leigh Star og Karen Ruhleders begreber om infrastruktur og infrastrukturel inversion, hvor en grundlæggende tanke er, at infrastrukturer er svære at få øje på, fordi de er indlejrede i samfundet og i andre teknologier (112). Analytisk må forskningen derfor foretage en inversion, der bringer dem frem i lyset, så de kan blive genstand for debat (Star og Ruhleder 113).

Selvom CPR-infrastrukturen er allestedsværende i den offentlige forvaltning, har forskningen været begrænset. Dog har Peter Lauritsen

(2011) kort skrevet CPR ind i en overvågningskontekst, ligesom forsker i sundhedsdata Susanne Bauer (2014) har undersøgt CPR's implikationer for udviklingen af epidemiologisk forskning og sundhedssektoren. I et nyere studie undersøger STS-forsker Baki Caciki CPR's repræsentation af individet (2024), og endelig findes der enkelte historiske redegørelser skrevet af både forskere og embedsfolk (Krogness; Hansen et al.; Jerlach; Nielsen 'CPR'; Villumsen). Forbindelsen mellem CPR og omsorg er dog ikke blevet undersøgt. Det nærmeste er sociologerne Marja Alastalo og Ilpo Hélen's undersøgelse af den finske pendant til CPR, og hvordan denne kan ses som en slags materialisering af velfærdsstaten (258).

Denne artikels infrastrukturelle inversion udføres med det udgangspunkt, at infrastrukturer kan producere omsorg. Dette ligger direkte i forlængelse af Star og Ruhleders begreb om infrastrukturer og er ligeledes tydeligt i den feministiske filosof Maria Puig de la Bellacasa's omsorgsbegreb, *matter of care*, hvor omsorg er en form for vedligeholdelse, der involverer teknologi (Puig de la Bellacasa 17). Ud fra dette teoretiske grundlag udfører artiklen den infrastrukturelle inversion i to skridt. Først gives et historisk rids af CPR-infrastrukturens udvikling, som viser, hvordan omsorg allerede fra starten blev tænkt ind i strukturens konstruktion og brug, og herefter foretages anden del af inversionen gennem inddragelse af to litterære eksempler, nemlig Knud Sørensens *Et forsvar for robotterne* (1969) og Claus Beck-Nielsens *Claus Beck-Nielsen (1963-2001)* (2003). Disse litterære eksempler viser, hvordan CPR-infrastrukturen konstituerer en bestemt type individ, der er central for velfærdsstatens virke. Individet overgår således til et 'divid' (Deleuze 5), der er opløst i forskellige konstruktioner baseret på bestemte datatyper, som giver en tæt sammenhæng mellem borger og stat, samtidig med at det skaber spændinger og asymmetriske relationer.

CPR-INFRASTRUKTUR OG OMSORG

I 1968 blev CPR (Det Centrale Personregister) oprettet, og som et led heri fik alle personer bosat i Danmark et personnummer. I sig selv indeholder CPR kun nogle ret basale informationer såsom navn, adresse, slægtskab osv. Men med personnummeret kan man principielt knytte informationerne

i CPR sammen med de ofte meget følsomme oplysninger, som findes i de mange digitale, offentlige registre, der skød op efter oprettelsen af CPR. Med personnummeret som nøgle kan man altså tegne et detaljeret billede af den enkelte borger. På den ene side har dette givet anledning til en udtalt modvilje imod en kontrollerende og undertrykkende overvågning (Merklin; Knudemann), men på den anden side giver infrastrukturen også mulighed for udøvelse af omsorg og en effektiv velfærdsstat.

Registreringen af personer i Danmark går mange år forud for indførelsen af CPR. Siden 1645 har det været et lovkrav at føre kirkebøger over fødsler, ægteskaber og dødsfald i alle landets sogne (Krogness 91). Det er imidlertid først i 1920'erne, at egentlige folkeregistre bliver indført i landets kommuner (Villumsen 6). Når man følger den debat, der leder op til etableringen af folkeregistrene, er det tydeligt, at etableringen af en bedre personregistrering knyttes til muligheden for en mere effektiv skatteinddrivelse og dermed forbedrer statens mulighed for at levere ydelser og services til borgerne. For eksempel fremhævede folketingsmedlem Jacob Christensen fra Socialdemokratiet under forhandlingerne om den nye lov om folkeregistre, at "... alle maa være interesserede i at faa dette Lovforslag gennemført, fordi det er urimeligt, at nogle enkelte Mennesker skal slippe for Deltagelse i de Samfundsudgifter, som de retmæssigt bør bidrage til." (Rigsdagstidende 1922-23, 2862).

Man finder imidlertid også en mere direkte tanke om omsorg og en idé om at passe godt på borgerne. Det ses for eksempel omkring 1920 i sagen om Dagmar Overby, der blev kendt som Englemagersken. Overby indsatte adoptionsannoncer i avisen og fik på denne måde fat i spædbørn, som det ikke var muligt for forældrene – oftest moderen – at beholde. Dagmar Overby fik betaling for at overtage børnene, men i stedet for at passe på dem, slog hun dem ihjel. For mange tydeliggjorde sagen et behov for, at staten fik mere kontrol med sine borgere. I en leder i *Politiken* fra 1920 hedder det:

Noget vilde det selvfølgelig hjælpe, hvis man en Gang naaede til en virkelig Registrering af alle Borgere, lige fra deres Fødsel til deres Død. Det mangler til stor Skade og Fortræd i mange Forhold. Har et lille Barn straks faaet sit 'blad' i et Folkeregister, saa er det naturligvis ikke dermed skærmet mod forbryderiske Attentater, men man kan hurtigere og lettere følge det, opspore det og konstatere, om det findes dér, hvor det opgives at være... ("Barnemordersken" 7).

At staten gennem registrering kunne drage omsorg for de efterladte børn er også tydeligt i ideen om, at man bedre kunne holde styr på alimentanter – altså personer der manglede at betale underholdningsbidrag (Rigsdagstidende 1923-24, 1023-1024). Hvis ikke pengene kunne afkræves hos alimentanten, måtte staten træde til.

I tiden efter 2. Verdenskrig, hvor staten begyndte at vokse og tilbyde stadig flere velfærdsydelser, bliver udgifterne til velfærdsstaten betydelige. Dette bringer igen folkeregistreringen i fokus, fordi man fra politisk-administrativt hold ser folkeregistrering som en vigtig nøgle til en effektivisering af velfærdsstaten. I 1950'erne udkommer der således en række rapporter, der beskriver, hvordan en mekanisering af statens offentlige arbejde kan medføre en mere effektiv offentlig sektor. Et af de centrale områder i denne mekanisering var folkeregistrene, da: "betydelige områder af såvel den kommunale som den statslige forvaltning i udstrakt grad bygger på et korrekt og hurtigt virkende folkeregister" (Blunch og Olsen 64). I 1961 nedsatte man et udvalg i Indenrigsministeriet, der skulle overveje indførelsen af edb i folkeregistreringen, og her var der to grundlæggende ting, som man så som en nødvendighed: at man oprettede et centralt personregister, og at man indførte et personnummersystem (Bjørklund Bertelsen 6). Hvis man skulle udnytte edb, måtte enhver borger i Danmark blive repræsenteret igennem et unikt nummer.

Det var et skift fra den foregående, kommunale registrering, hvor man registrerede husstande fremfor individer. Langt de fleste mennesker havde deres oplysninger registreret på såkaldte 'hovedkort', hvor manden var registreret som hovedperson med kone og børn registreret som 'bipersoner' (Villumsen 12-13). Men en individuel identifikation af hver enkelt borger var særligt et krav pga. den kommende kildeskat, hvor skatten nu blev betalt ved 'kilden', dvs. arbejdsgiveren, fremfor at borgeren selv skulle indbetale skatten. Det betød en mere effektiv skatteinddrivelse, og det gjorde det lettere at sørge for, at staten fik de indtægter, den skulle bruge, til at finansiere det voksende velfærdssamfund.

Oprettelsen af CPR-infrastrukturen blev i centraladministrationen imidlertid ikke blot set som et værktøj, der udelukkende kom staten til gode. I en artikel fra 1970 så daværende direktør for Kommunernes Hul-

kortcentraler brugen af edb i den offentlige forvaltning som en mulighed for større transparens og en tættere kontakt mellem stat og borger:

Det synes som om vi politisk ynder at prale med vort sociale – underforstået høje – stadi, men at vi i praksis ret ofte skjuler vore sociale goder fra den enkelte borger, som ofte må løbe fra kontor til kontor, et løb kun den ihærdige fuldfører. Er det gensidig kontakt? Nej. Den kan opnås, når EDB anvendes til at meddele borgeren de sociale goder, som han eller hun i en given situation er berettiget til eller kan få kontakt med. (Nielsen "Skattesnyderi og medborgerkontakt" 23-24).

Den moderne, edb-styrede offentlige administration blev betragtet som grundlaget for en velfærdsstat, hvor alle kunne være sikre på, at skattefastsættelsen var ensartet, at alle kunne få de relevante sociale ydelser, og at man effektivt kunne håndtere de mange ekstra opgaver, som staten fik i løbet af 1960'erne. Noget lignende så man i den svenske velfærdsstat, hvor der i det 20. århundrede begyndte at udvikle sig en ide om en fælles interesse mellem stat og borger – og her var bureaukrati og effektiv administration midlet til at realisere denne interesse (Berggren og Trägårdh 24). Ifølge både journalist Henrik Berggren og historiker Lars Trägårdh samt sociolog Gøsta Esping-Andersen er den skandinaviske velfærdsstat kendetegnet ved borgernes tætte relation til staten og særligt, at afhængigheden af familie, sociale relationer og arbejdsgivere er minimeret (Berggren og Trägårdh 31; Esping-Andersen 145). I Danmark bliver CPR og personnummeret et tydeligt billede på denne relation, da borgerne får adgang til velfærdsydelser igennem dette individualiserede personregistreringssystem fremfor en familiebaseret registrering. Samtidig muliggør systemet en mere effektiv stat igennem de store mængder data, der nu kan indsamles om befolkningen til brug i sundhedsforskning og statistik.

Derfor bliver CPR udtryk for en vedligeholdelse af staten, der muliggøres igennem den effektivisering, CPR medfører, samtidig med at denne effektivitet også muliggør omsorgen for borgerne igennem velfærdsydelser. Men denne vedligeholdelse kan også ses som en form for omsorg ud fra Puig de la Bellacasas begreb om *matters of care*, der bygger på de feministiske filosoffer Joan Tronto og Berenice Fishers forståelse af omsorg som en form for vedligeholdelse:

På det mest overordnede niveau foreslår vi, at omsorg betragtes som *en artsaktivitet [species activity], der inkluderer alt det, vi gør for at vedligeholde, fortsætte og reparere vores 'verden', så vi kan leve i den så godt som muligt*. Den verden inkluderer vores kroppe, os selv og vores omgivelser, som vi forsøger at væve sammen i et komplekst og livsopretholdende netværk." (Tronto og Fisher 40, vores oversættelse)

Denne definition har på mange måder en klar parallel til definitionen af infrastruktur (Langstrup, Ballegaard; Alam og Houston; Power og Mee; Power et al.; Weiner og Will). På samme måde som infrastrukturer vedligeholdes igennem bestemte praksisser og standardiseringer, og ligesom de grundlæggende er relationelle og sammenfiltret på tværs af teknologier og praksisser (Star og Ruhleder 112; Bowker og Star 5), er omsorg en måde at vedligeholde og opretholde vores verden på. Ligesom Bellacasa tydeliggør, hvordan omsorg kan ses som en række materielle og sociotekniske praksisser med etiske implikationer, bliver CPR-infrastrukturen igennem denne linse også udtryk for en omsorgsinfrastruktur, der yder omsorg for ikke bare borgerne, men også staten i sig selv.

DET STANDARDISEREDE VELFÆRDSSAMFUND

I dag fremstår CPR-infrastrukturen for det meste ubemærkelsesværdig og usynlig, men i årene op til CPR's indførsel var man særdeles opmærksom på denne nye infrastruktur og de mange administrative fordele, den ville medføre ("Mere Praktisk, Når vi Nummereres"; "Nummerdag i Foraaret"; Mielche). Der er ikke meget direkte kritik, men i en række artikler udtrykkes dog en vis ambivalens over for det nye personnummer og ideen om "at blive et nummer". Et eksempel er artiklen "Farvel Hansen... goddag Nr. 1202291111" fra 1967, hvor der skrives om de mange rationaliseringer, som CPR vil medføre ved dets indførsel. Artiklen konkluderer: "Det er diskret, selv om mennesker af kød og blod er blevet til tal" (Sundberg 12). Ydermere er artiklen illustreret med en stor maskine, der laver en gruppe forskellige mennesker om til todimensionelle figurer på et samleband.

Særligt i kunsten og kulturen ser man en slags inversion, der kaster et kritisk blik på, hvilke konsekvenser den effektive CPR-infrastruktur også byder på. Et centralt værk i denne kontekst er Knud Sørensens digtsamling

fra 1969, *Et forsvar for robotterne*, der udkom blot et år efter indførelsen af CPR og havde forfatterens CPR-nummer trykt på forsiden. Samlingen indledes med det centrale spørgsmål, som er titlen på det første digt: "HVAD ER EN ROBOT?". Her sammenlignes et menneske med en robot: "En robot er et menneske, f.eks./ og måske et menneske der siger:/ Jeg er et menneske." (Sørensen 4). Værkets allersidste digt slutter med et lignende spørgsmål: "(FOR RESTEN, HVAD ER ET MENNESKE?/- et menneske/ er en robot der siger til sig selv:/ Jeg er en robot)" (Sørensen 35).

I digtet "HVERDAGSROBOT. EN HVERDAGSHISTORIE" bliver robot-
tens hverdag beskrevet i et gentagende, monotont sprog, hvor robotten går rutinemæssigt fra en situation til en anden: "Jeg kan li' det./ Jeg kan li' at være med./ Jeg kan li' at være med til/ at få samfundet til at være et samfund./ Det var mit udgangspunkt" (Sørensen 8). Men i dette digt sker et skift i tonen, og linjerne begynder at flyde mere frit, idet robotten stopper op og ikke følger med resten af samfundet:

og rundt om mig blev tingene ved med at ske
uden mig
som om de altid var sket uden mig
og sådan som de engang skal ske
uden mig og jeg stod bare
alene vægtløs som en iagttager.
Jeg mærkede panikken
[...]
Og det var dejligt
at være med igen. Dejligt
at have fundet sig selv igen.
Jeg følte mig
som befriet. (Sørensen 9)

I digtet bliver det at være robot jævnført med en monoton og gentagende hverdag. Men idet robotten træder ud af denne hverdag, melder usikkerhed og en eksistentiel tvivl sig. Selvom digtets tone bliver mindre gentagende og bryder med det ensformige, staccato-agtige sprog, bliver 'robotten' ikke fri. Systemet og hverdagen fortsætter, uanset om robotten tager del i det, og det er først, når robotten træder ind i systemet igen, at den føler sig fri. Ligesom Sørensen bytter rundt på sin formel 'en robot er et menneske/et

menneske er en robot' i starten og slutningen af digtsamlingen, så bytter han også rundt på vores forestilling om frihed og fangenskab. Subjektets identitet ligger ikke uden for den robotagtige, standardiserede hverdag, men derimod er deltagelsen i det mekaniske samfund en forudsætning for robotten/menneskets identitet.

I anmeldelserne umiddelbart efter udgivelsen blev digtsamlingen særligt læst igennem denne linse, nemlig robotten som den velordnede samfundsborger i det opblomstrende velfærdssamfund. I *Information* kaldte forfatter Hans-Jørgen Nielsen det for "sociologisk poesi" og betoned, hvordan digtet forskød sig fra: "jeget som privatpsykologi og dybde til jeget som flad normalitet og led i en socialgruppe med bestemte normer, attituder, forventninger. Fra det enestående til det fælles" (Nielsen, "Sociologisk poesi" 4). I *Berlingske Aftenavis* blev digtsamlingen beskrevet som "et ærgerrigt forsøg på i en ren lyrisk form at skildre en aktuel livsfølelse i velfærdssamfundet" (Larsen 11). Anmelderne forholder sig dog ikke til forfatterens CPR-nummer, der er trykt på forsiden i større skriftstørrelse end både forfatternavn og bogens titel, og de knytter derved ikke digtsamlingens skildring af subjektet i velfærdssamfundet til ideen om 'at blive et nummer', som opblomstringen af 'edb-samfundet' og introduktionen af CPR medførte. Læser man Sørensen's digte ind i denne kontekst, bliver den implicite ambivalens ved at blive et nummer, som CPR blev mødt af i offentlige medier, tydelig. De viser nemlig, at CPR og den edb-administrerede velfærdsstat medfører en frygt for, at den enkelte borger mister en grad af autonomi og individualitet – og bliver et nummer i rækken, en standardiseret robot i velfærdsstaten. Her er fokus ikke kun på de bedre velfærdsydelser og potentielt mere omsorg for borgerne, som CPR muliggør og heller ikke den øgede mængde overvågning, CPR er udtryk for. Derimod er fokus også på en ny livsfølelse for individet i velfærdsstaten. Ideen om robotten som menneske og spejlingen, mennesket som robot, viser, at teknologi og menneske ikke længere kan ses som adskilte størrelser – de to er uadskillelige i edb-samfundet.

Hvor CPR stadig var helt nyt, da Knud Sørensen skrev sin digtsamling, skete der i de følgende årtier en hastig udvikling, hvor CPR blev en veludbygget infrastruktur, som var: "... en af de vigtigste grundstammer

i fremtidens danske informationssamfund", som der står i Forskningsministeriets rapport *Info-samfundet 2000* fra 1994 (Dybkjær og Christensen 69). I Claus Beck-Nielsens værk *Claus Beck-Nielsen (1963-2001)* fra 2003 bruger han netop CPR-infrastrukturen og den gennemgående digitalisering af den offentlige sektor som udgangspunkt for sin leg med biografisme, fiktion og forfatterpersona. Værket har udgangspunkt i den performance, kunstneren lavede i 2001, hvor han optrådte som Claus Nielsen, der havde mistet hukommelsen – han huskede blot sit navn, og vandrede gaderne rundt i søgen efter hjælp og husly. Men da Claus Nielsen også havde glemt sit personnummer, var det umuligt for ham at få hjælp hos socialforvaltningen og andre tilbud til udsatte. I en artikelserie i *Information* skrev Claus Beck-Nielsen om den fiktive karakter Claus Nielsen og hans forsøg på at få hjælp blandt Københavns sociale tilbud. Senere blev dette til materialet for Beck-Nielsens 'biografi', hvor forfatteren erklærede sig selv for død.

I Beck-Nielsens værk bliver selve det at have et nummer lig med at eksistere. Karakteren Claus Nielsen henvender sig til forskellige sociale tilbud, der alle beder om hans personnummer. Men da han ikke kan præsentere dette, eksisterer han ikke:

Før eller senere må jeg få mig en fremtid, og det kræver, at man eksisterer, her og nu, weisst du, et eksistensminimum! ... Jeg går ind på socialforvaltningen i Mathæusgade, jeg er der præcis, når de åbner, jeg trækker et nummer ... og venter ... – Nummer ti ... – Det er mig, siger jeg så, lykkelig, jeg har fået et nummer ... (Beck-Nielsen 28)

Her bliver selv det lille kø-nummer nok til, at Claus Nielsen får en følelse af at eksistere og være til. Alligevel bliver han sendt fra socialtilbud til socialtilbud, der alle sender ham videre, fordi de mangler hans personnummer for at kunne hjælpe ham. Senere i hans performance lykkes det ham at få et dokument fra socialkontoret, hvor der står, at de ikke kan hjælpe ham: "Hun kommer tilbage, – værsgo, siger hun og giver mig et fint dokument ... "Journalnr. Xx" ... det er så mig ... Nu er der ingen, der kan komme og sige, at jeg bare kan gå på socialen ..." (Beck-Nielsen 74). Men lidet hjælper journalnummeret Claus Nielsen, der i sidste ende må afsløre sig selv som Claus Beck-Nielsen.

I litteraturforsker Jon Helt Haarders bestemmelse af begrebet *performativ biografisme* bruger han Beck-Nielsens værk og iscenesættelse af sin egen død som eksempel på, hvordan forfattere bruger "biografiske oplysninger som allusioner til læsernes kulturelle encyklopædi på fuldstændig samme måde som henvisninger til historiske omstændigheder eller intertekstualitet" (Haarder 5). Haarder knytter sit begreb samt Beck-Nielsens værk til klassiske litterære tekster om forfatterens rolle, som Michel Foucaults "Hvad er en forfatter" og Roland Barthes' essay om forfatterens død, som også, pointerer Haarder, handler om det filosofiske identitets-spørgsmål: "Hvem er jeg?" (Haarder 9). I Haarders udlægning handler Beck-Nielsens værk om et "performativt selv, der ikke har nogen kerne, men som består af en selektion af biografiske elementer" (Haarder 12). På lignende vis har forsker i avantgarde- og performancekunst Laura Luise Schultz brugt Judith Butlers teori om identitet som noget performativt til at vise, hvordan Beck-Nielsens værker udfordrer denne identitetsskabelse og problematiserer, at de normative samfundsstrukturer, der skaber identitet, har konsekvenser for det konkrete, levede liv (Schultz 1000)

Hvor Knud Sørensens værk viser, hvordan sociale og teknologiske strukturer har indflydelse på subjektets identitet ved bl.a. at bruge CPR-systemet som kontekst, sætter Claus Beck-Nielsen spørgsmålstegn ved, om det overhovedet er meningsfuldt at tale om, at en datainfrastruktur repræsenterer et individ. I stedet viser han, at det i den sociale forvaltning og i adgangen til omsorgsydelser på mange måder er personnummeret og den tilhørende infrastruktur, der skaber borgeren. CPR-infrastrukturen er med andre ord grundlæggende performativ og identitetsskabende. Staten kan ikke "læse" borgeren, hvis vedkommende ikke er udstyret med et personnummer, og det kan have alvorlige konsekvenser. Haarder og Schultz' analyse af Beck-Nielsen fremhæver et performativt individ uden en egentlig kerne og en diskrepans mellem repræsentationen af identitet og det levede liv. Noget lignende gør sig gældende i CPR-systemet, hvor borgerens identitet kun findes i de data og kategorier, som systemet opererer med. Registreringen er altså forudsætningen for at eksistere som borger, men reducerer samtidig borgeren til administrative data. Det er prisen for den registerbaserede omsorg: Den muliggør en effektiv omsorg i velfærdssta-

ten, der har medført en tættere relation mellem borger og stat, men den forandrer også, hvad det vil sige at være borger i Danmark.

ET STED MELLEM INDIVID OG STAT

Sørensens og Beck-Nielsens værker viser, at infrastrukturen og særligt personnummeret er meddefinerende for borgerens identitet i relation til staten. Alligevel er CPR-infrastrukturen i vid udstrækning blevet ukontroversiel i dagligdagens praksisser. Sådan har det imidlertid ikke altid været. I slutningen af 70'erne og starten af 80'erne fandt der således en decideret "registerdebat" sted (Hansen et al. 51-52). I medierne blev der luftet mange bekymringer om brugen af personnumre og særligt den stigende mængde af digitale registre i den offentlige administration. Man blev i offentligheden bevidst om, hvor store mængder persondata, personnummeret gjorde det muligt at forbinde med en enkelt person, og formaninger om Big Brother-samfundets komme blev trykt i aviser og bøger (Topsøe-Jensen 5). Som det vil være mange bekendt, stammer begrebet "Big Brother" fra George Orwells roman 1984, hvorfra det har spredt sig til både overvågningsstudier og den offentlige debat. Begrebet er således blevet en væsentlig kritisk ressource, der fremhæver overvågningens undertrykkende og totalitære risici (Lauritsen). Spørgsmål om kontrol, privatliv og personlig integritet fyldte i registerdebatten, og regeringen nedsatte det såkaldte Trolle-udvalg, ledet af højesteretspræsident Jørgen Trolle, der skulle undersøge problemerne med privates retsbeskyttelse i forbindelse med brugen af de nye edb-registre. I deres betænkning fra 1976 betonedes udvalget, at det var nye tider: "Det nye ligger i den almenmenneskelige og universelle angst for vor tids teknologi, der – som ingensinde før – har sat os i stand til at gå tæt på hinanden" (Trolle 13). Forestillingen om Big Brother artikulerer i denne tid frygten for, at staten gennem registrering og denne nye, effektive edb-teknologi kan opnå omfattende viden om borgerne og igennem denne overvågning kontrollere borgerne.

Denne debat forstummede dog relativt hurtigt, og i dag er der ikke mange diskussioner om Big Brother-risikoen i CPR-infrastrukturen. Hvor introduktionen af CPR i 1968 var mange menneskers første møde med

edb (Hansen et. al 91), så var digitaliseringen noget mere udbredt allerede i midten af 90'erne, hvor f.eks. CPR for de færreste var en ukendt eller skræmmende teknologi (Blume 320). Den ovenstående frygt for Big Brother har dog en parallel i en række diskussioner om velfærdsstaten, omsorg og overvågning i slutningen af 00'erne, hvor en række borgerlige politikere beskrev Danmark som en Big Mother-stat, der under dække af at ville yde omsorg for borgerne faktisk tog ansvaret og friheden fra dem. I 2010 tegnede debattør og daværende folketingskandidat for Liberal Alliance, Anne Sophia Hermansen, f.eks. et billede af Danmark i 2020 under overskriften "Danmark, en velfærdsfed voksenbaby" og betonedes, at hun håbede, "at flere danskere i 2020 klipper navlestrengen til Big Mother og genfinder værdigheden i at stå på egne ben" (Hermansen). I lignende vendinger kritiserede daværende folketingsmedlemmer for Liberal Alliance, Anders Samuelsen og Simon Emil Ammitzbøll, også Big Mother-staten: "Samtidig bestemmer mor, hvad du må putte i munden, hvornår du må gå i Brugsen og hvilken type lommekniv, du må gå rundt med" (Ammitzbøll og Samuelsen). Hvor den foregående registerdebat i 70'erne især byggede på en frygt for den nye, altseende Big Brother-teknologi, er denne diskussion en mere principiel kritik af statens rolle som omsorgsgiver. Selvom Big Mother-begrebet ikke er nær så udbredt som Big Brother og i langt større udstrækning et 'debatbegreb', er det interessant, fordi det netop trækker på forestillingen om Big Brother, men fremhæver, at kontrollen går gennem omsorg. Velfærdsstaten er i dette perspektiv derfor ikke et ubetinget gode, men derimod en overformyndersk moder, hvis bestræbelser på at tage vare på borgerne kan medføre et væsentligt frihedstab.

Disse diskussioner fra henholdsvis 70'erne og slut-00'erne følger til dels den historiske udvikling fra Knud Sørensens digte til Claus Beck-Nielsens værk. Både diskussionen om Big Brother og om Big Mother skriver sig ind i en klassisk overvågningsdiskussion – hvornår er overvågning omsorg, og hvornår er det kontrol (Lyon)? I begge tilfælde er fokus primært på staten, der fremstilles som en slags monolitisk magtinstans, der tager noget fra borgerne. Men når man skal undersøge CPR som en omsorgsinfrastruktur, er de to litterære bearbejdnings af infrastrukturen på mange måder mere interessante og nuancerede. Her er det ikke så meget en diskussion om,

hvorvidt CPR er omsorg, eller om det er kontrol – derimod forskydes denne diskussion over til noget, der er mere relationelt og situeret. Således er fokus ikke blot på staten, men på de nye relationer en datainfrastruktur som CPR skaber mellem borger og stat.

En måde at forstå disse relationer på er gennem Berggren og Trägårdhs beskrivelse af forholdet mellem stat og borger i det nordiske velfærdssamfund. Med begrebet "statsindividualisme" beskriver de velfærdssamfundet som en model, hvor borgerens sociale sikkerhed ikke er forankret i familien eller civilsamfundet, men i medlemskabet af et nationalt kollektiv, "folket", som staten har ansvaret for (Berggren og Trägårdh 31). Denne kollektive organisering står imidlertid ikke i modsætning til individualisme. Tværtimod muliggør den en grundlæggende idé om individet som autonomt og uafhængigt af andre. Det er netop denne statsligt sikrede autonomi, der ifølge Berggren og Trägårdh udgør drivkraften i den nordiske velfærdsstats sociale kontrakt (32). CPR-infrastrukturen er et godt billede på dette paradoks mellem kollektivitet og individualitet. Personnummeret fordrer på en gang en større individualisering af borgeren, der har sit unikke nummer, som bruges til at få adgang til velfærdsydelser og derigennem opnå større autonomi. Men nummeret gør det også muligt for staten at pulje borgerne sammen til brug i statistik, sundhedsforskning eller til administrative formål, der giver en mere effektiv stat og derved skal komme kollektivet til gode.

En anden rammesætning af de relationer, CPR skaber, er Gilles Deleuzes konceptualisering af overgangen fra 'disciplinærsamfundet' til 'kontrolsamfundet'. Hvor individer i disciplinærsamfundet blev disciplineret og formet igennem institutioner, opløses individet i kontrolsamfundet i det, Deleuze betegner som et 'divid': en fragmentering af individet, der kun eksisterer gennem registreringer, koder og databaser snarere end som samlet enhed (Deleuze 5). I et sådant kontrolsamfund udøves magt og styring ikke primært gennem disciplin eller tvang men netop igennem de registreringer, koder og databaser, som er forudsætningen for, at man har adgang til f.eks. velfærdsydelser eller omsorg (Deleuze 7). Videnskabs-sociolog Susanne Bauer har peget på, hvordan CPR-systemet er udtryk for denne tankegang, idet individet her opløses og spredes ud i forskellige

datapunkter på tværs af de mange registre, som CPR-nummeret binder sammen (Bauer 216-17). Især Claus Beck-Nielsens værk synliggør, hvordan omsorg ikke eksisterer uden kontrol: Når Claus Nielsen ikke kan modtage hjælp uden et personnummer, er det ikke et brud på systemet, men systemets konsekvens – uden registrering eksisterer borgeren ikke, og dermed er der ingen adgang til omsorg.

Den historiske udvikling fra diskussionen om CPR som Big Brother-teknologi til Big Mother-diskussionen kan delvist forstås som en parallel til overgangen fra disciplinærsamfundet til kontrolsamfundet. Men hvis man tager udgangspunkt i CPR-systemet som enten en Big Brother eller Big Mother, holder man fast i modsætningen mellem individ og stat, ligesom det, som Beck-Nielsens værk viser os, er forsimplet at se infrastrukturen som enten udtryk for omsorg eller for kontrol: De to ting kan ikke skilles ad.

Denne artikels inversion af CPR-infrastrukturen viser netop, at den registerbaserede omsorg ikke kan forstås alene som et spørgsmål om, hvorvidt omsorgen er et dække for kontrol eller en udbygning af statslig magt. Derimod er det vigtigt at forstå CPR-infrastrukturen som en socioteknisk vedligeholdelse, hvor stat og borger er indlejrede i en række relationer, der på én gang både muliggør og afgrænser borgerens autonomi. Kjældgaard har f.eks. tidligere vist, hvordan litterære værker af Henrik Stangerup og Svend Åge Madsen iscenesætter de sociologiske forskydninger, som velfærdsstaten har fordret (89). På samme måde kan Sørensen og Beck-Nielsens værker læses som en iscenesættelse og inversion af den registerbaserede omsorg, der viser, at den på mange måder er så omsluttende, at den forandrer, hvad det vil sige at være borger i Danmark.

KONKLUSION

Denne artikel har gennem en infrastrukturel inversion vist, at CPR, personnummeret og det dertilhørende netværk af digitale registre udgør en central omsorgsinfrastruktur i den danske velfærdsstat. CPR-infrastrukturen muliggør konkrete omsorgspraksisser, men vigtigere har artiklen vist, at infrastrukturen med sin centrale plads i den offentlige administration på mange måder er grundlaget for en vedligeholdelse af velfærdsstaten som

helhed og dermed udtryk for en registerbaseret omsorg, der kommer både stat og borger til gode. CPR er ikke blot en teknisk nødvendighed, men en socioteknisk aktør der strukturerer relationen mellem borger og stat.

Denne relation er imidlertid ikke uproblematisk. På den ene side styrker den individets autonomi igennem effektiv omsorg og bedre adgang til velfærdsydelser, men samtidig er de standardiseringer, infrastrukturen er baseret på, med til at forme borgerens identitet og er derigennem en trussel mod den enkeltes autonomi. I værste tilfælde har den registerbaserede omsorg et ekskluderende potentiale, i hvert fald i forhold til at føle sig inkluderet i velfærdsstaten.

Dette dobbeltsidede forhold i den registerbaserede omsorg er blevet særlig tydeligt igennem henholdsvis Knud Sørensens digte og Claus Beck-Nielsens biografi. Når disse værker læses i relation til CPR, omsorg og infrastrukturelle teorier, nuancerer de forholdet mellem borger og stat og viser, hvordan CPR-infrastrukturen på en gang er konstituerende men også reducerende for den enkeltes identitet. Fremfor ensidige tolkninger af staten som en formynderisk 'Big Mother' eller kontrollerende overvågningsstat, viser de kompleksiteten af, hvordan borgerens identitet er formet af en række forskellige relationer og sammenhænge, og at datainfrastrukturer er vigtige aktører i denne sammenhæng.

I diskussioner om velfærdsstaten, den sociale kontrakt mellem borger og stat samt om statslig omsorg er det vigtigt at tænke datainfrastrukturer og sociotekniske relationer ind i disse tematikker. Et omsorgsbegreb, der kan rumme de sociologiske forskydninger og asymmetrier, som digitalt medieret omsorg medfører, er nødvendigt for at forstå det moderne velfærdssamfund.

RASMUS KORNBEEK, cand.mag. i litteraturhistorie fra Aarhus Universitet, tidligere videnskabelig assistent ved forskningscentret SHAPE, Aarhus Universitet, som del af projektet, *Personnummerets historie*. Følgende artikel er udsprunget af dette projekt.

PETER LAURITSEN, professor i informationsvidenskab ved Aarhus Universitet. Er leder af projektet *Personnummerets historie* og forsker bl.a. i digitalisering, demokrati og overvågning. Har tidligere udgivet *Big Brother 2.0: Danmark som overvågningssamfund* (2011) og *Hvordan får vi et bedre overvågningssamfund?* (2020), som begge indsætter CPR i en overvågningskontekst.

PERSON, ROBOT OR 'BIG MOTHER'?

The Danish Central Person Register as an Infrastructure of Care

This paper argues that the Danish central population register (CPR) can be characterized as an infrastructure of care and that the socio-technical care that the state provides is constitutive of the relationship between state and citizen. The paper uses the methodology of the sociologists Ruhleder and Star to perform an infrastructural inversion that highlights how the central population register, the personal identification number and the related structure of digital registers is vital to the functioning of the Danish welfare state. This inversion is performed in two parts and is theoretically based on the concept of *matters of care* by Puig de la Bellacasa. First, a historical account of the creation of CPR shows how the infrastructure results in not only better and more effective care for the citizen but also for the state, resulting in a close connection between state and citizen. Second, the paper analyzes two Danish literary works that relate to CPR in different ways, *Et forsvar for robotterne* [A Defense for Robots] (1969) by Knud Sørensen and *Claus Beck-Nielsen (1963-2001)* (2003) by Claus Beck-Nielsen. The paper uses the concept of the 'dividual' and 'society of control' by Deleuze to show how CPR creates a complex relation between the effectiveness of the state and the autonomy of the individual citizen. Ultimately, the paper argues that the study of digital infrastructures in the welfare state must emphasize both helpful as well as asymmetrical care relations, and that the concepts of care and control are inseparable.

KEYWORDS

- DA: Velfærd, omsorg, infrastruktur, CPR, teknologi, data, digitalisering, personregistrering, borgerskab, identitet
EN: Welfare, care, infrastructure, technology, data, person registration, citizenship, digitilization, identity

LITTERATUR

- Alam, Ashraf og Donna Houston. "Rethinking Care as Alternate Infrastructure". *Cities*, vol. 100, 2020, s. 1-10.
- Alastalo, Marja og Ilpo Helén. "A Code for Care and Control: The PIN as an Operator of Interoperability in the Nordic Welfare State". *History of the Human Sciences*, vol. 35, nr. 1, 2022, s. 242-65. <https://doi.org/10.1177/09526951211017731>
- Ammitzbøl, Simon Emil og Anders Samuelsen. "Vi Vil Befri Danskerne". *Berlingske Tidende*, 17. juni 2009, s. 11.
- "Barnemordersken". *Politiken*, 14. september 1920, s. 7.
- Ballegaard, Stinne Aaløkke, Astrid Meyer, Christian Dindler og Anders Albrechtslund. "Infrastructuring Ethical Use of Surveillance Technology in Dementia Care". *Co-Design*, s. 1-23, <https://doi.org/10.1080/15710882.2024.2370287>.
- Bauer, Susanne. "From Administrative Infrastructure to Biomedical Resource: Danish Population Registries, the "Scandinavian Laboratory," and the "Epidemiologist's Dream"". *Science in Context*, vol. 27, nr. 2, 2014, s. 187-213. <https://doi.org/10.1017/S0269889714000040>.
- Beck-Nielsen, Claus. *Claus Beck-Nielsen (1963-2001)*. Gyldendal, 2003.
- Berggren, Henrik og Lars Trägårdh. *The Swedish Theory of Love: Individualism and Social Trust in Modern Sweden*. Oversat af Stephen Donovan, University of Washington Press, 2022, <https://doi.org/10.1515/9780295750569>.
- Bjørklund Bertelsen, Aage. *Betænkning Om Folkeregistrenes Medvirken Ved Indførelse Af Elektronisk Databehandling i Den Offentlige Forvaltning m.v.* Betænkning Nr. 329, Indenrigsministeriet, 1963.
- Blume, Peter. *Personregistrering*. Akademisk Forlag, 1996.
- Blunch, K. S. og Willy Olsen. "Rapport over undersøgelsen af eventuel elektronbehandling af arbejdsområder indenfor den offentlige administration". Tilsynsrådets arbejdsudvalg "elektronmaskinudvalget", materiale til undersøgelse af edbcentral og datacentral 1959, Administrationsrådets Sekretariat, Rigsarkivet.
- Bowker, Geoffrey C. og Susan Leigh Star. *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. MIT Press, 1999.
- Dahl, Hanne Marlene, Lise Lotte Hansen og Laura Horn. *A Care Crisis in the Nordic Welfare States?: Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*. Policy Press, 2021.
- Deleuze, Gilles. "Postscripts on the Societies of Control". *October*, nr. 59. 1992, s. 3-7.
- Dybkjær, Lone og Søren Christensen. *Info-samfundet 2000*. Forskningsministeriet, 1994.
- Esping-Andersen, Gøsta. "Three Worlds of Welfare Capitalism". *The Welfare State Reader*, red. Pierson, Christopher, France G. Castles og Ingela K. Naumann. Polity, 2014, s. 136-150.
- Eriksen, Tine Rask og Hanne Marlene Dahl. *Dilemmas of Care in the Nordic Welfare State: Continuity and Change*. Routledge, 2018.
- Fisher, Berenice og Joan C. Tronto, "Toward a Feminist Theory of Care". *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives*, red. Emily Abel og Margaret Nelson. State University of New York Press, 1991, s. 36-54.

- Hansen, Else, Mette Hall-Andersen, Asbjørn Romvig Thomsen og Asger Svane-Knudsen. *Ny viden – gamle idéer: elektroniske registres indførelse i centraladministrationen*. Syddansk Universitetsforlag, 2006.
- Helt Haarder, Jon. "Det særlige forhold vi havde til forfatteren. Mod et begreb om performativ biografisme". *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, vol. 8, nr. 1, 2005, 1-14.
- Hermansen, Anne Sophia. "KRONIKKEN: Danmark, En Velfærdsfed Voksenbaby". *Weekendavisen*, 1. november, 2010, s. 9.
- Jerlach, Torben. "Udviklingen på CPR-området i de seneste 20-25 år frem til 2009". CPR-kontoret, 2009. <https://www.cpr.dk/cpr-systemet/historie>
- Kjældgaard, Lasse Horne. "In loco parentis". *Velfærdsfortællinger*, red. Nils Gunder Hansen. Gyldendal, 2010, s. 65-90.
- Knudemann, Jørgen Oluf. *Registre Og Kontrol*. Informations Forlag, 1980.
- Krogness, Karl Jakob. "Numbered Individuals, Digital Traditions, and Individual Rights: Civil Status Registration in Denmark 1645 to 2010". *Ritsumeikan Law Review*, vol. 28, 2011, s. 87-126.
- Rigsdaltidende 1922-1923, 1. samling, Folketingets forhandlinger, Folketingstidende. <https://www.folketingstidende.dk/>
- Rigsdaltidende 1923-1924, 1. samling, Landstingets forhandlinger, Folketingstidende. <https://www.folketingstidende.dk/>
- Larsen, Steffen Hejlskov. "En robotdigtsamling". *Berlingske Aftenavis*, 10. oktober 1969, s. 11.
- Langstrup, Henriette. "Chronic Care Infrastructures and the Home". *Sociology of Health and Illness*, vol. 35, no. 7, 2013, s. 1008-22, <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12013>. Scopus.
- Lauritsen, Peter. *Big Brother 2.0. Danmark som overvågningssamfund*. Informations Forlag, 2011.
- Lyon, David. "Surveillance and the Eye of God". *Studies in Christian Ethics*, 27, no. 1, 2014, s. 21-32. <https://doi.org/10.1177/0953946813509334>.
- "Mere Praktisk, Når vi Nummereres". *Politiken*, 17. november 1964, s. 5.
- Merklin, Jussi. *Registerstaten Danmark*. Forlaget i Haarby, 1979.
- Mielche, Jørgen. "Maskinen, der ved næsten alt om os alle". *Jyllands-Posten*, 10. september 1967, s. 19.
- Nielsen, Hans-Jørgen. "Sociologisk poesi". *Information*, 1. oktober 1969, s. 4.
- Nielsen, Henrik. "CPR – Danmarks Folkeregister". CPR-kontoret, 1991. <https://www.cpr.dk/cpr-systemet/historie>
- Nielsen, Johannes. "Skattesnyderi og medborgerkontakt". *Politiken*, 25. august 1970, s. 23-24.
- "Nummerdag i Foraaret". *Jyllands-Posten*, 24. december 1964, s. 12.
- Pedersen, Carsten Bødker. "The Danish Civil Registration System". *Scandinavian Journal of Public Health*, vol. 39, nr. 7, 2011. <https://doi.org/10.1177/1403494810387965>.
- Power, Emma R. og Kathleen J. Mee. "Housing: an infrastructure of care". *Housing Studies*, vol. 35, nr. 3, s. 484-505.

- Power, Emma R., Ilan Wiesel, Emma Mitchell, Kathleen J. Mee. "Shadow Care Infrastructures: Sustaining Life in Post-Welfare Cities". *Progress in Human Geography*, vol. 46, nr. 5, 2022, s. 1165-84, <https://doi.org/10.1177/03091325221109837>.
- Puig de la Bellacasa, María. *Matters of Care: Speculative Ethics in More than Human Worlds*. University of Minnesota Press, 2017.
- Schultz, Laura Louise. "Precarious Life: Nielsen's Search for a Life beyond Identity". A *Cultural History of the Avant-Garde in the Nordic Countries since 1975*, redigeret af Benedikt Hjartarson et al. Brill. 2022, s. 994-1012.
- Star, Susan Leigh og Karen Ruhleder. "Steps Toward an Ecology of Infrastructure: Design and Access for Large Information Spaces". *Information Systems Research*, vol. 7, nr. 1, 1996, s. 111-34, <https://doi.org/10.1287/isre.7.1.111>.
- Sundberg, Ove. "Farvel Hansen... goddag Nr. 1202291111". *Berlingske Tidende*, 10. september 1967, s. 12.
- Sørensen, Knud. *Forsvar for Robotterne*. Rhodos, 1969.
- Topsøe-Jensen, Claus. "Et stoppested på vej til 1984". *Politiken*, 16. februar 1978, s. 5.
- Trolle, Jørgen. *Registerudvalgets delbetænkning om offentlige registre*. Betænkning nr. 767. Justitsministeriet, 1976.
- Villumsen, Hanne. "Folkeregistreringen 75 år i 1999". Indenrigsministeriet, CPR-kontoret, 1999. <https://www.cpr.dk/cpr-systemet/historie>
- Weiner, Kate og Catherine Will. "Thinking with Care Infrastructures: People, Devices and the Home in Home Blood Pressure Monitoring". *Sociology of Health and Illness*, vol. 40, nr. 2, 2018, s. 270-82, <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12590>.

ICKE-PRODUKTIVITET OCH SVAGA TANKAR

En feministisk genealogi från 1970-talets Sverige

Föreställningen om kvinnans frigörelse som sammankopplad med hennes inträde på arbetsmarknaden och hennes produktivitet har varit etablerad inom feministiska debatter i det globala nord sedan 1960-talet. I Sverige, liksom i stora delar av de övriga nordiska länderna, har feministiska ideal med lönearbete och arbetsmoral som norm tagit sig särskilda uttryck som en konsekvens av statens och välfärdsideologiernas starka förankring i de svenska kvinnorörelserna (Adolfsson; de los Reyes; Hernes; Y. Hirdman; Naumann).¹ Den starka uppvärderingen av produktivitet, och föraktet mot icke-produktivitet som följt i dess spår, har varit tongivande både inom den organiserade feminismen och inom feministiska debatter i media (de los Reyes; Weeks). Samtidigt går det att urskilja undantag. Den här artikeln riktar ett särskilt fokus på tre exempel som publicerats i svenska kultur-

1 Efter andra världskriget växte det fram en stark skepsis och misstro mot ideologier och tankesystem, det talades om en slags "ideologiernas död" (Lennerhed 120). Jag använder begreppet "välfärdsideologi" för att poängtera hur både välfärdssamhället och folkhemsidealerna var starkt knutna till de modernistiska diskurser om subjektivitet och arbete som kan kopplas till exempelvis Alva Myrdal och Gunnar Myrdals publikationer.

tidskrifter – Marie-Louise Ekmans (f. 1944) konstprojekt "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, fotograferad av Carl Johan De Geer" (1969) samt konsthistorikern och kritikern Ingamaj Becks (1943–2001) essäer "Hör ni inte detta fruktansvärda skrik som brukar kallas Tystnaden?," (1978) och "Den svaga tanken" (1985). Den första är ett kanoniserat feministiskt verk och de senare två essäer som inte uppmärksammats i särskilt hög grad i den feministiska historieskrivningen. Gemensamt för dem alla är, menar jag, hur de antar icke-produktivitet som en position utifrån vilken alternativa sätt att strukturera samhället utforskas. Jag argumenterar för att Ekmans och Becks respektive projekt öppnar upp för angelägna perspektiv från marginalerna av de normativa produktivitetsideal som präglat berättelsen om den feministiska organiseringen i en svensk kontext.²

Argumenten i artikeln bygger vidare på ett antal vetenskapliga arbeten som spårar den historiska utvecklingen av feministisk och queer politisk organisering och vetenskapsproduktion (Dahl et al.; Hemmings; Liinasson; Ryberg; Sjöholm Skrubbe). Särskilt intresse har tillskrivits hur de politiska och sociala sammanhangen mellan 1960–1990 blev formerande för de framväxande kvinnorörelserna och den feministiska mobiliseringen. Närstudierna av de kontexter som varit med format feministiska praktiker och logiker syftar till att tydligare urskilja de förgivettaganden som fortfarande utgör grundpelare i feministiskt tänkande. Samtidigt är ytterligare en angelägen aspekt i studiet av feminismens närhistoria, vilket sociologerna Paulina de los Reyes och Diana Mulinari understrukt, ifrågasättandet av förenklade feministiska berättelser om ett enhetligt och gemensamt förflutet. I en svensk kontext, menar de los Reyes och Mulinari, har upprepadet av etablerade feministiska positioner som identifierar sig med nationella diskurser gjort andra former av feministiska interventioner – exempelvis anti-rasistiska, queera, eller dekoloniala – marginella, osynliggjorda eller omöjliga (82).

2 Vid sidan om det intresse för icke-produktivitet som syns i deras respektive verk finns mer uttalade kopplingar mellan Ekman och Beck. Beck var konsthistoriker och konstkritiker och skriver i ett kapitel i sin bok *Vingspeglar* från 1993 om Ekmans konstnärskap.

Som de los Reyes och Mulinari påpekar skildrar berättelsen om den svenska feminismens närhistoria ofta kvinnorörelsens nära kopplingar till nationella diskurser. Det är därför angeläget att studera hur den modernistiska välfärdsideologins definition av det "fria subjektet" utgör ett arv som fortfarande präglar dominerande feministiska positioner i en svensk kontext. Under perioden 1960–1990 både stöttade och influerade en stor del av den feministiska organiseringen i Sverige modellen för välfärdsstaten och dess reformer som syftade till ekonomisk och social jämlikhet. Omvänt så formulerades även många av målsättningarna för kvinnorörelserna utifrån en nationell agenda i nära dialog med den svenska staten (Eduards 243; Keskinen et al. 10; Liinason 76). Välfärdsstatens insatser för jämställdhet och kvinnors tillgång till lönearbete har utan tvekan varit väsentliga feministiska projekt. Men den definition av frigörelse som är bunden till föreställningen om staten som en ansvarstagande omsorgsgivare som möter alla sina medborgares behov av självständighet, har också innefattat fostrande och formande "skyldigheter" (Y. Hirdman 17).

I sociologen och politikern Alva Myrdals och ekonomen och sociologen Gunnar Myrdals inflytelserika bok *Kris i befolkningsfrågan* från 1933 var ett centralt argument som fördes fram för samhällseliga reformer där staten skulle tillgodose medborgarnas utbildning, sjukvård, och barnomsorg, att detta skulle generera *produktivitet*. Här definierades produktivitet i termer av medborgare som både lönearbetade och reproducerade den moraliska ordningen i samhället. I dessa tidiga skisser till välfärdsstaten beskrevs personer som inte arbetade eller bidrog till vad som definierades som den större samhällsnyttan med termer som "klen, imbecill, indolent och ambitionslös" (Myrdal och Myrdal 249) eller som ett "socialt problem" (Myrdal, *Folk och familj* 472). En liknande logik förs fram, vilket jag utvecklar längre fram i artikeln, i de svenska feministiska debatterna under 1960 och 1970-talen. Här presenteras *den produktiva kvinnan* – associerad med frigörelse, hög moral och oberoende som den binära motsatsen till *den icke-produktiva kvinnan* – definierad utifrån hennes passivitet, lathet och beroende.

Den feministiska anti-arbete teoretikern Kathi Weeks diskuterar hur feminismens starka fokus på produktivitet; rätten till lönearbete, löne- och arbetsvillkor och uppvärderandet av reproduktivt arbete, har motverkat en

mer grundläggande utmaning av det kapitalistiska systemet.³ Feminismen har, menar Weeks, "avpolitiserat" arbete och accepterat det, och den arbetsmoral som stödjer dess sociala och politiska position, som grundläggande positiva definitioner av subjektivitet. Men Weeks betonar också att berättelsen om införandet av lönearbete, dess dominerande moral kring produktivitet, och hur dessa präglade feminismen på 1970-talet (inklusive de feminister som kämpade för uppvärderandet av det reproduktiva arbetet) är ofullständig utan en parallell historia av uppror och vägran. Narrativen om feminismens kamp för uppvärderandet av kvinnors arbete och produktivitet bör också, menar Weeks, diskutera de feminister som insisterade på att integrerandet i lönearbetets struktur inte var något kvinnor borde sträva efter, utan snarare försöka tänka bortom. I stället för att läsa denna parallella historia av "uppror och vägran" som en slags färdig ritning över en alternativ organisering av samhället finns det fördelar, understryker Weeks, med att förstå dem som "partiella visioner av alternativ, fragment eller glimtar av något annorlunda" (30).

Den här artikeln argumenterar för att Ekmans (vid tidpunkten Marie-Louise De Geer) och Becks respektive projekt utgör just den typ av parallell historia som Weeks efterlyser. Genom att läsa de positioneringar som tar form i deras verk utifrån feministiska anti-arbete teorier, tydliggörs, menar jag, hur dessa kan förstås som en kritik mot politiska ställningstaganden som underordnar sig kapitalistiska marknadslogiker. När dessa positioner placeras i dialog med liknande konstnärliga interventioner i en svensk kontext under samma period, går det att urskilja alternativa berättelser om feminismen i 1970-talets Sverige där normer kring lönearbete och produktivitet inte har samma utpräglade inflytande.

EKMAN OCH PASSIVITETEN

Marie-Louise Ekman räknas till en av Sveriges mest inflytelserika konstnärer. Sedan slutet på 1960-talet har hon, med media som målning, silkscreen, skulptur, teater och film, porträtterat personer i situationer som bland

3 Tack till Audun Mortensen som pekade mig i riktning mot Weeks' anti-arbete teorier.

annat förknippas med passivitet, gränsöverskridande sexuella begär, eller konsumerandet av mass- eller populärkultur. Många konsthistoriker har uppmärksammat att det under tidigt 1970-tal riktades en skarp kritik mot de av Ekmans representationer som utifrån visuella och kulturella koder (hudfärg, kläder, kroppsspråk och kontext) indikerade vita heterosexuella kvinnokroppar. Ett huvudargument i de negativa omdömena, som bland annat fördes fram av den feministiska organisationen Grupp 8, den socialistiska bokhandeln *Oktober* och SKP (Sveriges Kommunistiska Parti), var att Ekmans verk "skildrade kvinnan som en fullständigt passiviserad och omedveten varelse" (Bergdahl; se också Tollin och Ekman).⁴

Ett flertal samtida feministiska konst- och performancehistoriker har problematiserat 1970-talets kritiska respons på Ekmans verk och fört fram viktiga argument för varför verken i stället kan förstås som feministiskt banbrytande (se exempelvis Eiblmayr; Minioudaki; Rosenberg; Wadstein MacLeod *Bakom gardinerna*). Utifrån läsningar av Ekmans verk i relation till den feministiska kritik mot objektifieringen av kvinnokroppen som fördes fram under tidigt 1970-tal har Ekmans projekt här analyserats som ett radikalt ifrågasättande av passiviteten som historiskt sett tillskrivits den kvinnliga kroppen inom visuell representation (Minioudaki; se även Eiblmayr; Rosenberg). Kritiken mot Ekman under tidigt 1970-tal utgjorde, menar konsthistorikern Kalliopi Minioudaki, en oförtjänt anklagelse där Ekmans verk beskylldes reproducera de patriarkala skildringar av kvinnan som passiv som Ekmans representationer av kvinnor egentligen "radikalt kämpade emot" (90).

Min egen analys av Ekmans verk är influerad av tidigare forskning som undersökt hur konstprojektet "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, fotograferad av Carl Johan De Geer" problematiserar det kapitalistiska arbetssamhällets organisering och begränsning av mänskligt liv (Minioudaki; Widegren). Men till skillnad från dessa läser jag inte Ekmans projekt i termer av ett radikalt motstånd mot kulturella representationer av kvin-

4 Ekman var själv med i Grupp 8 men skriver i en debattartikel i *Expressen* den 4 aug 1973 att hon tycker att uttalandet representerar den konstsyn som fanns i organisationen.

nan som passiv.⁵ Jag är i stället intresserad av de implikationer projektet genererar om vi, i dialog med Becks begrepp "den onödiga konsten" och "den svaga tanken," kontemplerar dess representation av passivitet som en vägran att svara på ett tilltal som yrkar på arbete och produktivitet.

Begreppet "feminism" börjar användas mer frekvent först i slutet av 1970-talet, under det tidiga 1970-talet anses det alltför nära associerat till den amerikanska radikalfeminismen (Manns 285). Varken Ekmans konstprojekt eller Becks essä artikulerades i relation till en uttalad feministisk agenda. Trots detta väljer jag, i likhet med många tidigare forskare, att använda begreppet när jag diskuterar deras arbeten därför att jag menar att de, oavsett intentionen bakom dem, har implikationer för förståelsen för den feministiska närhistorien (Meskimmon 90; Sjöholm Skrubbe 55).

I sina respektive projekt problematiserar Ekman och Beck produktivistiska värderingar kopplade till konstens roll i samhället. Deras verk belyser, menar jag, likheter mellan 1970-talets kulturkritik som syftade till att uppvärdera konstens status och de samtida feministiska debatter som avsåg höja kvinnans position.⁶ Såväl i kulturkritiken som i de feministiska debat-

5 Konsthistorikern Kalliopi Minioudaki för en, för analysen i den här artikeln, angelägen diskussion om hur Ekmans konstprojekt i *Paletten* motsätter sig konstens kommersialisering genom att positionera begär och lekfullhet som ett motgift mot det kapitalistiska systemets orientering mot arbete och repressiva begränsningar av njutning (82–3). Samtidigt utgår Minioudaki från ett feministiskt ramverk där kvinnans association till passivitet bör motarbetas. Bland annat hävdar Minioudaki att Ekman i senare konstprojekt tydligare positionerar sig som både modell (objekt) och konstnär (subjekt), och därmed på ett mer fruktsamt sätt (än i *Paletten*) förnekar passiviteten som associeras med den kvinnliga kroppen i visuella representationer (85). I avhandlingen *The Girl Figure in the Works of Marie-Louise Ekman* diskuterar Kajsa Widegren hur Ekmans "utvik" i *Paletten* kan läsas som en kommentar på både idéer om konstens och den kvinnliga kroppens roll i samhället. Widegren gör en intressant analys av verket i relation till 1960-talets pornografi- och sexualdebatter. Men i likhet med Minioudaki fokuserar Widegren på hur Ekmans projekt belyser likheterna i kommersialiseringen av konstobjektet och kvinnokroppen samt hur verket kan förstås som en "ironisk kommentar om konstnärens situation som ett gåtfullt objekt på konstmarknaden, utbytbar med konstobjektet självt" (131).

6 En liknande iakttagelse har gjorts av konsthistorikern Katarina Wadstein MacLeod som diskuterat hur Ekmans självporträtt kan förstås både som kritiska kommenta-

terna användes diskurser lånade från modernismens produktivitetsideal för att underbygga argument om konstens respektive kvinnans värde. Genom att studera kritik av sociala och politiska nyttokrav på konsten som en del av feminismens närhistoria kan vi urskilja ett flertal angelägna undersökningar av icke-produktivitet. De pekar mot en alternativ feministisk genealogi, besläktad med dåtidens internationella anti-arbete-strömningar, men ofta marginaliserad i skildringarna av 1970-talets feminism i en svensk kontext.

DEN ONÖDIGA KONSTEN

Ekmans konstprojekt "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, fotograferad av *Carl Johan De Geer*" publicerades som ett bidrag till temanumret "privilegierad [sic] parasit eller kursmässig småföretagare": ett nummer om konstnärens villkor i den svenska konsttidskriften *Paletten* 1969. I sin inledande text till numret uttrycker redaktören Leif Nylén en kritik mot den rådande kulturpolitiken och "det byråkratiska välfärdssverige" och artikulerar en önskan om att konstnärer ska börja ifrågasätta det system som innebär att de är med och tjänar ett i grunden kapitalistiskt ekonomiskt system. Samtidigt menar Nylén att om konstnärerna ska ställa ekonomiska krav på samhället bör de också formulera vad som utgör deras motprestation och hur denna "ska komma samhället till del". Helst ska konsten, tycker Nylén, kunna möta allmänhetens behov av kulturella uttryck som analyserar och formulerar publikens specifika sociala situation – på fängelser, i skolor, på ålderdomshem, och på arbetsplatser.

I Nyléns inledande text blir två definitioner av produktivitet synliga, och delvis placerade som varandras motsatser. Den första, som han kritiserar, handlar om krav på att konsten ska ingå som del i det kapitalistiska ekonomiska systemet. Den andra, som utgör grunden i den konstsyn som Nylén förespråkar, argumenterar för att god konst bör ha ett "bruksvärde" och understödja till den större samhällsnyttan.

rer på "vad som kan uppfattas som en politisk korrekt feminism" och på "det allvar med vilket konstnärer och kritiker debatterar vad som är konst under samma tid" (*Bakom gardinerna* 188).

Begreppet "produktivitet" har en direkt koppling till det praktiska utförandet av arbete i termer av hur effektivt något utförs, eller vilken ekonomisk profit det genererar. Men det kan också – som reflekteras i Nyléns konstideal – referera till "produktivistiska värderingar" (Weeks). Här indikerar produktivitet den moraliska hållning och ordning som anses upprätthålla ett gott och civiliserat samhälle. Dessa värderingar – som delvis går att förstå i termer av arbetsmoral – är kopplade till specifika modeller för "det goda," "nyttiga" och "frigjorda" subjektet som blir bärande under modernismen (Baudrillard; Weber).

Palettens temanummer "priviligierad [sic] parasit" eller konkursmässig småföretagare" domineras av en enkät om konstnärens villkor som Nylén samlat in från 23 konstnärer rörande deras socioekonomiska bakgrund, nuvarande ekonomiska och sociala situation, syn på konstnärens roll i samhället, och förslag på reformer för att ändra konstens och konstnärens samhälleliga och ekonomiska situation. I stället för att svara på enkätfrågorna väljer Ekman att medverka till tidskriftsnumret som "utvikningsflicka" (Bild 1, 2 och 3). I tidskriftens innehållsförteckning presenteras Ekmans dåvarande man, konstnären Carl-Johan De Geer, som fotograf och upphovsperson till konstprojektet och Ekman själv som modell. I Ekmans bidrag ingår ett uppslag tryckt över tre sidor som genom en utfällbar sektion kan vecklas ut till en plansch. Planschen består av ett svartvit fotografi som, ur lågvin-kelperspektiv, avbildar Ekman bakifrån medan hon lutar överkroppen mot en vägg och tittar ner mot betraktaren över sin egen axel. Ekman är naken bortsett från ett par mörka skor med kilklack, strumpeband på låren, och en ljus underklänning som är uppdragen så att rumpan blottas. Det hänger konstverk på väggarna bakom henne som, ihop med färgfläckar på golvet, indikerar att hon befinner sig i en konstnärsateljé. Längst ner i planschens högra hörn står "Marie-Louise De Geer är en gråögd, rödhårig flicka vars största hobby är att måla och göra konst".

Fig. 1. Marie-Louise Ekman, "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, fotograferad av Carl Johan De Geer," konstprojekt för tidskriften *Paletten*, 1969 (1). © Carl Johan De Geer.

RECHERCHES MOULIER
en ce qui concerne l'art
et la culture, la culture
et la culture

Fig. 2. Marie-Louise Ekman, "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, fotograferad av Carl Johan De Geer," konstprojekt för tidskriften *Paletten*, 1969 (1). © Carl Johan De Geer.

Ekman's uppslag utgör, som kritikern och curatorn Maria Lind påpekat, ett smått ironiskt inslag "i den förmodligen motiverade men i övrigt ganska förnumstiga diskussionen" om konstnärens levnads- och arbetsförhållanden (16). På baksidan av planschen finns ett bildreportage där Ekman, med fotografi och korta texter, presenteras för läsaren som en person som är intresserad av att måla, vänner, kultur, barn, sex, män och att ha roligt (Bild 2 och 3). Formatet anspelar, som konsthistorikern Kajsa Widergren poängterat, tydligt på "Aktuelltflickan" i den svenska herrtidningen *FIB aktuellt* (84). Aktuelltflickan var under 1960-talet ett stående inslag i herrtidningen där en avklädd vit ung kvinnlig modell i varje nummer presenterades på omslaget, på mellan två och sex sidor inne i tidningen, samt genom en utfällbar plansch. Med hjälp av text och bild presenterades modellerna som både sexobjekt och som vardagliga, relaterbara kvinnor för läsaren (A. Hirdman 88).

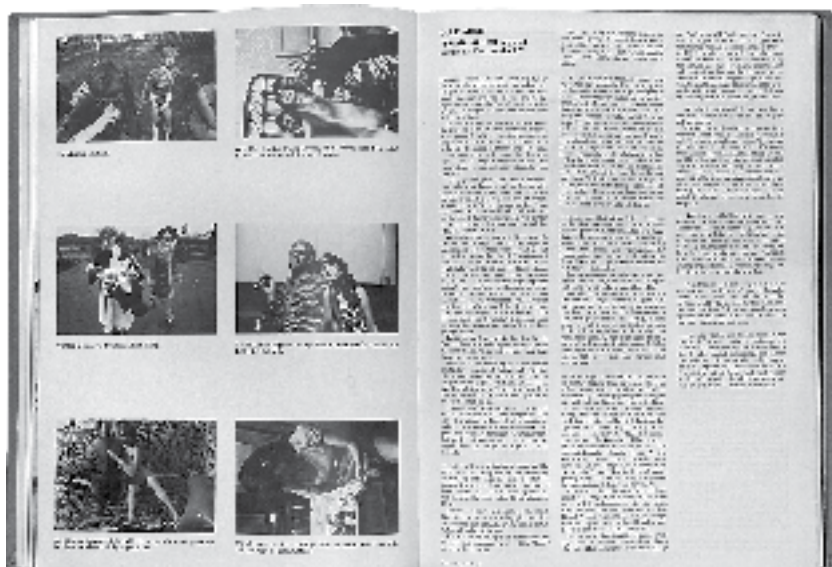

Fig. 3. Marie-Louise Ekman, "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, foto-graferad av Carl Johan De Geer," konstprojekt för tidskriften Paletten, 1969 (1). © Carl Johan De Geer.

Ett flertal feministiska konsthistoriker har visat hur Ekmans självpresentation som en "Aktuellt flicka" kan kopplas till samtida debatter om pornografi och sexualitet (Wadstein MacLeod, *Bakom gardinerna*; Widegren). Många konstnärer och författare verksamma i Sverige under 1960-talet förespråkade och experimenterade med explicit sexuellt innehåll i sina verk. Representationer av sex och intimitet, både inom konst och inom populärkulturell pornografi, ansågs göra upp med föråldrade konventioner inom både kultur och sexualmoral (Lennerhed). Ekman och många av de konstnärer hon arbetade nära under slutet av 1960-talet utforskade kopplingarna mellan sexualliberalism och kulturradikalism (Wadstein MacLeod, *Bakom gardinerna* 188). Mot bakgrund av dessa debatter kan Ekmans appropriering av pornografi associeras till de produktiva värden och den samhällsnytta som tillskrevs fri sexualitet och explicita sexuella kulturella representationer under decenniet. Samtidigt motsägs en sådan

läsning, vilket Widegren synliggjort, av ironin som präglar Ekmans projekt. Ekman väljer att imitera ett kommersiellt pornografiskt format, där hon positionerar sin man som upphovsperson, och sig själv som ett kommersialiserat objekt (90).

Positioneringen av icke-produktivitet framträder i projektet, menar jag, i dess förhållande till de konstideal som ramar in tidskriftsnumret. I enkäten som Nylén formulerat, och som Ekmans projekt formulerar ett "svar" till, efterfrågas konst med ett tydligt bruksvärde. Två av enkätens frågor lyder: "Vad har du för uppfattning om din/konstens samhällsnytta?" och "Kan du peka på ett konkret exempel där din konst haft en bestämd, urskiljbar funktion?". I *Paletten* poserar Ekman som ett arbetande subjekt i form av en modell för en herrtidning. Samtidigt utgör hennes vägran att identifiera sig som yrkesarbetande konstnär en tydlig invändning mot tidskriftsnumrets tilltal, där hon positioneras som en del av denna yrkesgrupp. En hobby är en form av sysselsättning som görs för nöjes skull utanför strukturer av lönearbete och produktivitet. Genom att presentera sitt konstnärskap som en hobby och titulera sig själv som modell i stället för upphovsperson, tar Ekman avstånd från den slags yrkesarbetande konstnär som Nylén förespråkar i tidskriftsnumret. I likhet med mycket av den popkonst Ekman var influerad av under 1960-talet verkar hennes projekt, snarare än att gå med på premissen om konstens bruksvärde, uppvärdera det banala, passiva, "meningslösa" och "onyttiga".⁷

Den föreställning om att konsten ska ha ett tydligt budskap, förbättra samhället på ett mätbart sätt och vara politiskt eller moraliskt uppfostrande, som är tydlig i Nyléns hållning, var omdebatterad i slutet av 1960-talet. I likhet med Nylén menade många att konsten borde hållas utanför det kapitaliska systemet, samtidigt som de försvarade konstens autonomi med hjälp av produktivistiska värderingar kopplade till dess bruksvärde. Men under 1960-talet fanns även, vilket Ekmans projekt kan ses som ett exempel på, en kritik mot en alltför instrumentell och begränsande föreställning om konstens uppbyggliga uppgift i samhället (Bjurström; Edling; Sontag). Den-

7 För Ekmans förhållande till popkonsten se exempelvis Beck *Vingspeglar*, Lind, eller Wadstein MacLeod "The Domestic Paradox."

na fördjupades ytterligare under 1970-talet då alltmer högljudda protester växte fram som opponerade sig mot idén om konsten och konstnärens samhälleliga och moraliska skyldighet.

1978 publicerar kulturtidskriften *Ord och bild* ett temanummer med titeln "Den onödiga konsten," där Ingamaj Beck (som även var redaktör för tidskriftsnumret) i en essä understryker vikten av att acceptera att konsten inte bör beskrivas i termer av "bruksvärde" eller "social nödvändighet".⁸ Socialdemokratin har, menar Beck, försökt göra konsten nyttig genom att använda den som ersättare för "produktivt" arbete. Konstnärernas "produkter" ska inom denna logik, på lika villkor med andra av kapitalet producerade produkter, anses vara nyttiga, användbara, och behovsinriktade. Kravet, skriver Beck, är orimligt: "Konsten tillhör – liksom kärleken – en kategori inom vårt samhälle som är totalt onödig. Dess värde ligger i att den kräver sitt existensberättigande – kräver sitt liv, att få förbli levande – utan att först be om lov" (4). Beck anser att konstens värde ligger just i dess *icke-produktivitet*. Utifrån dess position som onödig och obrukbar kan konsten, menar hon, göra motstånd mot "den av oss alla anammade idén att våra liv endast har mening i den bemärkelsen att vi *behövs* (inom produktionen, inom den sociala strukturen)".

Genom att vägra svara på ett tilltal som ber henne rättfärdiga sin produktivitet och samhällsnytta, positionerar sig Ekman utifrån just den "onödighet" eller icke-produktivitet som Beck förespråkar. Här fungerar icke-produktiviteten som ett sätt att skifta fokus. Från Nyléns försvar av konstens autonomi undan det kapitalistiska systemet, till en problematisering av de produktivistiska värderingar med vilka han rättfärdigar konstens självständighet. Becks essä understryker också hur försvaret av konstens rätt att vara onödig är sammankopplat med ett mer utbrett motstånd mot välfärdsstatens och modernitetens normativa ideal om lönearbete och

8 Det finns tydliga kopplingar mellan Becks hållning och det franska uttrycket *l'art pour l'art* (konsten för konstens egens skull). I sammanhanget är det viktigt att understryka att Beck, tillsammans med många andra under 1960 och 1970-talet, inte argumenterade för att konsten skulle vara utan politiskt innehåll eller budskap. I stället problematiserade de mer övergripande de logiker med vilka konstens värde associerades till dess förmåga att vara politiskt eller moraliskt uppbygglig.

effektivitet. Författaren och litteraturvetaren Maggie Nelson förtydligar på ett liknande sätt hur uppvärderandet av konstens onödighet kan öppna upp för alternativa förståelser för subjektivitet:

En ironi i att mäta konsten med ett utilitaristiskt mått är att det ekar kapitalismens egen fixering vid mätbara resultat – och i så fall kan ett firande av konsten för dess icke-utilitaristiska aspekter, för det "ingenting" den får att ske, vara ett sätt att uppmärksamma närvaron av ett annat värdeschema, ett annat sätt att vara (63–4).⁹

Vikten av att erkänna konstens värde utanför dess mätbara produktivitet belyser hur även andra former för varande begränsas när det i huvudsak bedöms utifrån dess politiska, sociala eller ekonomiska duglighet. Arbets-samhället genererar, menar Weeks, "inte enbart ekonomiska varor och tjänster" men också "disciplinerade individer, styrbara subjekt, värdiga medborgare och ansvarstagande familjemedlemmar" (8).¹⁰ I lika hög grad som idealiseringen av produktivitet innefattar idén om att alla människor ska lönearbeta, bygger den också på en värdehierarki där vissa beteenden associeras till normalitet, godhet och sundhet medan andra anses avvika-nde, dåliga och moraliskt klandervärda. Att värdera subjektivitet, likväl som konst, utifrån produktivitet motverkar förmågan att föreställa sig – och lyssna till – sociala och politiska organisationsformer, bortom kapitalistiska logiker. Det handlar inte om att hävda att arbete och produktivitet inte är nödvändigt eller har värde. Tonvikten ligger i stället på att särskilja rätten till ett fullvärdigt liv från frågan om arbete och produktivitet (Boggs 47).

9 "One irony of holding art to a utilitarian standard is that it echoes capitalism's own fixation on quantifiable results – in which case, celebrating art for its nonutilitarian aspects, for the "nothing" it makes happen, can be a means of calling attention to the presence of a different schema of values, a different mode of being."

10 "Work produces not just economic goods and services but also social and political subjects. In other words, the wage relation generates not just income and capital, but disciplined individuals, governable subjects, worthy citizens, and responsible family members."

SKUGGARKIV

Under 1960 och 1970-talet fördes det, i Sverige precis som i många andra delar av globala nord, fram en angelägen feministisk kritik mot samhällets organisering av arbete; vilket arbete som räknas som produktivt eller ersätts ekonomiskt, längden på arbetsdagar, krav på stimulerande arbetsuppgifter och lika lön för lika arbete. Dock saknas det, i narrativen om svenska debatterna, ofta exempel på mer grundläggande ifrågasättanden av lönearbete och produktivitet som organiserande normativa strukturer. Det intresse för anti-arbete och de radikala protester mot idealiseringen av produktivitet eller reduktionen av mänskligt liv till mätbar nytta som artikulerades inom falanger av den autonoma marxismen, dekolonialismen och socialistiska feminismen i exempelvis USA och Italien (se t.ex. Boggs; Dalla Costa och James; Federici; Fortunati; Sandström; Weeks), är svårare att urskilja i berättelserna om den aktivistiska och intellektuella organiseringen i Sverige.

För att studera hur feministiska interventioner för icke-produktivitet tar form under 1970-talet är det angeläget att förstå det utbredda förakt mot onyttan och svaghet som definierade etablerade feministiska idéer under perioden. I likhet med det försvar av konstens autonomi från kapitalismen som artikuleras på flera håll under 1960-talet, argumenterar många svenska feminister under samma tid för kvinnans frigörelse utifrån diskurser förankrade i modernistiska ideal om arbete och produktivitet. Dramatikern och debattören Eva Mobergs essä "Kvinnans villkorliga frigörelse" publicerad 1961 initierade på många sätt debatterna om könsroller som präglade den svenska kvinnörelsen under både 1960-talet och 1970-talet. I essän tar Moberg uttryckligen avstånd från hur kvinnans frigörelse kopplas till folkhemsideal i exempelvis Myrdals och Myrdals publikationer. Hon ifrågasätter bland annat, utifrån sitt liberala perspektiv, Alva Myrdals tendens att sätta samhällsnyttan främst. Trots detta följer Moberg i övrigt ett snarligt resonemang där hon definierar människorollen både i termer av frihet och av moralisk plikt. Precis som i Myrdals argumentation är kvinnans frigörelse kopplad till hennes produktivitet och förvärvsarbete och även från Mobergs liberala perspektiv spelade välfärdsstaten en central roll för att göra kvinnan ekonomiskt och socialt oberoende (167).

Liknande beskrivningar av "den frigjorda kvinnan." syns i många programförklaringar som skrivs fram av svenska feministiska debattörer och kulturkritiker under 1970-talet. Här målas icke-produktivitet och passivitet fram som frigörelsens binära motsats. Det nya kvinnoidealet förknippades med vithet, medelklass, och vissa typer av lönearbete och mejslades fram som en motsats till "den ofria" och "beroende" kvinnan. De senare associerades, som de los Reyes påpekat, ofta av kvinnor med migrationsbakgrund och kvinnor från olika nationella minoriteter som inte ansågs vilja inordna sig folkhemmet och dess samhällsordning (39). Inaktivitet definieras som en "inre fiende," destruktiv för både kvinnan själv liksom för hela samhällskroppen. Den inflytelserika socionomen Rita Liljeström beskriver, i likhet med den franska filosofen Simone de Beauvoir, den passiva kvinnan som ett skadedjur: "Vi har redan satt ut männen genom att parasitera på dem i kraft av vår svaga roll. Vi har undvikit beslut och ansvar och låtit dem ta stötarna" (12).¹¹ I boken *Frihet, jämlikhet, systerskap* från 1971 skriver Barbro Hägg, författare och en av förgrundsgestalterna i den feministiska organisationen Grupp 8, och konsthistorikern Barbro Werkmäster att så länge det räknas med att mannen kommer vara till större nytta än kvinnan för samhället behövs kvinnosak. Hägg och Werkmäster understryker hur många kvinnor är hemma av slöhet och oföretagsamhet eller av rädsla att förlora sin "kvinnlighet":

Javisst förlorar hon sin kvinnlighet – dvs. den kvinnlighet som mannen vill ha och som består av passivitet, undergivenhet, anpassbarhet, förnöjsamhet och behaglighet. Detta är i så fall inget att sörja över – det är alla egenskaper som är en barlast för oss kvinnor" (123).

Även debattörer som, till skillnad från Liljeström, Hägg och Werkmäster, upphöjde moderskapet och det reproduktiva arbetet, argumenterade för kvinnans rättigheter baserat på hennes produktivitet. Moderskap, omvård-

11 Simone de Beauvoir riktade även, i likhet med många svenska debattörer, en stark kritik mot hur arbetare utnyttjades i den samtida organiseringen av arbetssamhället. Enbart i ett socialistiskt system, menar de Beauvoir, kan kvinnan vara säker på att hennes lönearbete genererar frihet.

nad, hushållsarbete och konsthantverk lyftes fram med argumentet att även de var viktiga för samhället. Genom att bevisa vikten av sitt arbete och sin arbetsmoral skulle kvinnan frigöras från sin underordnade och beroende position gentemot mannen och få en ny och högre status i samhället.

Representationer av icke-produktivitet, exempelvis klaustrofobiska porträtt av passiva kvinnor begränsade av det inskränkta handlingsutrymme och den könsroll samhället tvingat dem in i, var relativt vanligt inom den feministiska konsten och litteraturen under 1970-talet. Men dessa representationer tillskrevs ofta – både av konstnärerna själva och av kritiker och historiker – produktiva eller emancipatoriska egenskaper. Kulturella representationer av icke-produktivitet, passivitet eller internaliserat förtryck ansågs vara användbara, "som en modell för en arbetsprocess, ett sätt att nalkas vår inre fiende" (Modig). Genom att peka "på var hindren har funnits – och fortfarande delvis finns," ansågs konsten inneha förmågan att frigöra kvinnors kreativitet och självmedvetande (Lindberg och Werkmäster 328). I katalogen till den inflytelserika utställningen *Kvinnfolk 1975* skriver arbetsgruppen hur konst som skildrar verkligheten i relation till förtrycket av kvinnor ingår i arbetet för att "göra oss av med den passiva, beroende, förvekligande kvinnoidentitet som tvingats på oss och knyta an till vår egen starka kvinnotradition" (2).

Det förespråkande av icke-produktivitet som Ekman och Beck intresserar sig för i sina respektive projekt avviker från dessa dominerande föreställningar om inaktivitet och onyttan som frigörelsens motsats. I stället anknyter deras projekt till det arkiv av konst, performance och litteratur som queerteoretikern Jack Halberstam har beskrivit som ett "skuggarkiv" av passivitet. Detta skuggarkiv består, enligt Halberstam, av alternativa feministiska projekt, ofta baserade på dekoloniala och queera perspektiv, som utgår från ett icke-görande snarare än ett görande. De intresserar sig inte för blivandet till frigjord kvinna utan artikulerar i stället en vägran att anta positionen som frigjord kvinna så som denna blivit föreställd inom västerländsk filosofi (124). I likhet med Halberstams skuggarkiv verkar Ekmans och Becks projekt artikulera protester mot de diskurser som associerar frihet med produktivistiska värderingar.

SVAGA TANKAR

Material – som Ekmans och Becks – publicerade i kulturtidskrifter utgör ett värdefullt källmaterial från det långa 1970-talet (den period, cirka 1965 till 1985 som kännetecknas av de politiska och kulturella skeenden som räknas till decenniet). Tidskrifterna fungerade som centrala arenor för idédebatter och meningsutbyten mellan konstnärer, intellektuella, kritiker och debattörer. I arkiven med tidskrifter går det att urskilja fler representationer av icke-produktivitet som, i likhet med Ekmans och Becks, kan sägas utgöra en slags feministiskt skuggarkiv i en svensk kontext (delvis överlappande med Sápmi). Exempelvis diskuterar konstnärerna Inger Arvidsson och Channa Bankier, i ett samtal publicerat i *Ord och bild* under slutet av 1970-talet hur de arbetar med symboler kännetecknade av "icke-görande" (wu wei), brist på handling och passivitet. De problematiserar negativiteten kopplad till passivitet, bland annat baserat på dess ekologiska implikationer. "Vår kultur väljer," säger Bankier, "i förhållande till naturen, att till varje pris bearbeta den, utsätta den för handlingar. Ett annat sätt är att förstå och låta vara."¹² Liknande exempel kan också påträffas i kritiken mot homo-normativitet som uttrycks i queertidskrifter under perioden. Poeten och journalisten Jon Voss argumenterar i *Kom Ut!* för att kulturella representationer som vägrar att följa modernistiska föreställningar om omoral (både i relation till sexualitet och till lönearbete) som roten till det onda i samhället, innehar potentialen att vända upp och ner på de moralbegrepp som ligger till grund för den produktionsinriktade kapitalismen. Den samiska poeten Kirsti Paltto publicerade sig återkommande i tidskriften *Sápmelaš* under 1970-talet. I Palttos texter uttrycks, som litteraturvetaren Ann-So-fie Lönngren poängterat, en längtan efter ett liv som fokuserar på natur, platser, långsamhet, och mellanmänniskliga eller människa-djur relationer som en slags motstånd mot välfärdsstatens och modernitetens normativa ideal om lönearbete och effektivitet.

Gemensamt för alla dessa projekt är att de inte närmar sig icke-görande, ineffektivitet eller passivitet som tillstånd som ska övervinnas eller

12 Tack till Ingrid Ryberg som uppmärksammade mig på diskussionerna om passivitet i det här numret av *Ord och bild*.

dekonstrueras. I stället undersöks icke-produktivitet som en utgångspunkt för att, i likhet med materialen i Halberstams skuggarkiv, vägra anta de positioner av det "goda" eller "frigjorda" subjekt som tagit form i relation till modernistiska diskurser. Men projekten närmar sig också icke-produktivitet som en möjlig utgångspunkt bortom en samhällsordning som mäter mänskligt – och konstnärligt – värde i termer av arbetsinsats eller samhällsnytta.

En annan essä författad av Beck, även den publicerad i kulturtidskriften *Ord och bild* (1985), är intressant i sammanhanget. Här introducerar Beck konceptet "det svaga tänkandet" (*il pensiero debole*), ett begrepp som (bland andra) brukar tillskrivas den italienska filosofen och politikern Gianni Vattimo. Det svaga tänkandet förespråkar konsten som en modell för ett tänkande som inte karaktäriseras av tvärsäkra uppfattningar om vad som är normalt eller onormalt, friskt eller sjukt, moralisk uppbyggligt eller förkastligt. Till skillnad från de modeller för "det goda", "friska" och "nyttiga" subjektet som präglade modernistiska ideal om produktivitet och arbete, är ett "svagt tänkande" utmärkt av sprickor, sårbarhet, invasion och veklighet. Beck beskriver det svaga tänkandet som en negation av makt och herretänkande. I stället för att, som många feministiska debattörer under 1970-talet, utgå från svaghet, onyttä och passivitet som moraliska brister, omfamnar begreppet perspektiv från positioner som avviker från normativa ideal om produktivitet och frigörelse.

I Becks applicering av begreppet "den svaga tanken" fungerar konsten och poesin som förebilder för att undersöka icke-produktivitet som ett alternativ till de ideal om frigörelse som både villkoras av, och är oförmögna att utmana, legitimerandet av kapitalistiska produktivitetsideal. Begreppet har intressanta kopplingar till det Weeks diskuterar som "postarbetsamhället." Genom det senare adresserar Weeks en samhällsordning, bortom kapitalismens arbetssamhälle, som ännu inte realiserats. Till skillnad från "anti-arbete" som refererar till en dekonstruktion av produktivitetsideal, samlar Weeks "postarbetsamhälle" upp fragment av andra möjliga förhållningssätt.

Becks "det svaga tänkandet" och Weeks "postarbetsamhälle" erbjuder ytterligare angelägna ingångar till Ekmans placering av konsten utanför den produktiva sfären i "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, fotograferad av Carl Johan De Geer." Det handlar inte om att förespråka privilegierade

former av icke-arbete eller ens om behovet av fritid inom ramarna för vår neoliberala samtid. Genom att stanna upp vid det som exkluderas från produktivistiska ideal om det "goda" och "moraliska" undersöker i stället Ekmans projekt aspekter av alternativa värdescheman. I likhet med Becks och Weeks idéer verkar Ekmans positionering varken innefatta en ambition av att lansera en ny etik och moral, eller ett försök att artikulera en färdig version av ett alternativt samhälle. I stället riktas intresset mot hur onödighet, omoral, eller icke-produktivitet kan användas som utgångspunkter för att undersöka positioner i marginalerna av normativa subjektivitetsideal.

Vikten av att vända tillbaka till tidigare interventioner som försökt tänka bortom dominerande produktivistiska värderingar är central. Vår neoliberala samtid präglas av otrygga arbetsförhållanden, diskurser där mänsklig värdighet villkoras utifrån produktivitetsideal, en klimatsituation som kräver att vi ställer om från ett kapitalistiska marknadslogiker, och av hegemoniska feministiska ideal som marginaliserar anti-rasistiska, dekoloniala, funktionsvarierade, eller socioekonomiska perspektiv. Välfärdsstatens omsorgspolitik och samhälleliga reformer, tillsammans med kvinnors tillgång till lönearbete, har utgjort och utgör viktiga feministiska projekt. Att problematisera de produktivitetsideal som dominerade den feministiska organiseringen och debatten under 1970-talet är inte detsamma som att hävda motsatsen. I stället handlar det om att urskilja antaganden som blivit centrala för feministisk teori och praktik, narrativ vars dominans hindrar andra perspektiv från att framträda. Problematiseringen av feminismens produktivistiska tendenser är en viktig utgångspunkt för att öppna möjligheten till att lyssna till andra frekvenser. Här återfinns former för feministisk kunskap och erfarenhet som marginaliserats i de dominerande berättelserna om feminismens idealisering av (vissa former för) arbete och produktivitet.

TACK

Författaren vill tacka Vetenskapsrådet under det internationella postdok stipendiet nr. 2023-00311 för finansiellt stöd till resultaten som presenteras i denna artikel.

ELLEN SUNESON, postdok i konsthistoria, Vetenskapsrådets internationella postdokstipendium, Lunds universitet/Köpenhamns universitet. Disputerade med avhandlingen *Portraying Unease: the Art and Politics of Uncomfortable Attachments* (Makadam Förlag, 2022). Hennes forskning undersöker metod och metodologi, med ett särskilt fokus på epistemologiska antaganden inom konsthistoria. Senare publikationer inkluderar "Scholarly Embarrassment: On the Problems and Limitations of Feminist Scholars' Search for Art's Political Utility." Är biträdande redaktör på den internationella fackgranskade tidskriften *Journal of Aesthetics and Culture*.

NON-PRODUCTIVITY AND WEAK THOUGHTS

A Feminist Genealogy from 1970s Sweden

In Swedish feminist debates of the 1960s and 1970s, the *productive woman* was frequently constructed as the binary opposite of the *non-productive woman*. The former was associated with liberation, moral integrity, and independence. The latter was characterized in terms of passivity, laziness, and dependence. By engaging in paid labour, or by otherwise demonstrating her contribution to the greater good of society, the productive woman was envisioned to attain the same social status as men. These feminist ideals – emphasizing liberation as contingent upon work and a strong work ethic – were shaped in close dialogue with modernist and welfare-state ideologies. This strong emphasis on productivity, and the corresponding disdain for non-productivity, in dominant narratives of postwar feminism tended to reaffirm, rather than challenge, capitalist market logics.

This article examines exceptions to the strong emphasis on productivity during the 1970s, focusing on two key examples: Marie-Louise Ekman's art project "Utvikningsflicka: Marie-Louise De Geer, photographed by Carl Johan De Geer" and Ingamaj Beck's engagement with the concepts of "unnecessary art" and "weak thought". Through the lens of feminist anti-work theory, the article suggests that Ekman's and Beck's positions articulate attempts to think beyond capitalist market rationalities. Placed in dialogue with similar artistic interventions from the 1970s these works enable, I argue, the identification of an alternative feminist genealogy in a Swedish context, in which work and productivity are no longer central normative ideals.

KEYWORDS

- sv: Icke-produktivitet, feminism, historieskrivning, Marie-Louise Ekman, Ingamaj Beck, passivitet, välfärdsideologi, 1970, anti-arbete.
en: Non-productivity, feminism, historiography, Marie-Louise Ekman, Ingamaj Beck, passivity, welfare ideology, 1970, anti-work.

LITTERATUR

- Adolfsson, Eva. "Kvinnors arbete och omåttliga önskningar." *Ord och bild* (6–7), 1978, s. 30–42.
- Adolfsson, Eva. Inger Arvidsson, Channa Bankier, Boel Hemming, Iréne Matthis. "Att måla det otänkbara: ett samtal om bilder, könslighet och identitet". *Ord och bild* (8), 1978, s. 3–11.
- Baudrillard, Jean. *Le miroir de la production ou L'illusion critique du matérialisme historique*. Casterman, 1973.
- Beauvoir, Simone de. *Det andra könet*, översatt av Åsa Moberg och Adam Incèdy-Gombos. Norstedts, 2002 [1949].
- Beck, Ingamaj. "'Hör ni inte detta fruktansvärda skrik som brukar kallas tystnaden?'" *Ord och bild* (5), 1978, s. 3–7.
- Beck, Ingamaj. "Det svaga tänkandet." *Ord och bild* (1), 1985, s. 12–17.
- Beck, Ingamaj. *Vingspeglar. Möten med samtida konstnärer*. Natur och kultur, 1993.
- Bergdahl, Ewa. "Bilderna skildrar ju inte verkligheten!" *Expressen*, 7 aug, 1973.
- Bjurström, Erling. "Det estetiska omdömet och bildningsetetikens uppgång och fall i den svenska kulturpolitiken." *Nordisk kulturpolitisk tidskrift*, vol. 24, nr. 2, 2021, s. 139–55.
- Boggs, James. *The American Revolution: Pages from a Negro Worker's Notebook*. Monthly Review Press, 1963.
- Dahl, Ulrika, Marianne Liljeström och Ulla Manns. *The Geopolitics of Nordic and Russian Gender Research 1975–2005*. Södertörn Academic Press, 2017.
- Dalla Costa, Mariarosa och Selma James. *The Power of Women and the Subversion of the Community*. 2a. uppl., The Falling Wall Press, [1972] 1973.
- de los Reyes, Paulina. "Det problematiska systerskapet. Om svenskhets och invandrarskap inom svensk genushistorisk forskning." *Maktens (o)lika förkländnader*, redigerad av Paulina de los Reyes, Irene Molina och Diana Mulinari, 2005, s. 31–48.
- de los Reyes, Paulina och Diana Mulinari. *Intersektionalitet: kritiska reflektioner över (o) jämlikhetens landskap*. 1. uppl., Liber, 2005.
- Edling, Marta. *Fri konst? Bildkonstnärlig utbildning vid Konsthögskolan Valand, Konstfackskolan och Kungl. Konsthögskolan 1960–1995*. Makadam, 2010.
- Ekman, Marie Louise. "Får en affisch se ut så här för SKP?" *Expressen*, 4 aug 1973, s. 5.
- Eiblmayr, Silvia. "A Rebellious Uprising Against the Mythologies of Everyday Life." *No Is Not an Answer: On the Work of Marie-Louise Ekman*, redigerad av Tone Hansen och Maria Lind, Sternberg Press, 2013, s. 32–55.

- Federici, Silvia. "Wages Against Housework." *The Politics of Housework*, redigerad av Ellen Malos, New Clarion, 1995 [1974], s. 187–94.
- Fortunati, Poldi. "The Housewife." *All Work and No Pay: Women, Housework, and the Wages Due*, redigerad av Wendy Edmond och Suzie Fleming, The Falling Wall Press, 1975, s. 13–19.
- Halberstam, J. *The Queer Art of Failure*, Duke University Press, 2011.
- Hemmings, Claire. *Why Stories Matter: The Political Grammar of Feminist Theory*. Duke University Press, 2011.
- Hernes, Helga Maria, *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*, Norwegian Univ. Press, Oslo, 1987.
- Hirdman, Anja. *Tilltalande bilder: genus, sexualitet och publiksyn i Veckorevyn och FIB- Aktuell*. Atlas, Avhandling vid Stockholms universitet, 2001.
- Hirdman, Yvonne. *Folkhemstanken och kvinnorna – historiens andra sida*. Samtal om rättvisa. Utbildningsförlaget Brevskolan, 1993.
- Hägg Barbro och Barbro Werkmäster. *Frihet, jämlikhet, systemskap: en handbok för kvinnor*. 2. uppl. Göteborg: Författarförlaget, 1971.
- Kvinnfolk. Utställningskatalog. Kultur Huset – Galleriet, 1975.
- Lennerhed, Lena. *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*, publicerad avhandling i idéhistoria vid Stockholms universitet, Norstedt, 1994.
- Liinason, Mia. *Feminism and the Academy: Exploring the Politics of Institutionalization in Gender Studies in Sweden*. Doktorsavhandling, Lunds universitet, Centrum för genusvetenskap, 2011.
- Liljeström, Rita. "Om kvinnors villkor – ett samtal med Rita Liljeström." *Vi människor: svenska kvinnors vänsterförbunds tidning*, 26(2), 1974, s. 10–14.
- Lind, Maria. *Svensk nutidskonst: 4: Marie-Louise Ekman*. Sören Fogtdal, 1994.
- Lindberg, Anna-Lena och Barbro Werkmäster. "Kvinnliga konstnärer i Norden". i Germaine Greer, *Hinderloppet: kvinnans väg genom konsten*, Bromberg, 1980, s. 328–344.
- Lönnngren, Ann-Sofie. "Reclaiming a Repressed World: Decolonizing the Human-Animal Relationship in Three Stories by Contemporary Sámi Author Kirsti Paltto". *Squirrel-ling: Human-Animal Studies in the Northern-European Region*. Redigerad av Amelie Björck, Claudia Lindén, Ann-Sofie Lönnngren, Södertörn University, 2022, s. 39–61.
- Minioudaki, Kalliopi. "Feminist 'Bad Girl' or Sweden's Bad Feminist?". *No is Not an Answer: On the Work of Marie-Louise Ekman*, redigerad av Tone Hansen och Maria Lind, Sternberg Press, 2013, s. 56–95.
- Moberg, Eva. "Kvinnans villkorliga frigivning". *Kvinnopolitiska nyckeltexter*, redigerad av Johanna Esseveld och Lisbeth Larsson, Studentlitteratur, 1996 [1961], s. 164–173.
- Modig, Cecilia. "Maria Marcus: 'Den frygtelige sandhed'". *Ord och bild*, 1975(4), s. 212–214.
- Myrdal, Alva. *Folk och familj*. Kooperativa förbundets bokförlag, 1944.
- Myrdal, Alva och Gunnar Myrdal. *Kris i befolkningsfrågan*, Folkuppl., Bonnier, 1935.
- Naumann, Ingela K. "Child Care and Feminism in West Germany and Sweden in the 1960s and 1970s". *Journal of European Social Policy*, 15(1), 2005, s. 47–63.
- Nelson, Maggie. *On Freedom: Four Songs of Care and Constraint*, Jonathan Cape, 2021.

- Rosenberg, Tiina. "On Feminist Activist Aesthetics." *Journal of Aesthetics & Culture*, vol. 1, 2009.
- Rovatti, Pier Aldo och Gianni Vattimo, redaktörer. *Weak Thought*, översatt av Peter Caravatta. State university of New York press, 2013 [1983].
- Ryberg, Ingrid. "Otidsenliga känslor i 1970-talets homosexuella frigörelsefilmer." *Känsornas revolution: kärlek, ilska och lycka på 1970-talet*, redigerad av Helena Bergman, Christina Florin och Jens Ljunggren. Första upplagan, Appell förlag, 2017, s. 127–156.
- Sandström, Frida Viktoria. *Dropout Subjects: Jill Johnston's and Carla Lonzi's Disintegration and Deculturalization of Art Criticism as Social Critique in 1969*. Doktorsavhandling, Köpenhamns universitet, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, 2025.
- Sjöholm Skrubbe, Jessica. "Feminismer och feminissanser: Britt-Ingrid Persson (BIP), Barbro Bäckström och 1970-talet i feministisk konsthistorieskrivning." *Passage*, 39(92), 2024, s. 53–72.
- Sontag, Susan. *Konst och antikonst*. PAN/Norstedt, 1969.
- Stoltz, Pauline, Diana Mulinari och Suvi Keskinen. "Contextualising Feminisms in the Nordic Region: Neoliberalism, Nationalism, and Decolonial Critique." *Feminisms in the Nordic Region*, redigerad av Suvi Keskinen, Pauline Stoltz och Diana Mulinari. Springer International Publishing, 2021, s. 1–22.
- Tollin, Claes. "De ironierna kan vi inte uppfatta..." *Expressen*, 7 aug, 1973.
- Wadstein MacLeod, Katarina. *Bakom gardinerna. Hemmet i svensk konst under nittonhundratalet*. Bokförlaget Atlas, 2018.
- Wadstein MacLeod, Katarina. "The Domestic Paradox." *Art in Transfer in the Era of Pop: Curatorial Practices and Transnational Strategies*, redigerad av Annika Öhrner, Södertörns högskola, 2017, s. 265–288.
- Weber, Max. *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*, översatt av Agne Lundquist, Argos, 1978 [1904].
- Weeks, Kathi. *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Duke University Press, 2011.

ARKIVBEGJÆR, BYRÅMAKT OG OMSORGSLOGIKK I NORSK KJÆRLEIK OG MIN KIM

De skandinaviske velferdsstatene har lenge vært forstått som moralske og politiske unntak, som eksepsjonelt egalitære, rettferdige og solidariske (Østergård; Körber og Volquardsen). I denne selvforståelsen fremstår staten som en moralsk aktør, en instans som tar ansvar for medborgernes livsløp og livskvalitet, og ikke bare som en administrativ instans. Den engelske litteraturviteren Helen Charman (2024) sammenfatter denne forestillingen, fra en britisk kontekst, i figuren *morstaten*: Velferdsstaten organiserer omsorg som en mor som gir, beskytter og former liv. Samtidig rommer morstatsfiguren en grunnleggende ambivalens. Omsorg er aldri entydig eller transparent, den kan være muliggjørende og inkluderende, men også ekskluderende og disiplinerende. Den tilbyr trygghet, samtidig som den setter betingelser for tilpasning og tilhørighet. I Charmans fremstilling er omsorg kroppslig, privat, institusjonell og politisk på én og samme tid. Den virker gjennom praksiser, rutiner og dokumenter som fordeler beskyttelse, ressurser og anerkjennelse, men produserer også differensiering, avgrensning og kontroll. I denne artikkelen forstås omsorg som en praksis som forbinder stat, foreldre og barn, og samtidig regulerer hvem som kan innlemmes i nasjonens affektive fellesskap og på hvilke vilkår.

Transnasjonal adopsjon er et felt der omsorg spiller en nøkkelrolle, samtidig som dens kompleksitet ofte tildekkes. Adopsjon etablerer intime og livslange bånd, men forutsetter et samspill mellom offentlige og private aktører: statlige instanser, byråkratiske prosedyrer, vitenskapelige perspektiver og kulturelle forestillinger om “barnets beste”, foreldreskap og nasjonal tilhørighet (Lindgren 14). I mottakerland har adopsjon lenge vært rammet inn som et humanitært prosjekt som både skal redde barn fra uverdige livsvilkår og avhjelpe ufrivillig barnløshet i Vesten, og som dermed bekrefter mottakerlandets selvilde som ansvarlig, solidarisk og omsorgsfull. Kritiske adopsjonsstudier har vist hvordan denne fortellingen ofte maskerer adopsjonsbyråenes kommersialitet, mottakerlandets assimilasjonskrav og strukturelle maktubalanser mellom avsender- og mottakerland og mellom kjønn og klasser i avsenderlandene (Hübinette, *Comforting an Orphaned Nation*; Kim, *Adopted Territory*; McKee, *Disrupting Kinship*; Myers).

Det er i dette samspillet mellom de to omsorgsinstitusjonene, adoptivforeldre og velferdsstat, jeg analyserer diktsamlingen *Norsk kjærleik* (2024) av Brynjulf Jung Tjønn (f. 1980) og romanen *Min Kim* av Eva Tind (f. 1974). Begge er koreanskadopterte, med veletablerte forfatterskap som også tidligere har berørt adopsjonsrelaterte spørsmål, i både poesi og prosa: hos Tind først i diktsamlingen *Do* (2009), og hos Tjønn i romanen *Kinamann* (2011). *Norsk kjærleik* utkom i kjølvannet av den prisbelønte diktsamlingen *Kvit, norsk mann* (2022), som markerte et kommersielt og litterært gjennombrudd for Tjønn. Selv om begge diktsamlingene hans ble anerkjent for sin tematiske aktualitet, gir mottakelsen av *Norsk kjærleik* – som i likhet med *Min Kim* innreflekterer den pågående adopsjonsdebatten¹ – et innblikk i en utbredt lese måte der såkalt minoritetslitteratur betraktes som autentiske vitnesbyrd, der estetiske formgrep og formens betydning for “innholdet”

1 I januar 2024 stanset Danmark og Norge i praksis nye utenlandsadopsjoner etter mistanker om uregelmessigheter og ulovlig praksis (Hübinette 2024). I mars 2025 konkluderte Sør-Koreas sannhets- og forsoningskommisjon, etter nær tre års etterforskning, med statlig ansvar for svindel og menneskerettsbrudd i adopsjonssystemet (Kim 2025).

trer i bakgrunnen. Denne reduktive lesemåten, samt Tjønns litterære bidrag til en bred offentlig aktualisering av adopsjonsspørsmål i Norge, motiverer artikkelens vektlegging av *Norsk kjærleik*.

Tind arbeider også med dokumenter knyttet til adopsjonspraksisen – brev, dagboksnotater, rapporter – samtidig som romanen er bygd opp av en brevveksling mellom to adopterte, som ankom Danmark med samme fly. Ved å lese disse verkene sammen spør artikkelen hvordan estetiske formgrep muliggjør ulike argumenter om omsorgens vilkår og virkning i en skandinavisk velferdsstat, og hvordan transnasjonal adopsjon gjør nasjonal tilhørighet synlig som både institusjonelt produsert, affektivt betinget og rasialisert. Med narratologen Richard Walsh forstår jeg litteraturens argument som den meningsskapende effekten som oppstår når substans formes gjennom tekstens narrative, stilistiske og strukturelle organisering. Det litterære argumentet er dermed lokalisert i det teksten *gjør* og ikke bare i det den sier: i hvordan estetiske formgrep organiserer erfaring, affekt og mening. I den forstand er det argumentet, og ikke temaet alene, som utgjør verkets egentlige *aboutness*, “og det artikuleres i prosessen der dette innholdet gis form” (Walsh 18).

De utvalgte verkene muliggjør samtidig en undersøkelse av et materiale som er skrevet av adopterte og forankret i den adoptertes perspektiv. Dette innebærer en posisjon som den institusjonaliserte omsorgen retter seg mot, men som historisk sett har vært underbelyst i den offentlige adopsjonsdiskursen. Metodisk kombinerer artikkelen komparativ nærlesning med innsikter fra kritiske adopsjonsstudier og litteratur- og kulturteori. Sammenligningen har ikke til hensikt å etablere ett verk som målestokk (Friedman), men å belyse hvordan litterære verk som tilsynelatende tematiserer “likeartede opplevelser”,² gjennom distinkte formgrep muliggjør *ulikeartede* fremstillinger og argumenter. Dette metodiske valget utgjør en

2 Se Morgenbladets anmeldelse av *Kvit, norsk mann*: “Langvad og Tjønns bøker vitner om ganske likeartede opplevelser, men sistnevnte har en mer fortellende og personlig form” (Heiberg 53). Her påkalles både vitnesbyrdsjangeren og en homogeniserende overbetoning av “innholdet”, og dermed underkjennes det menings-skapende samspillet mellom form og innhold.

motvekt til den litterære offentlighetens tendens til å lese verk av forfattere med minoritets- eller migrasjonstilknytning som etnografiske vitnesbyrd (Bains; Nilsson; Trotzig, "Makten över prefixen").

I analysen av *Norsk kjærleik* vektlegges dokumentpoetiske formgrep: hvordan appropriering av dokumentmateriale gjør byråkratisk makt og institusjonelle føringer lesbare. Dokumentene forstås her som inskripsjoner i sosiologen Bruno Latours forstand: tekstlige spor som både registrerer og produserer virkelighet ved å stabilisere identiteter, slektskapsforhold og nasjonale tilhørigheter. I analysen av *Min Kim* vektlegges brevvekslingens epistemologi: hvordan adopsjonskunnskap oppstår relasjonelt gjennom korrespondansen mellom to adopterte, og hvordan romanen anskueliggjør en alternativ omsorgs- og fortolkningsform som oppstår utenfor adoptivfamiliens og byråmaktens epistemologiske rammer.

NORSK KJÆRLEIK: OMSORG OG DOKUMENTPOESI

Norsk kjærleik kan leses i forlengelse av *Kvit, norsk mann*, men markerer en dreining mot en mer eksplisitt italesettelse av adopsjonspraksisens historiske og politiske beveggrunner. Diktene kretser rundt det den amerikanske adopsjonsforskeren Kit Myers beskriver som en karakteristisk spenning mellom kjærlighet og handel i transnasjonal adopsjonspraksis (1–2). Samlingen fikk en sprikende mottakelse, og ble – i likhet med forgjengeren – gjennomgående lest som et personlig vitnesbyrd preget av enkelt, talenært språk. Men i motsetning til den panegyriske mottakelsen *Kvit, norsk mann* fikk to år tidligere, ble det nå etterlyst "oppfinnsomme bilder, overraskende syntaks og eksperiment" (Mossefinn 3), og litterært sett "byr dikta på ikke stort mer enn vonde, personlege erfaringar fortalde om i ei stillare og saktare setting" (Kopreitan). Senere samme høst ble Brageprisjuryen kritisert for å nominere *Norsk kjærleik* og Kathrine Nedrejords *Sameproblemet*, to utgivelser som for Morgenbladets bokansvarlig fremstod "mer som dels private, tidvis svært interessante vitnesbyrd, enn som ordentlig gode bøker" (Borge 43).

Disse lesningene impliserer en lyrikknorm der kvalitet knyttes til en definisjon av lyrikk som "tekster, hvor et jeks følelser udtrykkes i en koncen-

treret, æstetisk sofistikeret stil med anvendelse af virkemidler som rytme og billedsprog" (Larsen, *Digitets retorik* 24–25). Den danske lyrikkforskeren Peter Stein Larsen mener at "teorien om lyrikken som et reservoir for en 'ren' subjektivitet, der formidles af et poetisk subjekt med en særlig autenticitet, har stået næsten uantastet i mange årtiers litteraturteori" (Larsen, *Drømme og dialoger* 434). Denne etablerte lese måten tilslører hvordan store deler av det siste århundrets diktning søker å utfordre det sentrallyriske paradigmet. Mottakelsen av *Norsk kjærleik* synliggjør den tradisjonelle lyrikkforståelsens fotfeste ved at både positive og negative lesninger antar et sentrallyrisk sammenfall mellom taler og det uttalte, og at fraværet av et metaforisk poetisk særspråk fremstår problematisk. Konsekvensen blir at samlingen påtvinges en lesning og en aksjonsradius innenfor den sentrallyriske rammen, noe som i beste fall gjør diktene lesbare som nettopp private vitnesbyrd om "vonde, personlege erfaringar". At resepsjonen i stor grad har oversett diktverkets formale kompleksitet, kan i denne sammenhengen ses som en parallell til hvordan adopsjonspraksisens egen kompleksitet over tid har blitt nedtonet i den offentlige samtalen og i kunnskapsproduksjonen på feltet.

En inngang til diktenes formgrep og flerstemmighet er å finne i approprieringen av konkrete dokumenter som regulerer og realiserer adopsjonspraksisen. Det er diktenes sitering og miming av adopsjonens institusjonelle tekstlighet som bidrar til å artikulere verkets argument. Med Larsen kan vi tale om en slags interaksjonslyrikk, preget av en flerstemmig utsigelse og heterogen stil som ofte er tilkoblet ulike språklige og sosiale diskurser (*Drømme og dialoger* 53). Samlingen kan også, mer spesifikt, leses i forlengelse av det den amerikanske litteraturviteren Michael Leong kaller *documental poetics*: en poetisk praksis der allerede eksisterende dokumenter, skjemaer og institusjonell tekstlighet gjøres operativt som estetiske elementer i diktene.

Samtidspoesien har i økende grad siden 2000-tallet, ifølge Leong, befattet seg med institusjonelle dokumenter for å undersøke vår tids "bureau-power" (1). Avgjørende hos Leong er distinksjonen mellom *documental* og *documentary*: Han flytter oppmerksomheten fra dokumentet som virkelighetsrepresentasjon til dokumentet som sosial, materiell og arkivisk enhet som etablerer, legitimerer og autoriserer handlinger med gjennomgripende konsekvenser. Dokumentpoesien kjennetegnes av å gjenbruke

og omforme eksisterende rapporter, arkivmateriale og sakspapirer for å intervenere i det kulturelle minnet og den offisielle kunnskapsproduksjonen (1–3).³ Leong bygger på den franske sosiologen Bruno Latour, som viser hvordan epistemologisk og sosial makt konsolideres gjennom “papirarbeid”. Latour skriver: “I våre kulturer er det nettopp ‘papirflytting’ som utgjør kilden til en avgjørende maktform, som ofte forblir usett fordi dens materialitet overses” (Latour 26). Leong understreker at dokumenter “etablerer, bekrefter og legitimerer handlinger som får dyptgripende konsekvenser på både biopolitiske og geopolitiske nivåer” (Leong 16), noe som også gjelder adopsjonspapirene, som utgjør en sentral teknologi for å muliggjøre og regulere moderne transnasjonal adopsjon (McKee, “The Consumption” 669). I *Norsk kjærleik* blir dette utfoldet gjennomgående, men aller hyppigst i den første avdelingen, ved at adopsjonens omsorgsnarrativ påkalles gjennom et forretningsvokabular.

Diktenes merkantile terminologi omkoder og politiserer de livsvilkårene enhver adopsjon berører: slektskap, opphav og tilblivelse. Samtidig som at flere dikt iscenesetter en genuin omsorg mellom adoptivforeldrene og den adopterte, fremtrer adopsjonens omsorgspraksis gjennom det lyriske språket som et resultat av politikk, saksbehandling og global ulikhet: “kjærleik er å kjøpe eit barn” (Tjønne 9); “sør-koreas lager av barn” (17); “for var eg ikkje berre ei handelsvare” (20); “papir utfylte / namn endra / pengar på konto / nye barn på lager / nye bestillingar” (21); “prisappen min i 1983 var 23 000 kroner” (26); “koreanske aleinemødrer / bestemmer ikkje prisen på barna” (29), “eg blir observert / ny rapport blir skreven” (31); “kjærleik er å betale det siste avdraget” (110). Når slike formuleringer foldes inn i det lyriske rommet, oppstår en fremmedgjørende effekt. Det som normalt kodes som privat, naturlig og kjærlig og utenfor markedets logikk og språk, artikuleres her gjennom et merkantilt filter. Den samme omsorgen som redder og beskytter, gjøres lesbar som institusjonelt produsert og markedsstyrt.

Byråmakten navngis også eksplisitt: det koreanske adopsjonsbyrået Holt, det norske samarbeidende byrået Verdens Barn, samt Statistisk sen-

3 Her følger jeg Lea Allouches oversettelse av Leongs term *documental poetry* i doktorgradsavhandlingen *Skandinavisk antiracistisk projektpoesi* (60).

tralbyrå, Bufetat og Bufdir. Dermed trer morstatens abstrakte etater og forvaltningslogikk frem som en reell tredjeinstans i forholdet mellom foreldre og barn, slik Charman beskriver velferdsstatens vidttrekkende inngrep i privatsfæren. De tre diktene som innmonterer Verdens Barns egen stemme, etablerer et intrikat møte mellom byråmakten og adoptivforeldrene:

verdens barn skreiv til foreldra mine
at barnet ein dag vil spørje
om kvifor det ikkje kunne bli i korea
hos sine naturlige foreldre
og når desse spørsmåla blir stilte
vil vi råde deg til å fortelle
at du ikke vet de *nøyaktige detaljer*
men at du er heilt sikker på
at dei biologiske foreldra elska barnet
for den eneste måten
de kunne gi det et godt hjem på
var å gi det til en annen familie
som kunne elske det som sitt eget
(Tjønn 47)

Diktet vever sammen jegets stemme med parafraseringer og kursiverte siteringer av et presumptivt informasjonsskriv fra byrået, rettet mot adoptivforeldrene på 1980-tallet. På den ene siden avdekker formgrepet en direkte institusjonell innblanding i omsorgspraksisen: Byrået figurerer som en velmenende, men styrende aktør i familiesfæren. På den andre siden synliggjør diktet omsorgens uuttalte betingelser gjennom byråets eget språk. Adoptivforeldrene oppfordres til å være strategisk uvitende ("*at du ikke vet de nøyaktige detaljer*"), og samtidig til å tale på vegne av de opprinnelige foreldrene ("*at dei biologiske foreldra elska barnet*"). Slik stabiliseres en fortelling der adopsjonen kan fremstå moralsk legitim gjennom forankring i kjærlig omsorg hos *begge* foreldrepar: De opprinnelige foreldrene har gjort det rette ved å gi barnet fra seg, og adoptivforeldrene anerkjenner og viderefører den samme omsorgen ved å elske barnet "som sitt eget" (Tjønn 47).

Her trer en assimilerende omsorgslogikk frem ved at adopsjonen forstås som vellykket såfremt den produserer en eksklusiv tilhørighet i den nye familien og det nye hjemlandet, i en omsorgssolidarisk komplemen-

taritet. Som den amerikanske antropologen Barbara Yngvesson beskriver, hviler denne modellen på et “clean break”, en forestilling om at barnets beste sikres gjennom et juridisk og sosialt brudd med opprinnelig familie (7, 22). Mens de første (innenlands)adopsjonslovene bevarte båndet til den opprinnelige familien, innførte de skandinaviske landene på 1950-tallet “sterk adopsjon”, fundert i et nytt syn på barnets beste, der barnet skulle vokse opp i en kjernefamilie, hvor adoptivforeldrene fullt ut erstattet de opprinnelige og ble anerkjent som barnets egentlige familie. Den politiske endringen fra svak til sterk adopsjon, velferdsstatens abortlover, støtte til enslige mødre og økt sosial likestilling medførte at transnasjonal adopsjon på 1960- og 1970-tallet begynte å erstatte innenlandsadopsjoner i Skandinavia (Einarson 149–151; Eriksen 66–69).

Byråets instruks om hvordan spørsmål skal håndteres, følger den samme logikken. Tilknytning i adoptivfamilien forutsetter at kunnskap om opphav og genealogisk brudd begrenses, omskrives eller innlemmes i et moralsk narrativ snarere enn at adopsjonens strukturelle og affektive kompleksitet anerkjennes. Omsorg fremstår dermed som en praksis som inkluderer gjennom eksklusjon: Adoptivbarnet innlemmes i et nytt slekt-skap ved at opprinnelig familie trer ut av barnets livsverden. Som Myers påpeker, har “adopsjonens kompleksitet og volden i familieseparasjon, ukjente forhistorier, utilgjengelige arkiver, hemmelighold og fabrikkasjoner” (Myers 1) gjort det vanskelig for adopterte å nærme seg egen adopsjonsbakgrunn før senere i livet.

Når byrået råder adoptivforeldrene til å hevde at de ikke kjenner “de nøyaktige detaljer” (Tjønn 47), produseres en form for normativt organisert uvitenhet. For barnet innebærer dette en form for *epistemisk urett* (Fricker 1–2), der bestemte erfaringer og kunnskapsposisjoner systematisk undergraves, mens adoptivforeldrenes uvitenhet kan forstås som *strategisk ignoranse*: et institusjonelt grep som skjærer adoptivfamilien og barnet fra adopsjonens mest konfliktfylte betingelser, samtidig som det bidrar til å stabilisere systemets normative og moralske legitimitet. Et mer inngående innblikk i barnets bakgrunn, i årsakene til separasjon og i byråenes rolle i produksjonen av “adopterbarhet” – “de formelle prosessene i adopsjons- og rettssystemet som ‘hvitvasker’ dem som ‘lovlig’ adopterte barn” (Smolin 115)

– ville kunne utfordre narrativet om adopsjon som et entydig humanitært prosjekt. Som filosofen José Medina påpeker, kan privilegerte posisjoner gi opphav til et “not needing to know”, preget av epistemisk latskap og arroganse, men også til en aktiv og selvbeskyttende form for uvitenhet, et “needing not to know”, der bestemte erkjennelser unngås for å opprettholde status quo. Marginaliserte posisjoner skaper i større grad behov for å oppsøke nødvendig kunnskap, både for å forstå egne livsomstendigheter og for å håndtere deres konkrete konsekvenser (Medina 34, 44). Dette peker mot en epistemisk asymmetri i tilgang til, behov for og håndtering av kunnskap, som hos Tjønne og Tind kommer til uttrykk i misforholdet mellom adoptivforeldrenes strukturelt muliggjorte uvitenhet og adoptertes behov for – men ofte vanskeliggjorte tilgang til – innsikt i egen bakgrunn. Dokumentpoesiens form synliggjør dermed hvordan strategisk ignoranse og institusjonell makt inngår i og opprettholder omsorgsregimet.

INSKRIPSJONSMAKT OG OMSKRIVNING AV LIV

Diktsamlingen *Norsk kjærleik* peker også utover seg selv. Den litterære bruken av adopsjonsdokumenter er et tilbakevendende grep i den adopsjonsdiasporiske samtidslitteraturen i Skandinavia som retter søkelyset mot spørsmål om transnasjonal adopsjon. Den medisinske og sosiale rapporten, med adoptivbarnets biografiske karakteristika, figurerer i en rekke verk på tvers av sjangre og språk, både autentisk gjengitt og estetisk bearbeidet. I Maja Lee Langvads debutdiktsamling *Find Holger Danske* (2006) gjengis dokumentet i scannet form og senere i satirisk omskrevet versjon: Fødested endres fra “Presumed to be born in Seoul City, Korea” til “Kastrup Lufthavn, Danmark” (Langvad 4). Boken kan forstås som en forløper for skandinavisk dokumentpoesi generelt, og for Tjønns arbeid spesielt: Samlingen består utelukkende av funnet materiale, bearbeidet i varierende grad, herunder approprierte spørreskjemaer, adopsjonsdokumenter, lovparagrafer, avisartikler og ordboksoppslag. Nettopp gjennom denne konsekvente bruken av dokumentmateriale fremstår verket mer gjenkjennelig og insisterende som interaksjonslyrikk enn Tjønns kombinasjon av de to lyriske hovednormene. Også hos Astrid Trotzig (1996), Geir Follevåg (2002), Sofia French

(2005), Camilla Ønvik Pedersen (2007), Patrik Lundberg (2013), Henrik Chetan Aspengren (2014), Anne Kyong-Sook Øfsti (2014), Synne Sun Løes (2020) og Eva Tind (2024) dukker tilsvarende rapporter opp i ulike materialiseringer.⁴ Trotsigs protagonist erkjenner at hun “vill ha fler dokument, mer fakta” (27) og Lundbergs jegforteller oppdager at adopsjonspapirene er fabrikkert idet han gjenforenes med sin koreanske far, som ifølge dokumentene skulle være død. Hos Tjønn figurerer rapporten på forsiden av romanen *Kinamann* – der et håndskrevet koreansk navn og et saksnummer (“k-nummer”) kan skimtes – og blir senere reproduisert som et dikt i *Kvit, norsk mann*:

*family chief: suh, jung-soo
relation to previous family chief: no record
father: no record
mother: no record
sex: male
date of birth: november 15, 1980 (presumed)
family origin: hanyang*

*this family suh and family origin hanyang
are given in accordance with permission
by the court of home affairs of seoul of this date
december 23, 1982*

til jul 1982 fekk eg eit nytt namn og ein ny fødselsdato
(Tjønn, *Kvit, norsk mann* 62)

I det første av de tre dokumentpoetiske Verdens Barn-diktene i *Norsk kjærleik* approprieres bruddstykker fra et Verdens Barn-brev. Brevet inneholder personopplysninger som tidligere ble introdusert i *Kinamann* og *Kvit, norsk mann*, og etablerer dermed en autotekstualitet – dialog mellom tekster

4 Se også den skotske forfatteren Jackie Kays diktdebut, med den talende tittelen *The Adoption Papers* (1991), skrevet fra perspektivet til en innenlandsadoptert med skotsk og nigeriansk opphav, samt den grafiske memoaren *Palimpsest: Documents from a Korean Adoption* (2019) av den svenske koreanskadopterte tegneserieskaperen Lisa Wool-Rim Sjöblom.

innenfor samme forfatterskap (Kolarov 1) – som videreutvikler forfatterens dokumentpoetiske praksis:

18. januar 1982 betalar foreldra mine
625 kroner i startgebyr til verdens barn

11. mai får foreldra mine brev om
en gutt som heter suh jung soo
og er født 15. november 1980
det står i brevet at det
foreligger ingen opplysninger om guttens bakgrunn
han har vært i holts varetekt fra november i fjor
og er på et barnehjem nå
i brevet står det at eg utviklar meg normalt
men at eg i det siste
ser ut til å være litt nedstemt og trist
og spiser ikke så godt
(Tjønns, *Norsk kjærleik* 25)

At nettopp denne dokumenttypen stadig reaktiveres i den adopsjonsdisporiske litteraturen, kan bero på dette dokumentets diffuse autoritet. Den koreansk-amerikanske antropologen Eleana Kim har vist hvordan adopsjonsdokumenter i en koreansk kontekst registrerer adopsjonsprosessen, men også aktivt produserer barnet som et bestemt sosialt og juridisk adopterbart subjekt. Sentralt står det såkalte *orphan hojuk*, et foreldreløseregister modellert etter det koreanske familierregisteret, der barnet i forkant av adopsjonen registreres med sin egen slektslinje, som i Tjønns dikt i *Kvit*, norsk mann: “*family chief: suh, jung-soo / relation to previous family chief: no record*” (Tjønns 62). Gjennom dette dokumentet løsriver staten barnet fra det eksisterende slektskapet og innskriver det som et frittstående, relasjonelt avsondret statssubjekt, et barn uten foreldre, uten genealogi og uten “koreansk” fortid (Kim, “My Folder” 466).

Selv om adopsjonspraksisen i kjølvannet av Koreakrigen (1950–1953) først ble legitimert gjennom en påstått krise knyttet til krigsbarn og barn med blandet opphav, besto flertallet av adoptivbarna allerede fra midten av 1960-tallet av barn med to koreanske foreldre. Mange ble betegnet som “økonomisk foreldreløse”, eller hadde ugifte mødre som, på grunn av fat-

tigdom, sosial stigmatisering og fraværende velferdsordninger, ble ansett uegnede til å oppdra barna sine. Samtidig bidro statlige hensyn til nasjonal sikkerhet, befolkningspolitikk og økonomisk utvikling til at transnasjonal adopsjon *gradvis* ble etablert og utvidet som en sosialpolitisk løsning gjennom 1970- og 1980-tallet. Til tross for disse skiftende sosiale og familiære realitetene fortsatte barna å bli kategorisert som “foreldreløse”, noe som synliggjør hvordan juridiske kategorier og humanitære ideologier er sammenfiltret i byråkratisk og offentlig diskurs (Kim, “My Folder” 458–459).

Slike dokumenter er ikke ment å fungere utover selve bortadopsjonen, men de får likevel en varig betydning ved å redusere biografisk kompleksitet til administrative kategorier som muliggjør eksklusiv tilhørighet i mottakerlandene. Papirarbeidet blir et avgjørende produkt og ikke bare et administrativt middel. Det er gjennom dokumentene barnet gjøres rettslig adopterbart, løsrevet fra tidligere relasjoner og innskrivningsbart i nye slektskaps- og tilhørighetsformer. Dokumentene konstituerer barnet som et subjekt som kan håndteres, forflyttes og gis mening innenfor statlige, byråkratiske og kulturelle rammer. Samtidig bidrar dokumentenes ofte mangelfulle og fabrikkerte opplysninger til å produsere et permanent nærværende fravær av biografisk kunnskap. De koreanskspråklige adopsjonsdokumentene, som kun det koreanske adopsjonsbyrået besitter, kan få en enigmatisk tiltrekningskraft nettopp fordi tilgangen til dem er begrenset, og fordi de fremstår som både autoritative og uleselige (Kim, “My Folder”, 456). Det er denne spenningen mellom dokumentets påståtte sannhetskrav og dets epistemiske utilstrekkelighet som er med på å gjøre adopsjonspapirene til et tilbakevendende litterært motiv for forfattere med adopsjonsbakgrunn.

Med Latour kan vi betrakte dokumentene som inskripsjoner, som han ser på som tekstlige spor som produserer og stabiliserer sosiale realiteter gjennom standardisering og sirkulasjon. Slike dokumenter fungerer som “immutable mobiles”: flyttbare, varige og autoritative enheter som kan sirkulere mellom institusjoner og fungere som handlingsgrunnlag på avstand. “Ved å arbeide utelukkende med papirer,” skriver Latour, “med skjøre inskripsjoner som er uendelig mye mindre enn det de er utvunnet fra, er det likevel mulig å utøve dominans over alle ting og alle mennesker” (Latour 30). I en adopsjonskontekst blir dette tydeliggjort gjennom stemplede og

signerte tildelingsbrev, kontrakter, gebyrer, transaksjoner, rapporter og pass som etablerer slektskap og tilhørighet performativt. Samtidig kulminerer ikke dokumentenes oversettelsesarbeid i én stabil identitet, men i et sett av delvis inkompatible inskripsjoner. Det nye statsborgerskapet og passet fastsetter en entydig vestlig juridisk identitet i nåtid og fremtid, men denne inskripsjonen annullerer ikke de tidligere dokumentene, som forblir operative som arkiviske spor. Når slike dokumenter reaktiveres i litterære verk, oppstår en strukturell konflikt som blir estetisk erfarbar. Dokumentene rekontekstualiseres fra administrativt handlingsgrunnlag til kritisk minnemateriale. I tråd med Leongs beskrivelse av dokumentpoesiens potensial innebærer denne re-presentasjonen en forskyvning av dokumentets autoritet. Det som i byråkratisk sirkulasjon fremstår stabilt, sannferdig og berettiget, blir i litteraturen lesbart som feilbarlig, kontingent og ideologisk betinget. En slik dokumentpoetisk praksis utfordrer den offisielle historien ved å kaste nytt lys over dokumenter som "legitimerer våre individuelle og kollektive identiteter, og som opprettholder våre kulturelle minner" (Leong 2).

PAPIR OG HJERTE: NORSKHET SOM OMSORGSBETINGELSE

Norsk kjærleik åpner med en epigraf, som er et sitat fra partileder Siv Jensens tale på Fremskrittspartiets landsmøte 27. april 2018: "De er kanskje norske på papiret, men de er det ikke i hjertet" (sitert i Skjetne og Aaser 4). Epigrafen etablerer et ladet skille mellom formell og "ekte" tilhørighet, og fungerer samtidig som et dokumentpoetisk frempek. Formuleringen er fra en politisk tale, senere publisert og sirkulert i ulike medier og formater, kursivert og linjedelt som om den var et av samlingens dikt, og introduserer samlingens grunnleggende spenningsforhold mellom formalisert og affektiv tilhørighet. Denne innlemmelsen av høyrepopulistisk retorikk kan også ses som en intertekstuell kobling til *Find Holger Danske*, hvor Langvad approprierer Dansk Folkepartis pamflett *Danmarks fremtid – dit land, dit valg* (Langvad 52).

Epigrafens motsetning mellom papir og hjerte aktiverer en logikk som kulturteoretikeren Paul Gilroy beskriver som etnisk absolutisme: en

gruppelogikk der etniske forskjeller forstås som absolutte og naturlige, og der folk, kultur, nasjon og territorium tenkes å høre naturlig sammen. Nasjonen kan dermed forstås som et kulturelt homogent “community of sentiment”, der tilhørighet forankres i felles historie, avstamning og en dypere nasjonal samhörighet enn hva statsborgerskap, medborgerskap og integrering alene kan etablere (Gilroy 66). I Jensens formulering er norskhet på papiret derfor utilstrekkelig hvis den ikke også kan bekreftes “i hjertet”. Men å være norsk “i hjertet” fremstår ikke her som et bilde på en indre lojalitet og samhörighet som faktisk kan oppnås gjennom integrering. Uttrykket fungerer snarere som en eufemisme for en rasialisert forestilling om “naturgitt” norskhet og nasjonal tilhørighet.

Metaforene “papir” og “hjerne” etablerer dermed et kontrastpar som, i Jensens politiske kontekst, mistenkeliggjør formell norskhet hos grupper som hevdes å mangle “indre” lojalitet til “norske verdier”. I *Norsk kjærleik* får denne metaforikken en særegen resonans fordi adopsjonspraksisen faktisk lykkes i å produsere assimilt norskhet gjennom *papirarbeidet* der navn og familieforhold endres og en ny norsk genealogi etableres, samtidig som statsborgerskap tildeles. Papiret og hjertet fungerer ikke som motsetninger i den migrasjonsformen som adopsjon representerer, men som komplementære størrelser. Hos Jensen er papiret utilstrekkelig fordi det bare betegner formell tilhørighet. Hos Tjønn er papiret derimot selve teknologien som skal produsere “hjertet”: Adopsjonsdokumentene legitimerer og muliggjør assimilasjonen som skal garantere barnets affektive, kulturelle og genealogiske norskhet. Samtidig påstår diktene at assimilasjonen aldri fullt ut opphever den adoptertes rasialiserte lesbarhet som fremmed.

Den dissonantiske metaforikken angir samlingens grunntone og etablerer et sett strukturerende dualiteter: geografisk mellom øst/vest og lokalt/globalt; nasjonalt mellom koreansk/norsk og vi/de; ontologisk mellom ekte/falsk og naturlig/kunstig; og institusjonelt mellom marked/familie og privat/offentlig. I diktene utfoldes dette organiserende prinsippet gjennom appropriering av Jensens stilfigur og metaforikk – “eg er tjønn på papiret / men er eg tjønn i hjertet?” (99) – men også gjennom en rekke sammenstillinger av assosierte dissonantiske motsetninger, slik det allerede kommer til uttrykk i metaforen på første side: “kjærleik er å kjøpe eit barn” (9). Diktene

utforsker disse motsetningene, innvevd i og frembrakt av adopsjonsprosessen, ved å vise hvordan omsorgspraksisen – og kjærligheten som en *norsk* ressurs på mikro- og makronivå – settes i arbeid for å mildne eller tildekke motsetningene, slik at adoptivbarnet kan bli helnorsk “i hjertet”.

Frp-lederens formulering insinuerer at grupper som formelt er innlemmet i staten, likevel ikke hører til i nasjonen eller folket, fordi de mangler en iboende egenskap som gir adgang til ubetinget tilhørighet i morstatens affektive fellesskap. I britisk kontekst minner Charman om at velferdsstatens omsorg, selv om den siden etterkrigstiden ofte har blitt tatt for gitt, i praksis har vært preget av flere tiår med systematisk forskjellsbehandling. Hun viser blant annet til litteraturviteren Jacqueline Rose, som i *Mothers* (2011) beskriver hvordan mødre med innvandrerbakgrunn har blitt “holdt ansvarlige for verdens onder, oppløsningen av det sosiale fellesskapet og trusselen mot velferden og nasjonens helse” (sitert i Charman xx–xxi).

I Jensens konstruksjon av vi-og-de faller de adopterte innenfor vi-et når uttalelsen leses i sin opprinnelige kontekst, som gjelder muslimske nordmenn som angivelig “mener at Koranen står over norsk lov” (sitert i Skjetne og Aaser 4). Til tross for at adopterte teknisk sett kan regnes som førstegenerasjonsinnvandrere, har de i liten grad blitt forstått som migranter. Dette gjenspeiles i at transnasjonal adopsjon lenge har vært underbelyst i forskning på etnisitet, migrasjon og diaspora. Denne forflytningen av barn over landegrenser har derfor lenge blitt kalt “the quiet migration” (Myong, “I Never Knew”; Weil). Adopterte har snarere blitt konstruert som verdige omsorgsmottakere, skjermet fra innvandringsdiskursen, gjennom forestillingen om dem som en “kjærlighetsgave”, slik den danske adopsjonsforskeren Lene Myong beskriver i “Adoption er en kærlighedsøkonomi” (32), og som objekter for filantropiske rednings- og assimileringsfantasier (Hübinette og Arvanitakis 700). Gavemetaforen rommer imidlertid en dobbelthet: Den adopterte kan betraktes som en dyrebare gave, men også som en utbytbar vare (Kim, *Adopted Territory* 95).

Med affektteoretikeren Sara Ahmed kan denne konstruksjonen forstås som en fetisering av den fremmede, der den adopterte gjøres til en abstrakt, affektiv og moralsk figur, løsrevet fra de historiske og politiske forholdene som produserer både fremmedhet og migrasjon (3–6). Slik

trer den adopterte frem i en privilegert migrantposisjon, særlig i kontrast til høyrepopulismens mistenkliggjorte migranter: som en ønsket og assimilerbar figur i den norske kjernefamilien, som den mest ikke-fremmede av de fremmede. Men denne formen for inkludering bidrar samtidig til å opprettholde hierarkisering av norskhet, der tilhørighet betinges av best mulig tilpasning til de enhver tid gjeldende indre og ytre kriteriene for norskhet. Logikken som medregner adopterte i nasjonsfellesskapet – og som forutsetter at de fornekte grunnleggende deler av sitt eget selv for å bli et nytt, formbart subjekt (Prattes og Myong 173) – blir den samme som utelukker andre migranter fra det. Den vellykkede assimileringen som den adopterte representerer, forutsetter imidlertid en *ensom* migrasjon – en prosess som ifølge litteraturviteren Eli Park Sorensen produserer “nye, blanke rene subjekter, frigjort fra enhver spesifikk referanseramme og åpne for en radikalt ny natalitet” (Sorensen 11). Det er denne abrupte og komplekse, men samtidig kjærlige og naturaliserte omsorgspraksisen som mange av Tjønns dikt i *Norsk kjærleik* dveler ved:

å få eit barn
som ikkje liknar på deg sjølv
å fostre opp dette barnet
akkurat som ditt eige barn
å kalle dette barnet for ditt barn
som om du hadde fødd det sjølv
(Tjønn 81)

Diktene uttrykker undring og perpleksitet over det naturliggjorte og samtidig åpenbart konstruerte i og med adopsjonen: “eg er tre år / nokre dagar tidlegare var eg suh jung soo og koreansk / no er eg / brynjulf jung tjønn og norsk” (40). Navngivning og oppdragelse som adoptivforeldrenes egne-fødte er avgjørende grep i omsorgsarbeidet med å naturalisere transformasjonen og likestille norskheten i hjertet med den på papiret. I både *Norsk kjærleik* og *Kvit, norsk mann* fremstår adoptertes norskhet, i lys av hverdagsrasisme og hatkriminalitet, som et tvetydig privilegium. For heller ikke den assimilerende omsorgspraksisen i den eksepsjonelle velferdsstaten gjør den adopterte fullt og ubetinget norsk, men posisjonerer den adopterte som et subjekt som forventes å bli lik majoriteten, men aldri helt, slik den

postkoloniale teoretikeren Homi K. Bhabha formulerer det: “*as a subject of difference that is almost the same, but not quite*” (Bhabha 86). Diktene etterlater liten tvil om at den adopterte oppleves som “norsk nok” og ubetinget tilhørende i adoptivforeldrenes blikk. Men nettopp denne anerkjennelsen aktualiserer spørsmålet om foreldreomsorgen samtidig implisitt forutsetter at den adopterte også faktisk fremstår som og vedvarende bekrefter seg som tilstrekkelig, eller “mest mulig”, norsk. Slik destabiliserer diktene forestillingen om et motsetningsforhold mellom etnonasjonalistisk tanke-gods og den tilsynelatende progressive, fargeblinde adopsjonspraksisen.

MIN KIM: BREVFORMEN SOM EPISTEMOLOGISK OMSORGS PRAKSIS

Der *Norsk kjærleik* iscenesetter en ensom forhandling mellom subjekt og arkiv, er Eva Tinds roman *Min Kim* (2024) strukturert rundt en brevveksling mellom to adopterte. Romanen er komponert som en metafiksjonell kunstnerroman, der jegfortelleren – den femtiårige forfatteren Eva Tind – gjennom dagboknotater, erindringer og reiseskildringer, med den gjenetablerte brevvekslingen med medadopterte Gull-Mai som overordnet ramme, skriver frem deres adopsjonshistorier:

Gull-Mai, jeg begynner at skrive, men kan ikke lade være med at græde. Mit midt-erste barn træder ind ad døren, og jeg sidder fortabt i mig selv, i vores historie. Jeg er hans mor, en mor, der forsvinder fra ham ind i din historie, som var den min. Vores historie, mindst 200.000 koreanske børn, der siden 1960'erne er adopteret ud af Korea, afskåret fra moderskabet, spredt ud over hele verden med fly. Det er en mors opgave at brede sine arme ud og omslutte barnet. Jeg er en mor, men det er umuligt, hvordan favner jeg 200.000 afskårne koreanere?

– Det er patetisk, det er slet ikke min historie, siger jeg.

– Ikke? svarer mit midterste barn. (31)

Denne strukturen muliggjør en utforskning og iscenesettelse av omsorg som oppstår horisontalt mellom adopterte, som et alternativ til omsorgen som ytes av stat og adoptivfamilie: “Din historie er ikke min at fortælle. Jeg fletter de dele ind, du giver mig i breve, i samtaler, løsrevne setninger og erindringer, men mine ord er slet ikke tilstrækkelige til at fortælle hele

dit liv" (154). Relasjonen mellom Eva og Gull-Mai kan i denne forstand leses synekdochisk, som et konsentrert uttrykk for et diasporisk kollektiv av adopterte. Evas eget morskap aktualiserer og forsterker samtidig impulsen til å utvide omsorgens rekkevidde og rette den mot andre adopterte.

Romanen etablerer tidlig et felles utgangspunkt: Eva og Gull-Mai ankom Danmark på samme fly i 1975, som henholdsvis Nam Sook og Min Kim. Deres livsløp har imidlertid utviklet seg i ulike retninger, noe Eva først blir klar over etter å ha gjenopptatt kontakten med Gull-Mai etter flere tiårs avbrudd. Eva vokste opp i det hun selv beskriver for Gull-Mai som et "generøst og trygt hjem" (56), og i bokens nåtidsplan, som er lagt til omkring bokens utgivelsesår, gjøres det også et poeng av at forholdet til adoptivmoren, som for Tjønns diktjeg, er som det alltid har vært – intakt: "hun blev og stadig er: min mor" (12). "Adoptivforældre" oppleves som et forbudt "skældsord" som Eva aldri ville brukt om dem: "Jeg vover kun at gøre det i min dagbog i vrede, men jeg siger det aldrig højt" (51). Selv om Eva aldri har "mærket nogen vaklen" i adoptivmorens kjærlighet, insisterer hun nå på retten til å anerkjenne og sørge over at "den dag noget helede i hende, bristede noget i mig, noget, der aldrig heler" (75). Den naturaliserte omsorgspraksisen, innrettet mot å reparere bristen som oppstod ved adopsjonen, beskriver hun slik:

At vokse op i en kærlig jysk kernefamilie som et velfungerende brunt barn, der af næsten alle, inklusive mig selv, blev opfattet som hvid, har altid stået i ubønhørlig kontrast til den indre murrende følelse af, at for at lykkes som dansker skulle min koreanske oprindelse tømmes for al betydning. Min oprindelige rod var blevet revet op, og fremtidsjorden var klappet glat af omsorgsfulde hænder. (46)

I denne prosessen bringes både individet og det "ikke-vestlige" inn i den danske livsverden på en måte som fremmedgjør barnet og adoptivfamilien fra barnets opprinnelse som mulig kilde til mening. Gull-Mai forteller om en tilsvarende omsorgspraksis, i brevs form, men i skarp kontrast også om grov omsorgssvikt og overgrep. Midtveis i romanen remigrerer hun til Korea og tar tilbake sitt koreanske navn, Min Kim. Romanens to livshistorier flettes sammen og nyanserer forestillingen om adopsjon som en entydig omsorgspraksis. Selv om Gull-Mais historie kan fremstå som

et særtilfelle – eller som overdramatisert i noens øyne – viser tall fra SSB at nær én av ti transnasjonalt adopterte i Norge har hatt barnevernstiltak etter ankomst til landet i perioden 1996–2021 (Skadberg og Lie 291), noe som peker mot at adopsjonspraksisen også kan gi opphav til sårbarheter den er ment å avhjelpe.

I motsetning til Tjønns dokumentpoetiske prosjekt, der de *døde* med-adopterte skrives frem fra arkivet⁵ – “over brua der / arve beheim karlsen flykta under” (54) – gestalter *Min Kim* et levende fellesskap mellom adopterte. Brevvekslingen etablerer et epistemologisk rom der adopsjonskunnskap produseres dialogisk, snarere enn i individuelle fremstillinger. Teksten gir slik litterær form til det Kim betegner som *adoptee kinship*: et affektivt og sosialt fellesskap mellom adopterte, forankret i adopsjonens strukturelt betingede vilkårlighet og i delte erfaringer av familieseparasjon, biografiske og kulturelle brudd, og transnasjonalitet (*Adopted Territory* 85–86). Et slikt kunnskapsfellesskap kan fungere som et korrektiv til den strategiske ignoransen som Tjønns dikt belyser, ved å utvikle tolkningsressurser for adopsjonsdiasporiske problemstillinger som ellers forblir underkjente.

ARKIVBEGJÆR OG BIOGRAFISK BRUDD

Som i *Norsk kjærleik* spiller adopsjonsdokumentene en sentral rolle i *Min Kim*, men gis en annen funksjon. Hos Tjønn fremtrer dokumentene primært som institusjonelle inskripsjoner som produserer og stabiliserer identitet på avstand. Hos Tind blir dokumentene samtidig gjenstand for et eksplisitt arkivbegjær: et sterkt ønske om tilgang, eierskap og kontroll over egen biografi. Evas opptatthet av adopsjonspapirene og byråmakten kan med Derridas begrep *archive fever* forstås som et begjær etter opprinnelse, sammen-

5 I Kvit, *norsk mann* lød det slik: “eg spring ikkje i mørkret / eg sit i mørkret / og les om / arve / benjamin / johanne / eg skriv dei fram / på det lyse papiret / det kvite papiret” (31). Indiskadopterte Arve Beheim Karlsen (17) døde i 1999 etter å ha blitt jaget med rasistiske trusler og senere funnet druknet i Sogndalselva, norsk-ghanesiske Benjamin Hermansen (15) ble i 2001 drept i et rasistisk motivert knivdrap i Oslo, og kinesiskadopterte Johanne Zhangjia Ihle-Hansen (17) ble i 2019 drept av sin stebror Philip Manshaus før hans høyreekstreme terrorangrep i Bærum.

heng og ontologisk forankring (Derrida 57), utløst av den diskontinuiteten adopsjonspraksisen har innført i hennes livshistorie. Livsovergangene er dokumenterte, men utilstrekkelige som kilder til en fortellbar sammenheng. Den adoptertes gjentatte vending mot arkivet kan dermed leses som et begjær som produseres og opprettholdes av arkivet selv (Derrida 17): et forsøk på å stabilisere identitet gjennom dokumentasjon, som samtidig forblir uforløst fordi arkivet aldri kan levere den stabiliteten, opprinnelsen og helheten det lover.

Eva beskriver hvordan hun allerede som barn oppfatter adopsjonspapirene som "mine papirer", fordi de "omhandler mig, og derfor tilhører mig". Særlig brevet fra dronning Margrethe, der hennes danske statsborgerskap bekreftes "sort på hvitt", gir en følelse av anerkjennelse og trygghet. Samtidig viser romanen hvordan dette arkivbegjæret fører til kafkaske møter med byråmakten. Eva beskriver da hun som 21-åring foretar sin første Koreareise, hvor hun på besøk hos det koreanske adopsjonsbyrået blir presentert for de samme papirene som fra det danske byrået, men også "fem ark" hun aldri hadde sett før, særlig "ét ekstra papir, der sprang i øjnene", med hennes koreanske fars navn, adresse og telefonnummer, men som hun nektes innsyn i fordi de er "fortrolige" og bærer et "rødt stempel". Scenen kulminerer i et raseriutbrudd mot byråets saksbehandler: "Det er MINE papirer. Det er mit liv. Jeg har ret til en kopi!" (196).

Denne scenen levendegjør det Kim beskriver som adoptertes strukturelle underordning i statlig og byråkratisk kunnskapskontroll. Dokumentene lover opprinnelse, sammenheng og sannhet, men produserer i stedet nye former for uleselighet og avmakt. I stedet for å føre tilbake til en "autentisk" fortid, leder arkivet dypere inn i det Kim kaller *statens illegibilitet* ("My Folder" 469). Min Kim gjør denne erkjennelsen affektivt tilgjengelig, samtidig som romanen avdekker hvordan omsorgslogikken legitimerer denne kunnskapsasymmetrien. Hemmeligholdet fremstilles som beskyttelse, av hele "adopsjonstriangelet" (Lindgren 14) – den adopterte, adoptivfamilien og den opprinnelige familien – og bidrar samtidig til å stabilisere relasjonen mellom dem.

Romanen tilbyr også presise gestaltninger av hvordan den assimilerende omsorgslogikken internaliseres av adopterte selv. Eva reflekterer

over hvordan enhver interesse for opprinnelse, ethvert spørsmål om Korea, risikerer å bli lest som et tegn på omsorgssvikt, tilknytningsvansker eller utakknemlighet hos den adopterte. Hun erindrer møter med andre adopterte som instinktivt og preventivt markerer avstand til det som kunne forent dem: "Jeg har mødt et utal af koreansk adopterede, der med det samme de ser mig, har brug for at lægge afstand til deres ophav, som en forebyggelse mod spørgsmål" (Tind, *Min Kim* 89–90). I en av romantekstens mange adresseringer til Gull-Mai, forteller Eva om en annen medadoptert, som fikk "sine adoptionspapirer brændt i en gryde. Det var et kærlighedsritual, forældrene udførte for at markere, at det, hun kom fra, ingen betydning havde" (157). Innen et slikt omsorgsregime risikerer interesse for opphav og fødeland å bli patologisert (Myong og Bissenbakker), enten som uttrykk for tilknytningsvansker hos barnet eller som tegn på omsorgssvikt hos adoptivforeldrene. Forventningen om å bekrefte adopsjonen som et entydig gode fungerer dermed som en reguleringsmekanisme for tilhørighet, både i familien og i morstaten.

Samtidig åpner romanen for en alternativ forståelse av omsorg, der forbundethet overskrider idealet om "clean break" og assimilerende reparasjon. Gjennom relasjonene til Gull-Mai, den koreanske familien og adoptivforeldrene utvikler romanen et perspektiv der omsorg ikke lenger er knyttet til eksklusivitet og erstatning, men til forbundethet. Dette perspektivet artikuleres eksplisitt i jegfortellerens avsluttende refleksjoner over maorienenes slektskapsbegrep *whakapapa*, der slektskap forstås som et nettverk av relasjoner mellom mennesker, steder og historier. Et menneske uten kjennskap til sin *whakapapa* fremstår som ansiktsløst og ugjenkjennelig. Forbundethet privilegeres fremfor eierskap og adskillelse: "hvis en maorikvinde føder et barn, hun ikke kan passe, og giver det til mig, bliver vi forbundet" (402). I denne forstand blir det å gi et barn videre en handling som etablerer varige forbindelser, forpliktelser og fellesskaper. Eva formulerer her en foreldreomsorg som ikke krever utslettelse av tidligere bånd for å legitimere nye. Slik peker *Min Kim* utover den skandinaviske morstatens normative rammer. Der velferdsstatens omsorg privilegerer entydige, håndterbare subjektposisjoner, åpner Tinds roman for en omsorg som anerkjenner ambivalens og forbundethet, fremfor en praksis

som strategisk ignorerer de bruddene og sammenfiltringene adopsjonen produserer.

OMSORGENS TVETYDIGGJØRING I MORSTATEN

Denne artikkelen har undersøkt hvordan samtidslitteraturens formgrep artikulterer omsorgsargumenter i lys av transnasjonal adopsjon innenfor rammene av den norske og den danske velferdsstaten. Gjennom komparative nærlesninger av Brynjulf Jung Tjønnns *Norsk kjærleik* og Eva Tinds *Min Kim* har jeg vist hvordan omsorg i adopsjonsfamilien fungerer som en institusjonelt forankret regulering av slektskap, subjektivitet og nasjonal tilhørighet, samtidig som den assimilerende omsorgspraksisen naturaliseres gjennom en miming av biogenetiske familierelasjoner.

I *Norsk kjærleik* synliggjøres omsorgens betingelser gjennom dokumentpoetisk appropriering av byråkratiske tekster, saksdokumenter og merkantil terminologi. Diktene belyser hvordan adopsjonens omsorgslogikk hviler på et assimileringssideal om eksklusiv tilhørighet, der omsorg forutsetter at brudd, tap og opprinnelige familierelasjoner nedtones, trivialiseres, avpolitiseres eller omskrives. Omsorg fremtrer her som en praksis som inkluderer gjennom eksklusjon. Diktene viser samtidig hvordan omsorgen i adoptivfamilien kan fremstå som genuin og gjensidig, noe som både muliggjør tilknytning til familie og nasjon og bidrar til å tildekke omsorgspraksisens tvetydighet.

Min Kim utvider Tjønnns forhandling mellom subjekt og arkiv gjennom brevformen, som lar romanen etablere et relasjonelt og dialogisk epistemologisk rom der adopsjonskunnskap produseres i fellesskap mellom adopterte. Romanen viser også hvordan omsorgens normative rammer internaliseres av adopterte selv, i form av forventninger om takknemlighet, lojalitet og fortieelse, og hvordan avvik fra denne normen risikerer å bli patologisert. Romanen åpner for en alternativ omsorgspraksis som anerkjenner og rommer bruddene adopsjonspraksisen produserer, fremfor å strategisk ignorere eller reparere dem.

I lys av Charmans begrep om morstaten kan begge verkene leses som litterære utforskninger av hvordan velferdsstatens omsorg opererer i de

mest intime relasjoner. Den adopterte trer frem som en favorittmigrant: en fremmed som faktisk kan innlemmes i familien og nasjonen, men bare gjennom en assimilasjon som bekrefter det hvite nordiske følelsesfellesskapet som innlemmelsen tilsynelatende utfordrer. Som analytisk figur avdekker favorittmigranten hvordan etnisk absolutisme også virker gjennom betinget inkludering, ikke bare gjennom eksplisitt ekskludering: Den adoptertes kroppstegn er like fullt lesbare som avvik fra den usynliggjorte normen for hvem som “egentlig” hører til. Som feministisk teori lenge har påpekt, står det private og familiære aldri utenfor politikken og institusjonenes rekkevidde. *Norsk kjærleik* og *Min Kim* artikulere argumenter om hvordan velferdsstatlig omsorg former subjektivitet, slektskap og nasjonal tilhørighet gjennom dokumenter, språk og normative forventninger, samtidig som de åpner for å tenke det naturaliserte omsorgsregimet på nytt.

Denne lesningen gjør ikke krav på å være representativ for adoptivfamilier utenfor de to verkene, men undersøker hvordan bestemte historiske og normative omsorgsidealer artikuleres og problematiseres gjennom verkenes estetiske formgrep. Adopsjonsforskning har dessuten påvist betydelig variasjon i motivasjoner, praksiser og selvforståelser over tid, noe som illustreres av den nederlandske adopsjonsforskeren René Hoksbergens (2000) grove inndeling av etterkrigstidens adoptivforeldre i tre generasjoner: den tradisjonalistiske (1950–1970), den idealistiske (1970–1985) og den realistiske (etter 1985). I forlengelsen av dette kan den strategiske ignoransen som er identifisert i materialet, nyanseres i lys av det kulturhistoriker Nina Witoszek og jurist Eva Joly betegner som en norsk “overtillit til statlige institusjoner” (12). Ifølge dem kan en slik tillitskultur fremme en passiviserende forestilling om at “man lever i den beste av alle mulige verdener” (16), slik at feil, svikt og unnlaterelser lettere forstås som tilfeldige eller “naturlige” hendelser enn som forhold noen kan holdes ansvarlig for.

Audun Mortensen er ph.d.-stipendiat ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. Han forsker på skandinavisk diasporisk litteratur av koreanskadopterte forfattere fra 1990-tallet til i dag, med vekt på transnasjonalitet og litterær form. Han har senest publisert artikkelen “Koreanske ekko: Transnasjonalitet i skandinavisk adopsjonslitteratur (1996–2024)” i *Slagmark* 90 (2026).

ARKIVBEJÆR, BYRÅMAKT OG OMSORGSLOGIKK
I NORSK KJÆRLEIK OG MIN KIM

The article examines how an assimilative logic of care, grounded in the Scandinavian welfare state's self-conception, is articulated and problematized in Brynjulf Jung Tjønn's poetry collection *Norsk kjærleik* (2024) and Eva Tind's novel *Min Kim* (2024). It shows how the transnational adoptee emerges as a desired but conditionally included migrant figure within racialized and affective regimes of belonging. Through comparative close readings, the article analyses how documental and epistolary formal strategies render care visible as an institutionally regulated practice that produces kinship, subjectivity, and national affiliation. Tjønn's *Norsk kjærleik* makes bureaucratic power and strategic ignorance legible by appropriating adoption documents and commercial terminology, showing how care can include through exclusion by presupposing a "clean break" from the first family. Tind's *Min Kim* establishes a dialogic epistemic space in which adoptees develop a relational community that challenges the normative logic of care. The novel simultaneously stages an archival desire prompted by the protagonist's biographical discontinuity and demonstrates how institutional knowledge control restricts access to personal history. Drawing on Richard Walsh's concept of the literary work's "argument", the article shows how the works' thematization of care emerges as a product of their formal strategies and thereby establishes a distinct literary mode of cognition. The comparative approach situates the texts within a broader trend in Scandinavian postmigrant and diasporic writing, advancing a mode of reading that emphasizes the interplay between form and content rather than reducing the works to documentary testimony. While the lyrical speaker in *Norsk kjærleik* explores the adoptee's position within the receiving country's regime of care, *Min Kim* articulates alternative, transnational, and collective forms of care and knowledge that reconfigure the normative framework governing adoption.

KEYWORDS

NO: transnasjonal adopsjon, velferdsstat, omsorg, nordisk samtidslitteratur, migrasjon

LITTERATUR

- Ahmed, Sara. *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*. Routledge, 2000.
- Allouche, Lea. *Skandinavisk antiracistisk projektpoesi: En læsning af Burcu Sahins Blodbok* (2022), Shadi Angelina Bazeghis *Flowmatic* (2020) og Sumaya Jirde Alis *Når jeg ser havet, slokner lyset* (2021). Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2024.
- Aspengren, Henrik Chetan. *En dag i Delhi: Om viljan att slå rot*. Norstedts, 2014.
- Bains, Priya. "Nyhetsbrev nr. 114: Priser og deres kritikere." *Vinduet*, 1. nov. 2024. www.vinduet.no/nyhetsbrev/priser-og-deres-kritikere-nyhetsbrev-nr-114.
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. Routledge, 1994.
- Borge, Arne. "Om litteraturen skal være viktig, må den først og fremst være god." *Morgenbladet*, 30. okt. 2024, s. 42–43.
- Charman, Helen. *Mother State: A Political History of Motherhood*. Allen Lane, 2024.
- Derrida, Jacques. "Archive Fever: A Freudian Impression." Oversatt av Eric Prenowitz. *Diacritics*, vol. 25, nr. 2, 1995, s. 9–63. <https://doi.org/10.2307/465144>.
- Einarson, Ingvil. "Adopsjon har også en historie." *Adopsjon: Om adopsjon av utenlandske barn*, redigert av Ingvil Einarson, Friundervisningens forlag, 1989, s. 147–153.
- Eriksen, Kasper Emil Rosbjørn. *A Scandinavian Way of Adoption? A Comparative Historical Study of Transnational Adoption in Denmark, Norway, and Sweden during the Late Half of the 20th Century*. Doktorgradsavhandling, European University Institute, 2024.
- Follevåg, Geir. *Adoptert identitet*. Spartacus, 2002.
- Fricker, Miranda. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford UP, 2007.
- French, Sofia. *På jakt etter Mr Kim i Seoul*. Wahlström & Widstrand, 2005.
- Friedman, Susan Stanford. "Why Not Compare?" *Comparison: Theories, Approaches, Uses*, redigert av Rita Felski og Susan Stanford Friedman, Johns Hopkins UP, 2013, s. 34–45.
- Gilroy, Paul. *There Ain't No Black in the Union Jack: The Cultural Politics of Race and Nation*. Routledge, 2002 [1987].
- Heiberg, Katrine. "Aldri komme forbi annerledesheten." *Morgenbladet*, 7. okt. 2022, s. 52–53.
- Hoksbergen, René. "Changes in Attitudes in Three Generations of Adoptive Parents: 1950–2000." *Intercountry Adoption: Developments, Trends and Perspectives*, redigert av Peter Selman, British Agencies for Adoption & Fostering, 2000, s. 86–102.
- Hübinette, Tobias. *Comforting an Orphaned Nation: Representations of International Adoption and Adopted Koreans in Korean Popular Culture*. Jimoondang, 2006.
- Hübinette, Tobias. "Idag har Danmark och Norge i praktiken upphört med sina utlandsadoptioner." tobiashubINETTE.wordpress.com, 16. jan. 2024, <https://tobiashubINETTE.wordpress.com/2024/01/16/idag-har-danmark-och-norge-i-praktiken-upphort-med-sina-utlandsadoptioner>.
- Hübinette, Tobias, og James Arvanitakis. "Transracial Adoption, White Cosmopolitanism and the Fantasy of the Global Family." *Third Text*, vol. 26, nr. 6, 2012, s. 691–703.
- Kay, Jackie. *The Adoption Papers*. Bloodaxe Books, 1991.
- Kim, Eleana J. *Adopted Territory: Transnational Korean Adoptees and the Politics of Belonging*. Duke UP, 2010.

- Kim, Eleana J. "My Folder Is Not a Person: Kinship Knowledge, Biopolitics, and the Adoption File." *The Cambridge Handbook of Kinship*, redigert av Sandra Bamford, Cambridge UP, 2019, s. 451–480.
- Kim, Tong-hyung. "South Korea's Truth Commission Says Government Responsible for Fraud and Abuse in Foreign Adoptions.." *AP News*, 26. mars 2025. <https://apnews.com/article/south-korea-adoptions-responsibility-fraud-abuse-67970ea6e153e-7cbb63d5b4bc29325f4>.
- Kolarov, Radosvet. *Repetition and Creation: Poetics of Autotextuality*. Routledge, 2021.
- Kopreitan, Thula. "Pratsam poesi. Dikta risikerer å berre vere berarar av eit bodskap." *NRK.no*, 26. sep. 2024. https://www.nrk.no/kultur/anmeldelse_-_norsk-kjaerleik_-_av-brynjulf-jung-tjonn-1.17052198.
- Körber, Lill-Ann, og Ebbe Volquardsen. "Nordischer Exzeptionalismus." *Nordeuropa. Handbuch für Wissenschaft und Studium*, redigert av Bernd Henningsen, Rombach Wissenschaft, 2023, s. 74–80.
- Langvad, Maja Lee. *Find Holger Danske*. Borgens Forlag, 2006.
- Larsen, Peter Stein. *Digitets retorik: Indføring i moderne verdenslyrik*. Forlaget Spring, 2025.
- Larsen, Peter Stein. *Drømme og dialoger: To poetiske traditioner omkring 2000*. Doktorgradsavhandling, Syddansk Universitetsforlag, 2009.
- Latour, Bruno. "Visualisation and Cognition: Drawing Things Together." *Knowledge and Society: Studies in the Sociology of Culture Past and Present*, redigert av H. Kuklick, vol. 6, JAI Press, 1986, s. 1–40.
- Leong, Michael. *Contested Records: The Turn to Documents in Contemporary North American Poetry*. University of Iowa Press, 2020.
- Lindgren, Cecilia. *Internationell adoption i Sverige: Politik och praktik från sextiotial till nitiotial*. Myndigheten för internationella adoptionsfrågor, 2010.
- Lundberg, Patrik. *Gul utanpå*. Rabén & Sjögren, 2016 [2013].
- Løes, Synne Sun. *Er du lykkelig, søster?* Cappelen Damm, 2020.
- McKee, Kimberly D. *Disrupting Kinship: Transnational Politics of Korean Adoption in the United States*. University of Illinois Press, 2019.
- McKee, Kimberly D. "The Consumption of Adoption and Adoptees in American Middlebrow Culture." *Biography*, vol. 42, nr. 3, 2019, s. 669–692. <https://doi.org/10.1353/bio.2019.0065>.
- Medina, José. *The Epistemology of Resistance: Gender and Racial Oppression, Epistemic Injustice, and Resistant Imaginations*. Oxford University Press, 2013.
- Mossefinn, Eirik Riis. "Kjøpt kjærlighet." *Klassekampen Bokmagasinet*, 28. sep. 2024, s. 3.
- Myers, Kit W. *The Violence of Love: Race, Family, and Adoption in the United States*. University of California Press, 2025.
- Myong, Lene. "Adoption er en kærlighedsøkonomi." *Asterisk*, nr. 66, 2013, s. 32–33.
- Myong, Lene. "I Never Knew: Adoptee Remigration to South Korea." *Critical Kinship Studies*, redigert av Charlotte Kroløkke, Lene Myong, Stine Willum Adrian og Tine Tjørnhøj-Thomsen, Rowman & Littlefield International, 2016, s. 271–288.

- Myong, Lene, og Mons Bissenbakker. "Attachment as Affective Assimilation: Discourses on Love and Kinship in the Context of Transnational Adoption in Denmark." *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 29, nr. 3, 2021, s. 165–177. <https://doi.org/10.1080/08038740.2021.1891133>.
- Nilsson, Magnus. "Litteratur, etnicitet och föreställningen om det mångkulturella samhället." *Sammlaren. Tidskrift för svensk litteraturvetenskaplig forskning*, nr. 129, 2008, s. 270–304.
- Prattes, Riikka, og Lene Myong. "Colonial Care in the Nordics: Child Removal and the Politics of Disappearance." *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, vol. 34, nr. 2, 2026, s. 164–178. <https://doi.org/10.1080/08038740.2025.2464546>.
- Proctor, Robert N. "Agnotology: A Missing Term to Describe the Cultural Production of Ignorance (and Its Study)." *Agnotology: The Making and Unmaking of Ignorance*, redigert av Robert N. Proctor og Linda Schiebinger, Stanford UP, 2008, s. 1–35.
- Sjöblom, Lisa Wool-Rim. *Palimpsest: Documents from a Korean Adoption* [svensk utg. *Palimpsest*, 2016]. Drawn & Quarterly, 2019.
- Skadberg, Alexander, og Tove Lie. *Adoptert og forlatt*. Frisk forlag, 2025.
- Skjetne, Oda Leraan, og Kristian Aaser. "Jensen: – Seier i seg selv at Støre ikke ble statsminister." *VG*, 28. apr. 2018, s. 4.
- Smolin, David M. "Child Laundering: How the Intercountry Adoption System Legitimizes and Incentivizes the Practices of Buying, Trafficking, Kidnaping, and Stealing Children." *The Wayne Law Review*, vol. 52, nr. 1, 2006, s. 113–200.
- Sorensen, Eli Park. "Brothers Home and the Production of Vanished Lives." *Genealogy*, vol. 7, nr. 4, 2023, art. 101. <https://doi.org/10.3390/genealogy7040101>.
- Tind, Eva. Do. Gyldendal, 2009.
- Tind, Eva. Min Kim. Gyldendal, 2024.
- Tjønn, Brynjulf Jung. *Kinamann*. Cappelen Damm, 2011.
- Tjønn, Brynjulf Jung. *Kvit, norsk mann*. Cappelen Damm, 2022.
- Tjønn, Brynjulf Jung. *Norsk kjærleik*. Cappelen Damm, 2024.
- Trotzig, Astrid. *Blod är tjockare än vatten*. En bok för alla, 2001 [1996].
- Trotzig, Astrid. "Makten över prefixen." *Orientalism på svenska*, redigert av Moa Matthis, Ordfront, 2005, s. 104–127.
- Walsh, Richard. *Novel Arguments: Reading Innovative American Fiction*. Cambridge UP, 1995.
- Weil, Richard H. "International Adoptions: The Quiet Migration." *International Migration Review*, vol. 18, nr. 2, 1984, s. 276–293. <https://doi.org/10.2307/2545951>.
- Witoszek, Nina, og Eva Joly. *Det blåøyde riket: Norske tillitspatologier*. Cappelen Damm Akademisk, 2023.
- Yngvesson, Barbara. "Going 'Home': Adoption, Loss of Bearings, and the Mythology of Roots." *Social Text*, vol. 21, nr. 1 (74), 2003, s. 7–27. https://doi.org/10.1215/01642472-21-1_74-7.
- Øfsti, Anne Kyong-Sook. *Si at vi har hele dagen*. Gyldendal, 2014.

Ønvik Pedersen, Camilla. *Da tigrene røykte*. Damm, 2007.

Østergård, Uffe. "The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nation States." *The Cultural Construction of Norden*, redigert av Øystein Sørensen og Bo Stråth, Scandinavian University Press, 1997, s. 25-71.

FÆLLESSKAB, FREMMEDGØRELSE OG FLYGTIGE UTOPIER

Hospitalsfremstillinger i dansk moderskabslitteratur

Dea Trier Mørchs *Vinterbørn* (1976) indtager en central plads i den danske moderskabslitteraturs historie. Selvom romanen blev en stor succes, da den udkom, stod moderskabsmotivet alligevel "relativt uberørt hen," før det i slutningen af 2010'erne blev "et ultrapopulært motiv i litteraturen" (Schwartz 45). Så populært, at det har fået betegnelsen moderskabslitteratur, der med den danske litterat Ida Aaskov Dolmers definition dækker over "litteratur, der afbilder og diskuterer kulturelle forestillinger om og den reelle oplevelse af moderskabet fra moderens synspunkt" (Dolmer 9). Men trods motivets genkomst var noget afgørende alligevel forandret. Som kultur- og litteraturforsker Camilla Schwartz bemærker, er ensomhed og længslen efter fællesskab en central modus i nyere moderskabslitteratur, men hvor "Dea Trier Mørch i *Vinterbørn* gjorde kvindefællesskaber på tværs af alder, klasse og etnicitet mulige og realiserbare, er samtidens moderskabslitteratur generelt noget mere pessimistisk og sorgfuld" (Schwartz 57). Det bemærkelsesværdige ved kvindefællesskaberne i *Vinterbørn* er ikke kun, at de lod sig realisere, men også hvor de blev det – i hospitalets stuer. I sit forord til *Vinterbørn* bemærker den danske forfatter Cecilie Lind også netop dette: "Fællesskabet har jeg fundet senere, i mange forskellige

sammenhænge, men det der var fælles på hospitalet var svært at få øje på" (Lind i Mørch 12-13). Linds melankolske udsagn peger på en fundamental forskydning, som denne artikel udfolder: Ikke blot synes fællesskabet ikke længere at kunne realiseres inden for velfærdsstatens institutionelle rammer, det artikuleres nu i *opposition* til dem.

Som litteraturforskeren Anne-Marie Mai har påpeget, er mødet mellem individ og statslige institutioner et gennemgående tema i nyere dansk litteratur (Mai 60). I moderskabslitteraturen udfolder disse møder sig særligt i skildringer af fødselsforberedelser, ultralydsscanninger, hospitalsfødsler og barselsforløb. Gennem komparative læsninger af disse motiver i nyere moderskabslitteratur, argumenterer artiklen for, at moderskabslitteraturens skildringer af møder med velfærdsstatens institutioner har undergået et betydeligt skifte. Den kollektivistiske og idealistiske fremstilling af hospitalsrummet, der var så karakteristisk for *Vinterbørn*, er i nyere dansk moderskabslitteratur afløst af ofte kritiske, undertiden nærmest dystopiske fremstillinger. For at undersøge denne forskydning inddrager jeg et udvalg af markante udgivelser fra 2010'erne og 2020'ernes moderskabslitteratur. Udvalget spænder på tværs af romaner, digtsamlinger og lyriske essays, og er valgt for deres eksplicitte skildringer af hospitalsrum fra moderens perspektiv: Dy Plambecks *Til min søster* (2019), Cecilie Linds *Mit barn* (2019), Bristefærdig (2025) og essayet "*Jeg vil se film om babyer og børn der bringer ondskaben med sig*" (2017), Julie Sten-Knudsens *Syv lag* (2021), Liv Nimand Duvås *Mødrenes hus* (2022), Lea Marie Løppenthins *Løven og Klagen* (2024) og Asta Olivia Nordenhofs "*Barslens form*" (2018). Frem for at dvæle ved teksternes indbyrdes forskelle, aftegner artiklen mønstre på tværs af litteraturens fremstillinger af hospitalsrummet og undersøger, hvordan oplevelsen af institutionernes utilstrækkelighed i dele af litteraturen driver tilløbet mod alternative visioner.

FÆLLESKAB I VINTERBØRN

Dea Trier Mørchs kollektivistiske roman *Vinterbørn* fra 1976 følger en gruppe gravide patienter i tiden under deres indlæggelse på en specialafdeling på Rigshospitalet omkring nytår 1975. Kvinderne kommer fra vidt forskel-

lige klasser og kår, men på hospitalet opstår et fællesskab på tværs af forskellene i mødet med sundhedspersonalets omsorg og i den fælles erfaring af at være gravide med komplikationer. Den danske litterat Anne Birgitte Richard karakteriserer *Vinterbørn* som en fortælling om "hospitalets varme og kompetence", der "sættes op mod angsten hos de gravide kvinder, der er indlagt på grund af komplikationer" (Richard), og også i dens samtid blev romanen læst som en hjertevarm beskrivelse af den institutionaliserede fødsel. I dagbladet *Aktuelts* anmeldelse af romanen fra 8. november 1976 finder man for eksempel følgende passage:

Dea Trier Mørch beundrer dette hospitalsmiljø, dets effektive organisation, dets fint trænedede samarbejde, dets gennemførte dygtighed parret med lydhør [sic] og varme – næsten hjertelig – varsomhed over for patienterne. [...] Dette er, så nær det socialistiske idealsamfund, som man kan komme, mener forfatteren (Citeret i Jensen 52).

I 1979 beskrev Lisbeth Møller Jensen tilsvarende *Vinterbørn* som en "lovsang til institutionen", en "utopisk beskrivelse af en fremtidsvision om den realiserede socialisme" (52). Selv var Jensen dog mere kritisk indstillet overfor Mørchs skildring af hospitalet i *Vinterbørn*. Hun anså den for at være en roman, der ideologisk støttede "en udvikling, der gør fødslen til sygdom, der betragter den nyfødte som nærmere døden end livet, der gør lægen til subjekt og den fødende kvinde til et narkotiseret objekt i fødselsforløbet" (Jensen 53). *Vinterbørn* adskiller sig da også markant fra den voksende kritik af den nylige hospitalisering af graviditet og fødsel, som prægede periodens internationale feministiske diskurser.¹ Samme år som *Vinterbørn* udkom i

1 Selvom de nationale forskelle ikke er genstanden for denne artikel, kan man alligevel pege på to forhold, der kunne have haft betydning for forskellene i fremstillingerne. Mens jordemødrene blev ekskluderet fra den institutionaliserede fødselspraksis i USA, blev de integrerede i det danske sundhedssystem som en del af det professionelle sundhedspersonale allerede i 1700-tallet. Derudover er *Vinterbørn* skrevet i konteksten af den danske velfærdsstat med et offentligt understøttet socialt sikkerhedsnet og et projekt, der et stykke af vejen flugtede med kvindebevægelsens interesser. Men som også Lisbeth Møller Jensens vurdering af *Vinterbørn* antyder, så var de feministiske positioner dog langt fra entydige.

Danmark, udkom på den anden side af Atlanten en bog, der skulle blive et gennembrud for tænkningen om, hvordan patriarkalske strukturer og institutioner former moderskabet, nemlig moderskabsstudiernes hovedværk, Adrienne Richs *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. Og alt imens kvindefælleskaber blev realiseret på hospitalsgangene i *Vinterbørn*, så gav Rich en radikalt anden fremstilling af hospitalsrummet:

Der kunne ikke opfindes et mere ødelæggende billede på kvinders trældom: til-dækket af et lagen, liggende på ryggen, bedøvet, med håndleddene fastspændt og benene i bøjler – netop i det øjeblik, hvor hun bringer nyt liv til verden (170-171, min oversættelse).

For Rich blev den fastspændte, bedøvede kvinde i fødesituationen indbegrebet af patriarkalsk kontrol over kvindekroppen. Dea Trier Mørchs *Vinterbørn* adskilte sig dog ikke kun fra den internationale feministiske kritik, men også fra dét, der skulle blive en blivende litterær tradition for at fremstille hospitalet som et sted for fremmedgørelse, kontrol og tab af værdighed. I *Women Writing Childbirth* analyserer den britiske litterat Tess Cosslett repræsentationer af den institutionaliserede fødsel i angloamerikansk skønlitteratur fra anden halvdel af det tyvende århundrede og foreslår, at "når kvinder skriver om institutionaliseret fødsel, fremstiller de sig som ofre, men protesterer samtidig mod denne behandling. Deres beretninger koncentrerer sig gennemgående om bestemte scener af ritualiseret medicinsk ydmygelse: barbering og lavementer, fastspænding af arme og ben" (47, min oversættelse). I romaner som Doris Lessings *A Proper Marriage* fra 1954, Sylvia Plaths *The Bell Jar* fra 1963 og Elizabeth Baines' *The Birth Machine* fra 1983 skildres fødestuerne, ifølge Cosslett, som dehumaniserende steder, der frarøver den fødende identitet og handlekraft. I sin analyse af angloamerikansk fødselslitteratur tilslutter litteraturforskeren Alice Braun sig Cossletts analyse og tilføjer, at hospitalsfødslen i litteraturen også i dag fremstilles "som en invasion af kvindernes privatliv: deres kroppe bliver dehumaniserede og blotlagte, og de berøves deres handlekraft af institutionens patroniserende blik" (Braun 179, min oversættelse).

Kontrasten til *Vinterbørn* kunne næsten ikke være større. I romanen iscenesættes hospitalet ikke som et fremmedgørende apparat, men som et

fælles, pulserende økosystem – ”en myretue. En bikube. Et kollektivt skabt produkt. En stor levende organisme,” hvor kvinderne sludrer på tværs af sengene, engagerer sig personligt med personalet, kender hinandens navne og historier, og hvor de bliver behandlet med omsorg og tålmodighed (Mørch 20). Lægerne smiler til de gravide og spørger ind til, hvad de læser; jordemødrene er årvågne og opdager patienternes utilpashed, før de endnu har ytret den, og sygehjælperen Rørby giver sammen med jordemoderen Rasmussen ”sig tid til at snakke. De kan sige vittigheder og smådrille, så alle kommer til at le” (54). De gravide ”nyder [...] opholdet” (48). Heriblandt Signe – ”hun kan faktisk li det hele” (54) – ikke mindst fordi det tillader hende ”at snakke med folk, som hun ellers aldrig ville ha lært at kende” (49). Den dystopiske fremstilling af hospitalsrummene, som Cosslett og Braun identificerer som karakteristiske for den angloamerikanske moderskabslitteratur, er i *Vinterbørn* erstattet af en mere utopisk modus. Hospitalet er her et eksil fra verden udenfor, et midlertidigt tilflugtssted, hvor solidaritet og fællesskab udfolder sig på tværs af sociale forskelle i den fælles erfaring af at være gravide med komplikationer på Rigshospitalet omkring nytåret 1975.

POST-VELFÆRDSLITTERATUREN OG DENS UTOPIER

Vinterbørn står dermed som et vidnesbyrd om en tid, hvor hospitalet og velfærdsstaten endnu kunne tænkes som ramme om et solidarisk fællesskab i litteraturen. Når man i dag læser ny dansk litteratur, så fremstår den utopi næsten utænkelig. I *Fælles Liv – Utopiske modbilleder til velfærdsstaten i ny dansk litteratur* (2025) bemærker den danske litterat Tue Andersen Nexø en afgørende forskel i litteraturens forhold til velfærdsstaten. Hvor forfattere i det 20. århundrede og i begyndelsen af det 21. århundrede var solidariske overfor, og forstod sig selv som en del af det samfund, de beskrev, er dansk litteratur i dag skrevet fra marginaliserede steder om liv ”der ikke har mulighed for at træde ind i, eller ikke ønsker at identificere sig med, tilværelsen som ligeværdig borger i velfærdsstaten” (Nexø 8-9). Forfattere som Asta Olivia Nordenhof, Caspar Eric, Jonas Eika, Bjørn Rasmussen og Luka Holmegaard skriver en litteratur, hvor relationen til staten og dens institutioner er langt mere prekær end tidligere. Litteraturens affærdigelse af

velfærdsstaten som et projekt, man kan finde fællesskab i og være solidarisk overfor, hænger ifølge Nexø sammen med de forandringer, staten har gennemgået de seneste årtier. Hvor dens oprindelige *raison d'être* var at sikre borgerne et værdigt liv, har fokus forskudt sig til økonomisk optimering af velfærdsstatens institutioner og borgere, mens konkurrencerationaler og krav om produktivitet i dag har afløst som styrende princip for dens praksis: "De sidste årtiers reformer af velfærdsstaten, hvis mål har været at sikre dens økonomiske holdbarhed, synes at slide de institutioner og de liv i stykker, som den oprindeligt eksisterede for at støtte op om – og som i sidste instans udgør dens mulighedsbetingelse" (Nexø 38). Der mangler pædagoger i daginstitutionerne, sygeplejersker på hospitalerne og SOSU'er i ældreplejen, psykiatrien er presset af ventelister og overbelægning, og omsorgssektoren præges af ubalance mellem krav og ressourcer, effektivisering og nedslidte medarbejdere. På den baggrund konkluderer Nexø, at den reformerede velfærdsstat kun i svagere og svagere grad lever op til sine løfter, mens den enkeltes ret til at leve et værdigt liv synes at være blevet afløst af den moralske pligt til at leve et økonomisk produktivt liv (Nexø 47). Den velfærdsstat, Dea Trier Mørch skrev inden for rammerne af, har kort sagt forandret sig. Og med den – det er Nexøs argument – også litteraturens forhold til den.

Velfærdsstatens reproduktive krise udgør baggrunden for det, Nexø kalder en post-velfærds litteratur, som de sidste femten år er opstået i Danmark. Post-velfærds litteraturen er litteratur, der "fortæller om velfærdsstatens institutionelle svigt" (48), og som ikke identificerer sig med den reformerede velfærdsstats forestillinger om idealborgeren som arbejdende og økonomisk produktiv, fordi dem, bøgerne handler om, ikke kan eller vil leve op til sådanne krav (48-49). I velfærdsstatens ruiner udstikker dele af denne litteratur utopier, der artikulerer "fælles flugtveje bort fra et samfund, de ikke kan eller vil identificere sig med" (22). Disse utopier er ikke altomfattende plantegninger for samfundets strukturering, men i stedet "fremstillinger, ofte korte og flygtige, nogle gange tøvende eller ambivalente, af en fælles hverdag, der er organiseret efter andre og mere attråværdige principper end dem, man finder i det omgivende samfund" (9). Det utopiske ved utopien, argumenterer Nexø, er, at den forestiller sig en anden hverdag,

en anden mellemmenneskelighed, et andet hverdagslivs rytmer, rum og omgangsformer (25).

Dobbeltbevægelsen mellem institutionel kritik og hverdagslig utopi er også karakteristisk for moderskabslitteraturen. Ikke mindst fordi de institutionelle møder med velfærdsstaten er centrale i den litteratur, der skildrer graviditet, fødsel og moderskab. Moderskabslitteraturen kan dermed forstås som en særlig variant af post-velfærds litteraturen, hvor mødet med velfærdsstatens reproduktive institutioner udgør et særligt fokus. En af hovedpointerne i Nexøs bog er, at forfatterne afvisning af velfærdsstaten i litteraturen hænger sammen med deres udsigelsesposition, at de skriver fra marginaliserede steder som anfægtede klienter, der oplever et samfund, der mistænkeliggør eller forkaster deres sårbarhed i kravet om optimering og økonomisk produktivitet. Moderskabslitteraturen skrives ikke nødvendigvis (men ofte gør den) fra en marginaliseret position, men også fra et sted, hvor erfaringen af at være gravid skaber en tvetydig fornemmelse af at være både tiljuble og under mistanke. Tiljuble, fordi de gør deres "kvindelige pligt", er produktive og bringer arbejdskraft til verden, eller som der står i Lea Marie Løppenthins digtsamling *Løven og Klagen*: "Jeg tror, det gjorde dem glade at vide, hvad jeg havde gang i / Endelig var det tydeligt, hvad jeg foretog mig med min tilværelse" (Løppenthin 26). Under mistanke, fordi optimeringen af denne borger in spe, pålægges kvinden – først som gravid, siden som mor – gennem samfundets intense opmærksomhed på og disciplinering af hende. Som det på eksemplarisk vis hedder i Dy Plambecks moderskabsroman fra 2019 *Til min søster*: "Min krop var ikke længere min, den var et samfundsanliggende og havde været det, siden jeg opdagede de to streger på graviditetstesten og ringede til lægen" (Plambeck 43). Denne erfaring af at blive til et 'samfundsanliggende' peger på noget grundlæggende ved moderskabets forhold til velfærdsstaten.

I bogen *Mother State* fra 2024 argumenterer den britiske litteraturhistoriker Helen Charman for, at moderskab er en iboende politisk tilstand præget af en dobbelt afhængighedsrelation: Mødre er afhængige af statens ydelser og ressourcer som barselsorlov, sundhedssystem og børneinstitutioner, mens staten omvendt er fundamentalt afhængig af mødrenes reproduktive arbejde. Selvom Charman skriver i en britisk kontekst, så

ligner hendes analyse af den britiske velfærdsstats udhuling den, Nexø beskriver. Nedsikringer i det offentlige har, ifølge hende, undergravet den britiske velfærdsstat, så den for mange mødre i praksis har vist sig langt fra den omsorgsgivende instans, den var et løfte om. I stedet er mødrene efterladt i en situation "hvor så meget forventes af dem, og så lidt gives til dem" (Charman xvii). Charmans analyse forklarer, hvorfor velfærdsstatens krise bliver særligt synlig i moderskabslitteraturen. Mødrene oplever på egen krop, hvordan de bliver til 'samfundsanliggender' der skal producere borgere, mens den støtte, de får til dette arbejde, opleves som utilstrækkelig. I et debatindlæg i Politiken fra 2020, fremhævede Olga Ravn netop dette misforhold:

I en kommune som Københavns, hvor man i 2015 brugte midler på en kampagne, der i det offentlige rum frisk adspurgte kvinder: 'Har du talt dine æg i dag?', kan det undre, at der ikke afsættes ressourcer til rent faktisk at tage sig af dem, når de gør, som staten ønsker. (Ravn, "Den tid er forbi...")

Samtidig kendetegnes de utopiske anslag, der rigtignok også præger dele af moderskabslitteraturen, af særligt to ting: De skrives frem i reaktionen på den manglende omsorg, mødrene oplever på hospitalerne, og de udspringer af erfaringer af netop omsorg og gensidig afhængighed, som litteraturen knytter til moderskabet. Dermed bliver moderskabslitteraturen også et privilegeret sted at se den bevægelse, Nexø beskriver: fra solidarisk identifikation med velfærdsstaten til modbilleder og skrøbelige fællesskaber uden for eller i skyggen af institutionerne.

MODERSKABSLITTERATURENS HOSPITALSRUM I DAG

Travle fødestuer, ressourceknaphed, oplevelsen af at blive kastet rundt mellem afdelinger, unge jordemødre, der gerne vil hjælpe, men ikke har ressourcerne eller kompetencerne til det, et presset personale og for hyppige vagtskifter præger hospitalsskildringerne i nyere moderskabslitteratur. Krisen træder tydeligst frem i værker, hvor fødslen kompliceres og ender med kejsersnit, som i Julie Sten-Knudsens *Syv lag*, Liv Nimand Duvås *Mødrenes hus* og Lea Marie Løppenthins *Løven og Klagen*. Manglen på ressourcer

og de konsekvenser, det har for de gravide og fødende, skrives utvetydigt frem, som hos Sten-Knudsen, hvor én jordemoder anbefaler det lyriske jeg ikke at "komme tilbage før du har det så skidt at du er nødt til at kravle ind i taxaen", mens en anden lader jeg'et vide, at hun "gerne [ville] indlægge dig nu [...] men vi har faktisk ikke plads" (Sten-Knudsen 13-14). Når det kommer til indlæggelsen, er heller ikke den nogen garanti for omsorg. I *Mødrenes hus* går personaleudskiftninger igen som et foruroligende ekko gennem romanen ("en nat er ovre, og nye jordemødre og praktikanter med nye navne møder ind" (Duvå 146)). Kvinderne efterlades i timevis på spøgelsesgange, hvor "[i]ngen kommer og ser til hende" (94) eller på fødestuer, hvor der ikke kom "nogen og tilså mig eller rørte ved mig" (Løppenthin 62).

I såvel *Mødrenes hus* som *Løven og Klagen* træffes afgørelser på kvindernes vegne, der præsenteres som noget, de selv har valgt, mens de komplikationer, der opstår som resultatet af afgørelserne enten forsvinder fra journalerne eller forveksles med deres egen utilstrækkelighed. For eksempel gives Rosa i *Mødrenes hus* for meget morfin, som hun ikke kan tåle, men hospitalets løsning (epiduralblokade) opleves som en straf for hendes mangel, snarere end en konsekvens af personalets fejldosering: "De forstår det ikke, det var jo ikke veerne, hun ikke kunne tåle, men morfinen. Hun kommer ikke til at kunne tilgive dem. Er dette her måske ikke et hospital? Burde de ikke vide noget om medicin og doseringer?" (Duvå 144). Oplevelsen af at være prisgivet en instans, der har mistet herredømmet, men bevaret autoriteten og hvis faglige vurderinger, hun ikke kan stole på, gør kun hendes komplette resignation endnu mere alarmerende: "Nu, da hun alligevel ikke kan mærke noget, kan de gøre med hende, hvad de vil" (145). Det lyriske jeg i *Løven og Klagen* beskriver tilsvarende, hvordan hun ikke kan tilgive hospitalets "lorteinitiativ" – en unødvendig igangsættelse, der ender med kejsersnit: "De skar mig i stykker og sagde tillykke og bad mig være nybagt" (Løppenthin 97). Handlingerne lægges i kø som rutine, men den følelsesmæssige bearbejdning får ingen plads. På tværs af de to værker bebrejder kvinderne sig selv for ikke at have grebet ind, sagt fra eller råbt op i situationer, hvor de reelt var magtesløse eller for at have samtykket til procedurer, de følte sig tvunget til at acceptere. Den dobbelte bevægelse mellem selvbebrejdelse og institutionskritik gennemsyrrer teksterne:

I *Mødrenes hus* er det "ulideligt at tænke på, at det hele kunne være gået anderledes, hvis de selv havde været mere årvågne, hvis der ikke havde været så travlt omkring dem" (Duvå 148). I *Løven og Klagen* begræder det lyriske jeg, at hun "[s]ammen med hospitalet havde [...] saboteret mig, der endnu var en fuldt forsvarlig bolig, da vi begyndte" (Løppenthin 65). I *Syv lag* stilles en læge det foruroligende spørgsmål: "hvad ville der være sket hvis jeg ikke havde krævet at blive indlagt". Svaret: "Det er der ingen der kan vide" (Sten-Knudsen 19).

På forskellige måder og med forskellig vægtning reduceres kvinden på tværs af moderskabslitteraturens fødselsskildringer skiftevis til emballage, kanaler og åbninger, til blottet kød for invaderende blikke, redskaber for naturens vilje, til kroppe uden hoveder eller svævende bevidstheder uden kroppe. I flere tilfælde ligger kvinderne ofte desorienterede, bedøvede og fastspændte til maskiner på måder, der bringer minder om Jensens eller Richs billeder af kvinden som en passiviseret mannequin på briksen. Som i denne mareridtsagtige passage fra Sten-Knudsens *Syv lag*: "Jeg ligger på ryggen i hospitalssengen uden at kunne røre mig koblet op på flere og flere drop og elektroder [...] slanger og kabler snor sig rundt om mig ind i mig" (Sten-Knudsen 14). Maskinerne passiviserer imidlertid ikke kun kroppene, de bidrager også til den dehumanisering og klaustrofobiske fornemmelse, der præger mange af værkerne, ved at forstumme eller usynliggøre de fødendes menneskelighed. I det hele taget opleves personalet som mere opmærksomme på, hvad maskinerne viser, end hvad de fødende fortæller. Som her i *Mødrenes hus*, hvor "[k]roppen bliver koblet til en maskine. Maskinen har en skærm. Når de ansatte kommer ind på stuen, kigger de først på skærmen, så på de ledninger, der forbinder skærmen til kroppen. Til sidst kigger de på Rosa og Gilbert" (Duvå 137). Passagen har sin slående parallel i Dea Trier Mørchs *Vinterbørn*, men her er opmærksomheden omvendt struktureret: "Den unge mand kigger skiftevis på hendes mave, hvor navlen stikker frem som en lille prop, og skiftevis på en radarskærm på størrelse med et TV-Apparat" (40). Hvor lægens blik hos Mørch begynder hos kvinden, begynder det hos Duvå i apparatet. Denne forskydning fungerer som et nøglemotiv, der i varierende former præger hospitalsskildringerne på tværs af samtidens moderskabslitteratur.

Mange af hospitalsskildringerne bærer præg af depersonalisering, hvor patienter reduceres til afkodelige informationer på skærme, kropsdele og anonyme komponenter i et ansigtsløst maskineri. Tilsvarende fremstilles personalet igen og igen som kropslige fragmenter, reduceret til de hænder, der udfører handlinger på de fødende, som når "fire hænder syer mig i skridtet" i Cecilie Linds *Mit barn* (7). Fragmenteringen gengiver patientens begrænsede udsyn fra briksen, men afspejler også den udskiftelighed, der præger hospitalet i litteraturen: Personalet træder ikke frem som enkeltpersoner, men som anonyme, udskiftelige aktører. Anonymiseringen og magtesløsheden afspejles også sprogligt i de mange passivformer, der præger hospitalsskildringerne: Apparater "sættes til" (Nordenhof), "kroppen bliver koblet til en maskine" (Duvå 137), med snit "åbnes" (Sten-Knudsen 17) der ind til livmoderen, børn og fostre bliver "koblet fra" (Lind, *Mit barn* 7) og "skåret ud af" (Løppenthin 11) kroppe, der "påføres" (Nordenhof) kold creme. Handlinger udføres uden aktør, eller med en formulering hentet fra Linds *Mit barn*, udføres de af "en fremmeds hånd" (7). Personalets sprog har en tilsvarende spøgelsesagtig karakter, som var det talt ud af en fremmeds mund. Omsorg, vejledning og direktiver formuleres uden klar afsender: Hos Lind er det "vigtigt at sikre sig at min blære tømmes" (8), og i Asta Olivia Nordenhofs lyriske essay "Barslens form" "forventes [man] at rette sin opmærksomhed mod den skærm som vender mavens inderside ud" (Nordenhof). Beslutninger træffes af uigennemskuelige instanser og kontakten med personalet er reduceret til en anonym strøm af institutionelle procedurer, alle er underlagt og udleverede til. Sprækkerne af menneskelig omsorg, der også skildres, fremstår på denne baggrund som undtagelsesvise mirakler, der kæmpes frem *på trods af* institutionen snarere end i kraft af den. Bemærk f.eks. det sakrale og eventyrlige ordvalg, når jordmoderen beskrives som "et væsen af himlen" (Lind, *Mit barn* 11), eller SOSU'en som "et fortryllende bekendtskab" (Løppenthin 111). Kontrasten til *Vinterbørn* er slående: Hvor hospitalspersonalet i reglen tager sig tid til de indlagte kvinder og forstår deres behov, møder vi i den nyere litteratur oftere ansigtsløse direktiver og anonyme aktører.

Men det er ikke kun forholdet til personalet, der er forandret. I nyere moderskabslitteratur møder kvinderne sjældent andre patienter som

andet end en flygtig øjenkontakt eller som lyden af anonyme skrig fra de tilstødende stuer. Selv når de gør, afføder det oftere hævnfantasier rettet mod medindlagtes hensynsløse mandlige partnere end forestillinger om fællesskab. Sådan skildres det f.eks. i Plambecks *Til min søster* og Linds *Mit barn*. Andre gange er det snarere ønsket om enestuer, der melder sig. Som det lyriske jeg hos Lind beretter, var det "lykkedes os at få tildelt en enestue, efter en enkelt hæslig nat/på delestue" (*Mit barn* 10). Hos Nordenhof danner hospitalet ikke kun en ramme om isolation, men producerer også selv en konkurrencelogik, der gør solidaritet strukturelt umulig kvinder imellem: "har jeg nogensinde følt mig så spillet ud mod andre kvinder, som/under graviditeten? da en jordemor sent i graviditeten roser mig/for mit rygestop og siger at mange kvinder ikke lykkes med at/stoppe, går noget blåt og hårdt igennem mig, det er/konkurrencemandens triumf" (Nordenhof). Konkurrencemandens triumf ekkoer ikke kun den feministiske kritik af den patriarkalske og medicinske kontrol over kvindekroppen, men også Nexøs diagnose af den reformerede velfærdsstats rationaler, hvor konkurrence træder i stedet for solidaritet.

Et andet gennemgående motiv på tværs af mange af værkerne er kvindernes arbejde med at iscenesætte sig selv som den 'rette patient' eller den 'rette mor' for at undgå sanktioner, mistillid eller tilbageholdt omsorg. I *Mødrenes hus* er Rosa f.eks. "bange for, hvad de kan finde på at gøre, hvis hun irriterer dem [...] så hun gør, hvad hun kan for at fremstå afdæmpet og sympatisk, som en person man kan overskue og har lyst til at hjælpe" (Duvå 134). Møderne med systemets repræsentanter – jordemødre, læger, sundhedsplejersker – synes med andre ord at kræve en særlig performance. Den samme fornemmelse beskriver Lind i essayet "Jeg vil se film om babyer og børn der bringer ondskaben med sig", hvor hun oplever at være nødsaget til at performe for systemet, de "idioter," der måler, kontrollerer og "vil én det bedste". Hun må demonstrere den rette graviditetsadfærd – "Nik, smil, nik" – hvis ikke hun "ønsker at se alarmknapperne blinke" (Lind, "Jeg vil se film..."). I *Mit barn* trænger samme mistanke sig ind på hospitalets stuer, hvor jordemoderen måske nok er en frelsende engel, men først og fremmest, fordi det lyriske jeg er for udmattet til at sanse personalet, som "de spioner de også var" (15). Hvor personalet i *Vinterbørn* kunne træde frem

som enkeltpersoner, der indgik i et midlertidigt fællesskab med kvinderne, opleves de i den nyere litteratur snarere som forlængelser af institutionens procedurer, statslige krav og regulerende praksisser. Hos Nordenhof foldes denne logik eksplicit ud. I "Barslens form" beskrives staten, sundhedsmyndighederne og hospitalerne som instanser, der med vold forsøger at trænge ind i kroppen. Den er "under belejring" af "sundhedsstyrelsen" og "staten", hvor "alle ser det og har lov at se alt" (Nordenhof). Nordenhofs erfaring af at være en krop, der skal blottægges, for at statens biopolitiske interesser kan trænge ind i den, krystalliserer sig i de gentagne beskrivelser af en ultralydsscanning: "maskinen sættes til maven, barnet er gengivet på / skærmen men ikke mit barn. det er statens barn, der ikke må / have downsyndrom" (Nordenhof).

Hvor flere af værkerne skildrer kvindernes selvscenesættelse i mødet med systemet, viser Nordenhof, hvordan selve institutionens blik kategoriserer og overvåger kroppe. I flere værker forskydes dette yderligere mod en skildring af hospitalet som et apparat, der aktivt ekskluderer bestemte liv. Denne erfaring træder tydeligt frem i Linds gyserroman *Bristefærdig*, hvor en kvinde føder et monstrøst væsen, som hospitalet nægter at anerkende som barn – og derfor tæller hun heller ikke som mor i dets blik. Hos både Nordenhof og Lind fremstår hospitalet som en institution, der gennem kategoriseringer og normative forestillinger om hvilke liv, der har værdi, systematisk ekskluderer dem, der falder udenfor. Dermed tegner hospitalet sig i disse værker som et sted, hvor eksklusionen af prekære liv gør det vanskeligt at forestille sig et meningsfuldt fællesskab, endsige nogen utopi. I *Bristefærdig* bortfører moderen sit monster fra hospitalet og isolerer sig fra samfundet ("jeg agter at pisse det op og ned ad benet" (178)); i "Barslens form" formuleres denne erfaring som en afidentifikation med staten selv: ikke "mit barn", men "statens" (Nordenhof).

UTOPIISKE ANSLAG

Hvor *Vinterbørn* fremstiller hospitalet som et solidarisk og omsorgsfuldt rum, tegner samtidens moderskabslitteratur et langt mere dystert billede præget af fragmentering, ensomhed og institutionel fremmedgørelse. Et

gennemgående motiv i moderskabslitteraturens institutionsmøder er oplevelsen af velfærdsstaten som et fællesskab, der svigter kvinderne i netop det øjeblik, de udfører det reproduktive arbejde, de forventes at levere til staten. For en del af denne litteraturs vedkommende opstår der fra institutionens ruiner også den type utopier, Nexø beskriver, der vender sig mod hverdagslivets rytmer og mellemmenneskelige omgangsformer. Men hvor Nexø peger på utopier, der skrives frem i afvisningen af konkurrencelogikker og arbejdsfordringer, udfolder moderskabslitteraturens glimtvis utopier sig med udgangspunkt i de konkrete erfaringer med sundhedssystemet og i moderskabets omsorgs- og afhængighedsrelationer. Eksemplerne er mange og mangfoldige. Hvad der følger, er blot fire nedslag.

Løppenthins *Løven og Klagen* artikulerer bogens grundlæggende spænding allerede i titlen; det er lige så meget en kærlighedserklæring som et klageskrift ("min kærlighed til Løven er nøjagtig ligeså rigelig og dyb som mit had til det hospital, der fødte det på mine vegne" (16)). At det elskede barn er uløseligt forbundet med det forhadte hospital, er næsten ufatteligt for det lyriske jeg. Uforsonligheden i dette faktum præger hele digtsamlingen: Tiden under indlæggelsen kiler sig smerteligt ind i hverdagen med barnet, men samtidig viser kærligheden sig stædigt og på trods af det overgreb, det lyriske jeg oplevede på hospitalet. Igen og igen udfolder uforbeholdne øjeblikke af omsorg, kærlighed og fælles liv med venner, barnet (*Løven*), og barnets far (*Krebsen*), sig, som når de står "i blæsten og ser en dobbelt regnbue, *Løven* sidder fastspændt på *Krebsen* med ansigtet udad / Er dette en spejling, en modgift til hospitalet, hvor *Løvens* lunger foldede sig ud?" (77).

Mens det lyriske jeg hos Løppenthin finder modgift til hospitalets svigt i hverdagens omsorgsrelationer, udfolder Sten-Knudsens *Syv lag små brudstykker* af andre måder at være i verden på gennem forbindelser til den materielle verden. I kølvandet på den kaotiske hospitalsfødsel og i lyset af klimakrisen bliver det lyriske jeks erfaring af livets skrøbelighed udgangspunktet for, at hun gennem sit barn sanser verden på ny. I modsætning til hospitalets fragmentering og fiksering af kroppen, artikulerer Sten-Knudsen en utopi bygget på den modsatte bevægelse, en radikal åbenhed og sensibilitet over for det ikke-menneskelige og dets berøring

med mennesket. Øjeblikke af fælles lykke åbner sig, som da det lyriske jeg sammen med barnet opdager "hvad sand er/ hvad grus, hvad græs// vådt klistret mellem fingrene// små sten gemt i ærmet" (Sten-Knudsen 27), eller når de lægger "kogler omhyggeligt på række, kaster dem og jubler" (48). Hvor hospitalet reducerede kroppen til information på skærme og håndterbart materiale, genindskrives her en relation til verden bygget på sansning og berøring snarere end kontrol og optimering. I disse scener bliver hverdagens beskedne handlinger til en form for genoprettelse af forbindelsen til en verden, hvor livet – menneskeligt eller ej – har værdi i sig selv, uafhængigt af dets produktive eller økonomiske værdi.

Mens Sten-Knudsen finder utopien i det sanselige møde med den materielle verden, udfolder den hos Duvå sig som en hallucinerende kollektiv vision. I *Mødrenes hus* strækker Rosas fødsel sig over fem omtågede døgn som et klaustrofobisk mareridt. Delirisk af medikamenter, bedøvet og fastspændt til en briks er hun prisgivet et konstant skiftende personale af jordemødre, læger og sygeplejersker. I fraværet af institutionel omsorg vokser også drømmen om et andet liv og kollektiv organisering frem, en hallucineret utopi – "fordrømt eller uvirkelig" (Nexø 69) – der realiseres langt væk fra samfundet og langt inde i en skov, i mødrenes hus. På tværs af generationer, klasse, køn og etnicitet lever mødre side om side i dette hus, i et liv organiseret omkring solidaritet, ømhed og ikke mindst udmattelse og modstand. Som i et ekko af Charmans kritik af den britiske velfærdsstat "hvor så meget forventes af dem, og så lidt gives til dem" (Charman xvii), afviser husets mødre "at skulle tilbage til noget samfund, som vi ikke selv havde skabt, som ikke var skabt for os, selvom det var os, der skabte på livet løs" (Duvå 242). Og selvom der ikke er meget tillid til, at de "rationelle regeringslokaler" vil ændre forholdene for mødrene, så ved de også, "at vi før havde drømt. Vi vidste, at vores drømme var stærke og vedholdende, de havde ført os til huset" (243).

Hvor Duvås utopi udfolder sig mellem drøm og virkelighed, retter Nordenhof blikket mod hverdagens utopiske momenter i essayet "Barslens form". Midt i erfaringen af biopolitisk kontrol, overvågning og konfrontationer med vold, sexismen og racismen i offentligheden, åbner der sig også små øjeblikke som glimt fra en anden orden: en grædende sten på faderens

grav, timelange telefonsamtaler med moderen, så kinden bliver varm, den rene kærlighed til barnet, fiskefileter i sommerhuse eller gåture på stranden med den elskede. Essayet efterlyser en ny type oprørsfigur, der kan erstatte den autonome helt, "ham, der kan rejse sig og gå alene og forrest", for "det liv og det arbejde som er oprøret skal også kunne leves af den der må bære en anden eller noget andet med." Det solidariske oprør, essayet efterstræber, bygger på erkendelsen af, at "livet kom udefra og ikke med frihed" (Nordenhof), på menneskers fundamentalt skrøbelige afhængighed af hinanden og på de intense øjeblikke af berøring, omsorg og kærlighed, hun erfarer i løbet af sin barsel, hvor en anden form for virkelighed kortvarigt træder frem i den dominerende ordens sprækker. Hos Nordenhof viser sådanne øjeblikke, at andre former for forbundethed ikke blot er mulige, men allerede i livet udfolder sig.

AFRUNDING

Denne artikel har indfanget en markant ændring i moderskabslitteraturens forhold til velfærdsstatens institutionelle rum. Hvor Dea Trier Mørch skildrede Rigshospitalet som et utopisk rum i *Vinterbørn*, fremstilles hospitalet i nyere moderskabslitteratur som et fremmedgørende og depersonaliserende sted, præget af mistillid, travlhed, svigt, overvågning og eksklusion, i tråd med både den kritiske feministiske diskurs og med post-velfærdslitteraturen. I samtidig moderskabslitteratur søges fællesskabet nu uden for institutionen, i mindre og mere skrøbelige former. Men selvom denne litteraturs solidariske visioner i dag skrives i opposition til de institutioner, der opleves at have svigtet, så kan den heller ikke så let vende velfærdsstaten ryggen; ligesom staten er afhængig af de fødendes reproduktive arbejde, er også de, der udfører det, dybt udleverede til dens institutioner. Det er netop i spændet mellem afidentifikation og afhængighed, at de hverdagslige, skrøbelige utopier opstår: flygtige figurationer af omsorg, nærvær og forbundethed, som ikke aftegner samfundsplaner, men skitserer andre rytmer for liv og fællesskab, forankret i erfaringer af livets skrøbelighed, behovet for omsorg og menneskets fundamentale afhængighed. Det er her, i sprækkerne mellem afhængighed og afvisning, at genrens modbilleder formes.

ANITA MAŠKOVÁ, ph.d., ekstern lektor ved Institut for Kommunikation og Humanistisk Videnskab, Roskilde Universitet. Hendes forskning befinder sig i skæringspunktet mellem feministisk kulturteori, visuel kultur og litteratur, med graviditetskroppen som centralt analytisk omdrejningspunkt. Forsvarede i 2024 afhandlingen *I figurenes vold – en feministisk og figuranalytisk undersøgelse af graviditetskroppens ambivalente iscenesættelser i moderne vestlig kultur* (Roskilde Universitet).

SOLIDARITY, ALIENATION, AND FLEETING UTOPIAS

Hospital Representations in Danish Motherhood Literature

Mapping a shift in contemporary Danish motherhood literature, this article moves from Dea Trier Mørch's *Vinterbørn* (1976), where the hospital appears as a solidaristic commons, to twenty-first-century depictions of hospital spaces marked by scarcity, surveillance, and depersonalization. Through cross readings of works by Dy Plambeck, Cecilie Lind, Julie Sten-Knudsen, Liv Nimand Duvå, Lea Marie Løppenthin, and Asta Olivia Nordenhof, and drawing on feminist critiques of institutionalized childbirth and post-welfare literary theory, I argue that reproductive scenes crystallize the welfare state's care crisis. Yet alongside institutional failure, the texts sketch fragile utopias in everyday attachments and more-than-human attentiveness—counter-images that reimagine rhythms of care beyond the institution while remaining entangled with it. Contemporary motherhood literature thus emerges as a key site for investigating the double movement of disidentification and dependency in late-welfare imaginaries.

KEYWORDS

- DA: dansk moderskabslitteratur; hospitalsrum; velfærdsstat; post-velfærds litteratur; institutionskritik; omsorgskrise; reproduktivt arbejde; utopi; solidaritet; fødsel.
- EN: Danish motherhood literature; hospital spaces; welfare state; post-welfare literature; institutional critique; care crisis; reproductive labour; utopia; solidarity; childbirth.

LITTERATUR

- Baines, Elizabeth. *The Birth Machine*. The Women's Press, 1983.
- Braun, Alice. "The Hospital as Scene of Childbirth in Twentieth and Twenty-first Century Women's Life Writing". *Women Writing Intimacy and Resistance: Not So Private Conversations*, redigeret af Valérie Baisnée-Keay, Corinne Bigot, Nicoleta Alexoae-Zagni, Nathalie Saudo-Welby og Stephanie Genty, Springer Nature Switzerland, 2025, s. 177-194.
- Charman, Helen. *Mother State: A Political History of Motherhood*. Allen Lane, 2024.
- Cosslett, Tess. *Women Writing Childbirth: Modern Discourses of Motherhood*. Manchester University Press, 1994.
- Dolmer, Ida Aaskov. "Bølgende moderskab: Moderskabslitteratur i 1970'erne og kanoniseringens tidsligheder." *Passage*, bd. 39, nr. 92, 2025, s. 9-20.
- Duvå, Liv Nimand. *Mødrenes hus*. Gyldendal, 2022.
- Jensen, Lisbeth Møller. "Statsliggørelse af moderskabet?" *Chancen: Tidsskrift for litteratur*, bd. 1, nr. 1-3, 1979, s. 52-55.
- Lessing, Doris. *A Proper Marriage*. Granada, 1983.
- Lind, Cecilie. *Bristefærdig*. Gyldendal, 2025.
- Lind, Cecilie. *Mit barn*. Gyldendal, 2019.
- Lind, Cecilie. "Jeg vil se film om babyer og børn, der bringer ondskaben med sig." *Information*, 22. dec. 2017, <https://www.information.dk/kultur/2017/12/se-film-babyer-boern-bringer-ondskaben>.
- Lind, Cecilie. "Forord." *Vinterbørn*, af Dea Trier Mørch, 9. udg., Gyldendal, 2023, s. 5-14.
- Løppenthin, Lea Marie. *Løven og Klagen*. Gyldendal, 2024.
- Mai, Anne-Marie. "Har litteraturen været velfærdsstatens kritiker?" *Litteratur, Konst och Politik i Välfärdsstatens Sverige*, redigeret af Elisabeth Erlanson, Jón Karl Helgason, Per-Olof Henning og Lisa Lindsköld, Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, 2024, s. 47-65.
- Mørch, Dea Trier. *Vinterbørn*. 9. udg., med forord af Cecilie Lind, Gyldendal, 2023.
- Nexø, Tue Andersen. *Fælles liv: Utopiske modbilleder til velfærdsstaten i ny dansk litteratur*. Arena, 2025.
- Nordenhof, Asta Olivia. "Barslens form." *Information*, 21. sept. 2018, <https://www.information.dk/kultur/2018/09/barslens-form-essay-mor-weekendavisens-debatre-daktoer-peter-madsen-andre-presserende-sager>.
- Plambeck, Dy. *Til min søster*. Gyldendal, 2019.
- Plath, Sylvia. *The Bell Jar*. Faber and Faber, 1966.
- Ravn, Olga. "Den tid er forbi, hvor vores kroppe og psyker skal ofres for at bringe nye børn til verden." *Politiken*, 2. okt. 2020, <https://politiken.dk/debat/debatindlaeg/art7943049/Den-tid-er-forbi-hvor-vores-kroppe-og-psyker-skal-ofres-for-at-bringe-nye-boern-til-verden>.
- Rich, Adrienne. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton, 1995.
- Richard, Anne Birgitte. "Dea Trier Mørch." *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, https://kvindebiografiskleksikon.lex.dk/Dea_Trier_M%C3%B8rch.

Schwartz, Camilla. "Fra voksenfobi til moderskab i dansk samtidslitteratur." *Passage*, bd.

36, nr. 85, 2021, s. 45–61.

Sten-Knudsen, Julie. *Syv lag*. Gutkind, 2021.

BARN, HJEM, STAT

Hvordan reproduktivt arbejde politiseres som verdensskabende i samtidens offentlige danske debat

I sin nytårstale i 2024 præsenterede statsminister Mette Frederiksen et nyt lovforslag om øget statsfinansiering af fertilitetsbehandling. Lovforslaget tillader ufrivilligt barnløse at få flere gratis behandlingsforsøg med henblik på at kunne få ikke kun det første, men også det andet (fælles) barn, så der, som statsministeren formulerede det, "forhåbentlig kan komme en lillebror eller lillesøster". Som optakt til præsentationen af det nye lovforslag lød det i følelsesladede vendinger fra Frederiksen: "Til alle jer, der sidder derude og venter på et barn. Til alle jer kommende mødre og fædre. Familier i alle regnbuens farver. Som bærer rundt på en hjemløs kærlighed. I får nu mere hjælp." (Alle citeringer fra statsministerens nytårstaler i denne artikel følger det talte ord, hvor det afviger fra den publicerede tekst).

Nytårstalen skabte røre i den offentlige danske debat, hvor den intensiverede et allerede eksisterende narrativ om en dansk fertilitetskrise (Bach og Breengaard 154-60). Talen blev f.eks. hurtigt opfulgt af et afsnit i DR's populære nyhedspodcast *Genstart* med titlen "Forsømt fertilitet" og nogle måneder senere af udenrigsminister Lars Løkke Rasmussens opfordring til danskerne om, at "[v]i skal have nogle flere børn!" (Nielsen og Garde-Strandberg). På mere subtil vis er udtrykket "hjemløs kærlighed" fra talen cirkuleret videre

ind i den offentlige debat, hvor det er blevet genbrugt i flere opinionsartikler om danskernes reproduktion (se f.eks. Krogshede og Boelsmand; Lyhne; Söderholm). Statsministerens brug af udtrykket "hjemløs kærlighed" i sin beskrivelse af ufrivilligt barnløse kobler barnløshed til både manglen på et hjem og uforløst kærlighed. I samme bevægelse kommer børn, hjem og kærlighed til at fremstå som affektivt forbundne. Denne sammenkobling er væsentlig at forfølge og rede ud, da den viser, at samtidens offentlige danske debat om reproduktivt arbejde forhandler andet og mere end fertilitetsrater.

Jeg bruger i denne artikel begrebet reproduktivt arbejde som en samlet betegnelse for alle de handlinger, der er involveret i at få og opfostre børn, f.eks. fertilitetsbehandling, opdragelse og bleskift. Begrebet låner jeg fra en feministisk marxistisk tradition som en måde at fremhæve, hvordan det at få og opfostre børn ikke sker af sig selv, men kræver intention, tid og energi fra forskellige aktører. Eller med andre ord, hvordan det at få og opfostre børn ikke udelukkende er en biologisk proces, men også er et historisk, kulturelt og politisk forment stykke arbejde, selvom store dele af det er ulønnet (Federici; Fraser).

Med udgangspunkt i den kulturelle forestilling om børn, hjem og kærlighed som forbundne undersøger jeg i denne artikel, hvilken rolle den danske velfærdsstat tildeles i denne kulturelle forestilling. Dette gør jeg gennem to nedslag i debatten, der begge beskæftiger sig med reproduktivt arbejde inden for den danske velfærdsstat. Det ene nedslag er statsminister Mette Frederikssens to nytårstaler fra 2024 og 2025. Nytårstalen fra 2024 er, som allerede beskrevet, værd at fremhæve grundet sin indflydelse på den offentlige debat. Nytårstalen fra 2025 behandler ikke reproduktivt arbejde i samme grad og har ikke haft samme modtagelse, men den tilføjer væsentlige perspektiver på den danske velfærdsstats rolle i den kulturelle forestilling om børn, hjem og kærlighed, hvorfor jeg også inkluderer denne i artiklen. Mit andet nedslag er den danske forfatter Lea Marie Løppenthins digtsamling *Løven og Klagen*, der udkom i september 2024. Digtsamlingen er ét eksempel på den store mængde af danske kulturprodukter fra de seneste ti år, der beskæftiger sig med reproduktivt arbejde.¹ Særlig fremtræ-

1 Se f.eks. Dam; Schwartz, "How to make a quilt" 98; Thorsen og Bech-Danielsen.

dende heriblandt er en såkaldt bølge af moderskabslitteratur, som digtsamlingen lægger sig i forlængelse af (Dolmer 1). I *Løven og Klagen* navigerer en kvinde i et glædesfyldt liv med sit nye barn, mens hun samtidig håndterer følgerne af et traumatisk fødselsforløb på et dansk hospital. Digtsamlingen er således optaget af, hvordan den danske velfærdsstats rammer og normer for reproduktivt arbejde, især repræsenteret af sundhedsvæsenet, påvirker den enkelte forælders oplevelse og praksis.

De to nedslag er meget forskellige former for kulturelle objekter i offentlig cirkulation. Hvor nytårstalerne direkte indgår i en offentlig dansk debat, så vil *Løven og Klagen* typisk blive betragtet som en del af en separat litterær sfære. Der er dog en veldokumenteret porøsitet mellem lige præcis dansk moderskabslitteratur og den politiske debat i de danske nyhedsmedier.² Gennem forfatterinterviews, anmeldelser, kronikker m.m. er moderskabslitteratur blevet refereret til og brugt som argument i diverse nyhedsmedier, og litteraturen har på den måde været med til at igangsætte diskussioner om bl.a. fødselsforhold på hospitaler, barsel og ulønnet omsorgsarbejde (Garsdal; Madsen m.fl.; Wittrock). På den baggrund mener jeg, at begge nedslag i bred forstand kan betragtes som en del af den samme offentlige danske debat om reproduktivt arbejde. Samtidig giver forskellen på de to nedslag mulighed for at belyse bredden, nuancerne og uoverensstemmelserne i den kulturelle forestilling, der i statsministerens nytårstale komprimeres i udtrykket "hjemløs kærlighed".

Jeg indleder artiklen med en situering af samtidens offentlige danske debat om reproduktivt arbejde i en socialhistorisk kontekst af dalende fertilitetsrater og pronatalisme. Med det afsæt analyserer jeg, hvordan den kulturelle forestilling om børn, hjem og kærlighed som forbundne kommer til udtryk i statsministerens nytårstale fra 2024 og i *Løven og Klagen*. Herefter inddrager jeg den britisk-australske kulturteoretiker Sara Ahmeds affektteoretiske arbejde for at undersøge, hvordan den danske velfærdsstats rolle i denne kulturelle forestilling adskiller sig i mine to nedslag. I *Løven og Klagen* forårsager digterjegets reproduktive arbejde en affektiv fremmedgørelse fra staten, hvorimod reproduktivt arbejde i nytårstalerne

2 Se f.eks. Arrouas; Svendsen 30; Thorsen og Bech-Danielsen.

er grundlaget for et affektivt fællesskab mellem stat og forældre. Endelig inddrager jeg statsministerens nytårstale fra 2025 for at vise, hvordan både statsministerens nytårstaler og Løppenthins digtsamling fremstiller reproduktivt arbejde som afgørende for skabelsen af et hjem og herigennem også for skabelsen af verden, men at forskellen på de to nedslags positionering af staten i skabelsen af denne verden er et vigtigt aspekt i samtidens offentlige danske debat om reproduktivt arbejde.

SOCIALHISTORISK KONTEKST

I "Parenthood change and policy reform in Scandinavia, 1970s-2000s" (2006) beskriver den norske sociolog Arnlaug Leira den dominerende model for organiseringen af reproduktivt arbejde i Danmark som en "dual-earner/dual-carer family" (29). I denne model varetager to forældre begge både lønarbejde og ulønnet reproduktivt arbejde, om end ikke nødvendigvis med en lige fordeling (45-46). I Leiras beskrivelse bygger "dual-earner/dual-carer"-modellen historisk på, at mødre i udstrakt grad begyndte at komme i lønarbejde i 1960'erne og 70'erne, hvilket medførte, at den danske stat måtte overtage dele af det reproduktive arbejde fra de før hjemmegående mødre ved f.eks. at tilbyde børnepasning. Denne udvikling var en central del af den danske velfærdsstats udvidelse i anden halvdel af det 20. århundrede (30-35). Den danske sociolog Gøsta Esping-Andersen har på engelsk kaldt velfærdsstatens overtagelse af dele af det reproduktive arbejde, der før blev varetaget af familien, for "defamilialisation", eller i dansk oversættelse "affamilialisering" (Kjældgaard). Esping-Andersen fremhæver affamilialisering som et kendetegn ved de socialdemokratiske velfærdsstater i Skandinavien, hvorimod andre velfærdsmodeller uddelegerer dele af det reproduktive arbejde til markedet eller holder det inden for familien (Leira 27). Leira supplerer Esping-Andersen ved at argumentere for, at der sideløbende med affamilialiseringen er foregået en refamilialisering, hvor staten har opfordret fædre til at deltage i reproduktivt arbejde gennem f.eks. barselslovgivning (28). Tilsammen har disse udviklinger skabt den model for organiseringen af reproduktivt arbejde, der findes i Danmark i dag.

I starten af 2000'erne blev Danmark og de andre skandinaviske lande

internationalt set som forbilleder, der med deres nationalpolitiske organisering af reproduktivt arbejde havde knækket koden for, hvordan en, i europæisk sammenhæng, høj fertilitetsrate på omkring 1,7 kunne sameksistere med en høj andel af kvinder på arbejdsmarkedet (Comolli m.fl. 474; Ellingsæter og Leira 3). En fertilitetsrate beskriver, hvor mange levendefødte børn en kvinde i gennemsnit får. Typisk henvises der til en fertilitetsrate på 2,1 for en stabil befolkningsstørrelse. Siden 1960'erne er mange, især vestlige og sydøstasiatiske, landes fertilitetsrater dog røget under 2,1, og i en rapport fra 2025 konkluderer FN, at fertilitetsrater på under 2 er ved at blive den nye globale norm (United Nations vii). Også den danske fertilitetsrate er trods den tidligere optimisme siden slutningen af 2000'erne faldet til i 2024 at være 1,466 (Danmarks Statistik). Faldet er blevet fulgt af en stigende bekymring i de offentlige danske medier, der minder om pronatalismen i flere andre lande med lave fertilitetsrater (Bach og Breengaard 159; Homanen og Meskus; Huang og Wu; Kristensen).

Pronatalisme defineres i artiklen "Barn i politikens centrum – pronatalisme på norsk" (2012) af den norske sociolog Anne Lise Ellingsæter som "statslig intervention, direkte eller indirekte, som forsøger at regulere fertilitetsraten [frugtbarheten] gennem at påvirke dens årsager og konsekvenser" (362). Som ordet antyder bruges pronatalisme oftest om statslig intervention, der har til hensigt at hæve en befolknings fertilitetsrate. Direkte pronatalisme kan være retorik og politiske tiltag, der decideret opfordrer til øget reproduktion, såsom udenrigsminister Lars Løkke Rasmussens opfordring til danskerne om, at de skal få flere børn. Indirekte pronatalisme kan være tiltag, der udligner negative konsekvenser ved at få børn, f.eks. kompensering af økonomiske udgifter. Organiseringen af reproduktivt arbejde inden for de skandinaviske velfærdsstater kan beskrives som indirekte pronatalisme (Ellingsæter 362). Pronatalisme skal dog ikke kun forstås som kvantitativt orienteret, målrettet hele befolkninger, men beskriver også statslig intervention, der skal opmuntre visse befolkningsgrupper til at reproducere, mens andre, af staten uønskede, befolkningsgrupper forsøges forhindret i det samme. Pronatalisme og eugenik er således stærkt forbundne ideologier, hvilket gør pronatalisme til et kontroversielt og normativt ladet begreb i dag (Ellingsæter 362; Brøndum 31).

Denne opridsning af pronatalisme og organiseringen af reproduktivt arbejde i Danmark viser, hvordan den danske kontekst involverer to forhold, der gør den offentlige debat om reproduktivt arbejde interessant at undersøge. For det første er Danmark et land, hvor nedgangen i fertilitetsraten er et aktuelt og omdiskuteret emne. For det andet er Danmark et land, hvor forældres reproduktive arbejde i høj grad udføres i samarbejde med staten, da den danske velfærdsstat varetager dele af det reproduktive arbejde. Dette giver repræsentanter for staten et særligt intimt og affektivt udgangspunkt for at politisere reproduktivt arbejde, mens det for andre dele af den offentlige danske debat bliver så meget desto mere indviklet at opponere mod statens politisering.

Anden forskning har undersøgt, hvordan uvillige mødre og frivilligt barnfri kvinder i litteraturen kan læses som modstand mod pronatalisme i de skandinaviske velfærdsstater (Björklund; Schwartz, "At læse imod det victorianske ægteskabsplot"; Schwartz, "How to make a quilt"). Jeg er i denne artikel interesseret i at undersøge de dele af den offentlige danske debat, der beskæftiger sig med reproduktivt arbejde frem for fravalget af dette, da jeg mener, at reproduktivt arbejde også her politiseres som andet og mere end et forsøg på at hæve den danske fertilitetsrate.

SKABELSEN AF ET HJEM

Lad mig indlede analysen med at genbesøge udtrykket "hjemløs kærlighed" fra statsministeren nytårstale fra 2024, her med en smule mere optakt.

For 40 år siden blev det første danske reagensglasbarn født. Det var et lille stykke danmarkshistorie. På 3382 gram.

I dag er det hvert ottende barn i Danmark, der kommer til verden efter fertilitetsbehandling.

[...]

Til alle jer, der sidder derude og venter på et barn. Til alle jer kommende mødre og fædre. Familier i alle regnbuens farver. Som bærer rundt på en hjemløs kærlighed. I får nu mere hjælp.

Statsministeren tiltaler i denne del af nytårstalen specifikt ufrivilligt barnløse danskere. Nytårstalen har dog som genre tradition for at være henvendt

den brede danske befolkning og nå ud til omkring to millioner seere (Niel- sen). Dermed gøres den kulturelle forestilling om reproduktivt arbejde, der udlægges i talen, relevant udover konteksten af ufrivillig barnløshed og fertilitetsbehandling.

Når statsministeren bruger udtrykket "hjemløs kærlighed" forbindes reproduktivt arbejde til skabelsen af et hjem. Logikken synes at være, at når en person ikke har børn, har de intet sted at orientere deres kærlighed mod. Hermed er både kærligheden og den elskende person i overført forstand hjemløse. Omvendt må det tænkes, at ved at få børn finder den person, der nu har et sted at orientere sin kærlighed mod, et hjem. Således skabes børn og hjem som gensidigt afhængige størrelser forbundet af kærlighed. I uddraget fra nytårstalen forbindes reproduktivt arbejde yderligere til Danmark som nationalstat, idet danmarkshistorien beskrives som udgjort af nyfødte børn, hver især "et lille stykke" af denne historie. I nytårstalen udlægger statsministeren således reproduktivt arbejde som en måde at finde et hjem på både "derude" i den familiære dagligstue, hvor seeren forventes at se talen, og i det store Danmark, der statistisk optæller de børn, "der kommer til verden efter fertilitetsbehandling".

I artiklen "Hvorfor er vi så optaget af hjemmet?" (2005) introducerer den danske kulturforsker Mette Mechlenborg en teoretisk skelnen mellem de to ord "bolig" og "hjem", der belyser den kulturelle kontekst for udtrykket "hjemløs kærlighed". Ifølge Mechlenborg er en bolig et konkret sted, der fungerer som en slags servicestation for mennesker, hvor basale behov såsom søvn og hygiejne bliver mødt. Et hjem er derimod et mere abstrakt og subjektivt defineret sted. Hvad der er et hjem for nogen, er ikke nødvendigvis et hjem for andre. Mechlenborg skriver: "Hjemmet [...] har med vores følelsesmæssige dispositioner at gøre. Hjemmet er vores forhold til familien, til barndomshjemmet og til fædrelandet. Hjemmet er der, hvor man hører til og har hjemme" (4). Dette viser, hvordan hjem er et fleksibelt begreb, der på en og samme tid kan rumme det familiære, det affektivt ladede (om end ikke nødvendigvis med kærlighed) og det nationale.³ Et konkret eksempel på dette er, at forestillingen om nationen som et hjem eller hus

3 Se også Blunt og Dowling, kap. 1.

har været eksplicit udtalt i både norsk og svensk politik med udtrykkene "det norske hus" og "folkhemmet" (Jensen og Loftsdóttir 85-86). Det kan antages, at den samme forestilling findes implicit i Danmark.

I statsministerens nytårstale politiseres reproduktivt arbejde som noget, der giver den enkelte adgang til sådan et abstrakt hjem fyldt med kærlighed og national anerkendelse. Forstået gennem Ellingsæters udlægning af pronatalisme er det svært ikke at se denne politisering som en slags statslig intervention, der, ligesom det præsenterede lovforslag om øget statsfinansiering af fertilitetsbehandling, har til hensigt at hæve den danske fertilitetsrate.

I Løppenthins *Løven* og *Klagen* fremstilles reproduktivt arbejde ligeledes som afgørende for skabelsen af et hjem. Digtsamlingen består af en række digte organiseret under 12 overskrifter, hvor digterjeget med fragmenteret kronologi fortæller om sin graviditet, sin fødsel, der udvikler sig til et semi-akut kejsersnit og sit liv som forælder til et barn i dets første halvandet år. Hovedparten af digtsamlingen skifter ved hver overskrift mellem i datid at beskrive digterjegets fødselsforløb og i nutid at beskrive digterjegets liv med sit barn en måned efter kejsersnittet og frem. På den måde kommer de to narrative forløb til at stå som sammenvævede kontraster. "Løven" i titlen henviser til, at digterjeget kalder sit barn Løven i digtsamlingen, mens "Klagen" henviser til digterjegets forsøg på at give udtryk for det traumatiske ved sit fødselsforløb og dets efterspil (Løppenthin 17).

Fødselsforløbet starter med en graviditetsundersøgelse på et offentligt hospital dagen efter digterjegets terminsdato. Herfra udvikler forløbet sig fra at være en forventningsfuld til en traumatisk oplevelse for digterjeget. Et element i udviklingen mod det traumatiske er beskrivelser af, hvordan digterjegets krop forvandles til et usikkert sted for hendes ufødte barn at være. Tidligere i digterjegets graviditet har Løven levet så selvfølgeligt inde i digterjegets krop, at "[d]et virkede mest oplagt, at [Løven] skulle leve derinde fremover" (32). Efter digterjegets møde med hospitalet og dets personale beskriver digterjeget derimod sig selv som et fængsel for Løven (44), og mens hun ligger og venter på kejsersnittet, tænker hun: "Sammen med hospitalet havde jeg saboteret mig, der endnu var en fuldt forsvarlig bolig, da vi begyndte" (65).

I lyset af fødselsforløbet kan digtsamlingens andet narrative forløb, der behandler livet efter kejsersnittet, læses som digterjegets forsøg på at genskabe det sikre hjem for Løven, som hendes krop var under graviditeten. Helt konkret flytter digterjeget og hendes kæreste til en ny bolig, da Løven er otte uger gammel (50). Digtsamlingen indeholder i den forbindelse flere beskrivelser af, hvordan den nye bolig fysisk og følelsesmæssigt omdannes til et hjem. Efter en gulvslibning i den nye lejlighed skrives der: "Gulvets træ fik en mat naturlak, en mere subtil hinde, jeg blev øjeblikkeligt tryk og glad ved disse brædder" (129). I sådanne beskrivelser fremgår det, at forældrenes reproduktive arbejde indebærer kontrol over Løvens omverden for at forhindre, at barnet kommer i kontakt med noget, der ansues som farligt. Denne forbindelse mellem at passe på Løven og skabe et sikkert hjem optræder også i digtsamlingens sidste verselinjer, der beskriver, hvordan digterjeget lægger Løven i seng:

Jeg har lagt en plysslange i primærfarver i en u-form langs hovedgærdet og sengens sider. Min ambition er, at du så ikke skal slå hovedet direkte imod sengens træ, imens du sover. [...]

Vi tog en rask beslutning om at klippe slangens øjenknapper af, vi tager mange raske beslutninger for at mindske kvælningsrisikoen i det daglige.

Herinde i dit værelse ligger du om natten og trækker vejret helt alene.
Øjenlågene ligger om dine øjne, ligesom jeg lå rundt om dig, da vi var den samme.
(139)

I verselinjerne fremskrives hjemmet som bygget op i koncentriske cirkler udenom Løven. Løven ligger omgivet af sine egne øjenlåg, omgivet af en plysslange, omgivet af en seng med høje sider, omgivet af et værelse. Undtagen øjenlågene er alle disse lag skabt af digterjeget for at holde Løven sikker på samme måde som under graviditeten, da de "var den samme". Igennem disse lag kan hjemmet altså forstås som noget, der skabes for Løven og omkring Løven.

Et andet sted i digtsamlingen opsummeres den samme forestilling om børns rolle i skabelsen af et hjem af en sætning, der overleveres til digterjeget fra en gammel ekskæreste: "*vi sad rundt om barnet, som om det var et bål*" (90, original kursivering). Sammenligningen mellem barn og

bål maler et billede af, at barnet udstråler en slags affektiv varme, som de omkringsiddende tiltrækkes af og slår ring omkring. Det er en lignende logik, der udspiller sig i det faste udtryk "hjemmets arne", der i overført betydning bruges om et hjem som et trygt sted, men egentlig betyder dets ildsted (Den Danske Ordbog). I *Løven og Klagen* såvel som i statsministerens nytårstale fra 2024 findes der således en kulturel forestilling om, at børn er affektive midtpunkter, som hjem skabes omkring.

AFFEKTIV DISSONANS

Trods en fælles kulturel forestilling om børn som affektive midtpunkter afviger digtsamlingen fra nytårstalen ved, at hjemmet i *Løven og Klagen* ikke forbindes til den danske stat på samme harmoniske måde som i nytårstalen. I *Løven og Klagen* er den danske velfærdsstat primært repræsenteret af det hospital og sundhedspersonale, der danner rammen for digterjegets fødselsforløb. Som tidligere beskrevet adskiller digtsamlingens komposition digterjegets fødselsforløb fra hendes efterfølgende reproduktive arbejde gennem forskellige overskrifter og grammatiske tider. Den samme adskillelse ekspliciteres i teksten, hvor digterjeget beskriver sin oplevelse af en kompleks tosidede affekt i sit reproduktive arbejde pga. sundhedsvæsenets rolle i dette:

En besynderlig ligevægt i dette liv –
min kærlighed til Løven er nøjagtigt lige så rigelig og dyb som mit had til det
hospital,
der fødte den på mine vegne. (16)

Digterjeget oplever kærlighed i sit reproduktive arbejde med Løven, men hun hader samtidig sundhedsvæsenet for at have varetaget dele af samme arbejde. Den britisk-australske kulturteoretiker Sara Ahmeds affektteoretiske arbejde i *The Cultural Politics of Emotion* (2004/2014) kan nærmere belyse, hvordan denne affektive kompleksitet i digterjegets reproduktive arbejde i *Løven og Klagen* strider imod forestillingen om skabelsen af et hjem, som det fremstilles i nytårstalen.

Ahmed anskuer grundlæggende affekter som noget, der gør noget i verden. Det vil sige, at affekter er en slags kropslig sansning af verden,

der både er en måde at blive påvirket på og at påvirke på. Det er tydeligt i ordet affekts dobbeltbetydning på engelsk, som Ahmed benytter sig af i sin beskrivelse af, hvad følelser eller affekter er: "Emotions [...] involve bodily processes of *affecting* and being *affected*, [...] emotions are a matter of how we come into contact with objects and others" (208, min kursivering).⁴ Ahmed skelner ikke mellem ordene følelse og affekt. Ordet affekt kan dog bruges til at fastholde distinktionen fra en mere hverdagslig forståelse af følelser som noget, der er bundet til den enkeltes psyke, da det i Ahmeds teoretisering er helt fundamentalt, at affekter er relationelle (10).

Som ovenstående citat viser, er affekter en effekt af, hvordan kroppe møder og orienterer sig mod andre kroppe og objekter. I forlængelse af dette kan specifikke affekter i Ahmeds teoretisering blive knyttet til specifikke former for kroppe eller objekter gennem disses gentagne association og sociale cirkulation. Som Ahmed skriver, kan affekter "klistre" til kroppe og objekter. Når dette sker, kan en affekt komme til at fremstå som iboende i specifikke kroppe eller objekter og forme, hvorfor disse kommer til syne i verden som noget, der f.eks. er skræmmende eller hadefuldt (7-8, 91-92). Affekter er altså ikke bare relationelle mellem enkeltpersoner og specifikke objekter, men også i større grupper, befolkninger og kulturer.

Ahmeds affektteoretiske arbejde gør det interessant at udrede, hvad benævnelsen af de to affekter, had og kærlighed, i det ovenstående uddrag fra *Løven og Klagen* gør. Benævnelsen af digterjegets kærlighed til Løven fremstiller barnet som et objekt, der på sin vis har kærligheden iboende i sig. Samtidig insisterer benævnelsen af kærligheden på en "rigelig og dyb" forbindelse mellem digterjeget og Løven trods digterjegets traumatiske fødselsoplevelse. Benævnelsen af digterjegets had til hospitalet fungerer omvendt som en måde, hvorpå digterjegets reproduktive arbejde udspaltes og adskilles fra det danske sundhedsvæsens rolle i arbejdet. Et dansk sundhedsvæsen, der således fremstilles som et hadeobjekt.

4 I min oversættelse: "Følelser [...] indebærer kropslige processer af at påvirke og blive påvirket, [...] følelser handler om, hvordan vi kommer i kontakt med objekter og andre."

I ovenstående uddrag er det digterjeget i nutidssporet, altså et digterjeg med en vis afstand til fødselsforløbet, der taler. Man skal tilbage til et af digtene fra datidssporet for at finde ud af, hvad der har muliggjort denne udspaltning mellem digterjeget og sundhedsvæsenet. Digtet beskriver, hvordan en sundhedsplejerske på et tidspunkt i den første måned efter kejsersnittet vurderer og vejleder digterjeget og hendes kærestes reproduktive arbejde:

Min rædsel kunne folde sig ud som eufori. Som da sundhedsplejersken sagde, at det gik os godt.
Så forsøgte hun at forklare mig, hvornår vi skulle begynde at supplere med D-vitamin-dråber, det var indviklet, [...]
Jeg omfavnede hende til afsked og forstod i det samme, at hun var helt uforberedt på min berøring. [...]
Din far føntørrede dig [Løven] med en håndflade imellem dig og luftstrømmen, som sundhedsplejersken havde lært ham. (35)

I digtet er digterjeget og sundhedsvæsenets reproduktive arbejde stadig nært forbundne. Forældrene følger sundhedsplejerskens vejledning om, hvordan de skal passe Løven efter bedste evne, og det er sundhedsplejerskens vurdering af, at det reproduktive arbejde går godt, der omdanner digterjegets frygt omkring Løven og det reproduktive arbejde til glæde. Alligevel optegner digtet en afstand mellem digterjeget og sundhedsplejersken ved at stille digterjegets "rædsel" og "eufori", som to stærkt følelsesmæssigt ladede ord, over for sundhedsplejerskens trivielle "det gik os godt". Digterjegets familiære kram understreger kun dissonansen mellem sundhedsplejerskens professionelle urørlighed og digterjegets affektive overflod.

En lignende affektiv dissonans mellem digterjeget og sundhedsvæsenet optræder andre steder i digtsamlingen, hvor sundhedsvæsenets beskrivelser af det reproduktive arbejde er mangelfulde eller direkte forkerte sammenlignet med digterjegets oplevelse. Dels rummer de bidder af digterjegets journal, der er gengivet i digtsamlingen, en anden fortælling om fødselsforløbet end digtsamlingens narrativ (133, 136-137). Dels kolliderer digterjegets traumatiske oplevelse af sit kejsersnit med læger og psykologers insisteren på, at det er gået "godt" (108, 118). Hermed blotlægger digtsamlingen gnidninger mellem sundhedsvæsenets fortælling om det reproduktive arbejde og digterjegets affekt i mødet med samme.

Affekters sociale cirkulation kan på den måde påvirke relationen mellem individet og det større fællesskab. Dette uddybes i *The Promise of Happiness* (2010), hvor Ahmed beskriver, hvordan en person, der oplever socialt anerkendte affekter i mødet med et objekt, deler en orientering med andre, der også skaber et tilhørsforhold til disse andre (38). Omvendt føler en person sig uden for et fællesskab, hvis ikke de oplever de "rigtige" affekter omkring et objekt. Om glædesobjekter skriver Ahmed: "Vi bliver fremmedgjorte – ude af trit med et affektivt fællesskab – når vi ikke oplever glæde ved at være i nærheden af objekter, der er karakteriseret som gode" (41). Dette kan ske, da sansninger ifølge Ahmed ikke er fuldkommen determineret af socialt cirkulerede affekter, men også indeholder en grad af individuel specificitet og tilfældighed. På den måde påvirker en persons historik og eksisterende affektive tilstand, hvordan de møder og påvirkes af nye objekter (40-41).

I *Løven og Klagen* oplever digterjeget de "rigtige" affekter af kærlighed og glæde omkring sit barn. Hun oplever dog samtidig andre affekter i sit reproduktive arbejde, især vedrørende kejsersnittet. I digtsamlingens datidsspor lader digterjeget sig, som i det ovenstående digt med sundhedsplejersken, vejlede af forskellige myndigheder og medarbejdere i sundhedsvæsenet. Hun samtykker til det anbefalede kejsersnit, hun giver Løven moderermælksstatning pga. sin egen medicinering, og hun forsøger at følge et stramt søvnskema (26, 33, 64-65). Ved dette kan forstås, at digterjeget i datidssporet oplever at være en del af et affektivt fællesskab med velfærdsstaten, hvormed hun selvfølgelig følger sundhedsvæsenets anbefalinger. I digtsamlingens nutidsspor derimod har digterjegets affektive dissonans med sundhedsvæsenet efterhånden opbygget sig i en sådan grad, at hun hadefuldt vender sig væk fra dette og udspalter sit reproduktive arbejde fra sundhedsvæsenets. I modsætning til statsministerens nytårstale fra 2024 er *Løven og Klagen* således kendetegnet af en forestilling om, at reproduktivt arbejde medfører en affektiv fremmedgørelse fra den danske velfærdsstat.

SKABELSEN AF EN VERDEN

Den danske litteraturkritiker Erik Skyum-Nielsen skriver i en anmeldelse af *Løven og Klagen* i *Information*, at han hverken forstår eller bryder sig om,

hvordan digtsamlingen kobler sit fokus på forældreskab med storpolitik. Han skriver: "Det kan virke, som om bogen på én gang mener at kunne/skulle rumme ikke kun fortællinger om graviditet, fødsel og barsel, men også andet løsere tilgrænsende stof, herunder sideblik til Ruslands invasion af Ukraine [og] noter om Gazakrigen". Hvad Skyum-Nielsen i anmeldelsen overvejer at kalde "en æstetisk svaghed", ser jeg dog som en betydningsfuld del af fremstillingen af reproduktivt arbejde og den danske velfærdsstat i *Løven og Klagen*.

I *Løven og Klagen* får dette storpolitiske stof især plads i et længere digt fra nutidssporet, der inddrager Israels folkemord i Gaza. Digtet er overordnet struktureret som en pendulering mellem hjemlige scener mellem digterjeget og Løven og så information om, hvordan situationen i Gaza udvikler sig. En verselinje lyder: "Dødstallene vokser med en regelmæssighed, der ligner den, jeg åbner døren til mikrobølgeovnen med" (130). Senere reflekterer digterjeget over, hvordan Løvens legetøj har en mærkelig medierende funktion mellem deres hjem og en usikker omverden:

Vi bor sammen med mange udrykningskøretøjer, som vi har arvet fra andre børnefamilier. [...] Hvad skal du [Løven] med denne udrykning? Skal nødstilfældene gøres trygge og velkendte i dit nærvær, så du kan vide, at ulykker bliver afværget på ansvarlig vis af imponerende mennesker og maskiner? Eller er det dine forældre, der skal beroliges, nu da vi til stadighed spejder efter nye trusler at beskytte dig imod? (130-31)

Digterjeget læser Løvens legetøj som en form for samfundsmæssig propaganda, der skal lære Løven og digterjeget, at verden er usikker, men at "imponerende mennesker og maskiner" fra institutioner som Falck og politiet kan holde dem trygge. De mange spørgsmål i uddraget såvel som dets nærhed til beskrivelser af katastrofen i Gaza, udstiller dog det utilstrækkelige i disse institutioner. De bliver bogstaveligt talt til små legetøjsfigurer i en konfliktfyldt global verden.

Trods digterjegets forsøg på at skabe et sikkert hjem for Løven forbliver grænserne omkring dette hjem altså porøse på en måde, der tillader internationale konflikter at trænge ind. I *Home* (2006/2022) beskriver de to geografer Alison Blunt og Robyn Dowling, hvordan både forestillinger om

hjem og nationalstaten hænger sammen med en længsel efter sikkerhed, der fører til grænsedragning omkring hjemmet og nationen (213–15). Dette bygger på en forståelse af, at hjem og stat, der ofte anskues som henholdsvis det private og det offentlige, ikke er adskilte sfærer, men derimod indbyrdes afhængige (20–23). Hvis forholdene forandrer sig i den storpolitiske verden, må det derfor også tænkes at påvirke (forestillingen om) hjemmet og omvendt. På den baggrund kan det storpolitiske stof i *Løven og Klagen* læses som et udtryk for, at den affektive fremmedgørelse fra sundhedsvæsenet, som digterjeget opnår igennem sit reproduktive arbejde, skaber en mangel på tillid til, at den danske velfærdsstat og dens institutioner generelt kan formå at skabe en tryk verden for digterjeget og Løven.

Denne mangel på tillid forbliver dog en række tøvende spørgsmål, da muligheden for at skabe et hjem adskilt fra staten heller aldrig forløses i digtsamlingen. Et digt beskriver, hvordan digterjeget, hendes kæreste og Løven er på restaurant for at fejre Løvens etårsfødselsdag:

Vi siger ikke, at Løven har fødselsdag, for jeg vil ikke have noget dannebrogslag stående på bordet.

Til sidst kan jeg alligevel ikke lade være med at sige det. (122)

Dannebrogslaget repræsenterer en fejring af Løvens "fødsel", altså kejsernittet, som digterjeget tidligere har reflekteret over, at hun ikke vil være med til (118). Flaget fremstår samtidig som et symbol på barnets tilhørsforhold til den danske stat. Her glider fejringen af det enkelte barn, ligesom i statsministerens nytårstale fra 2024, sammen med fejringen af Danmark. Disse verselinjer fra *Løven og Klagen* er dog interessante, da både digterjeget og omverdens fælles glædefulde orientering mod barnet her trumfer digterjegets had til sundhedsvæsenet. Det er, som om denne fælles affekt af glæde gør, at digterjeget ikke endegyldigt kan bryde med det affektive fællesskab, der er Danmark.

En mere selvsikker tro på den danske stats mulighed for at skabe en tryk verden for børn introduceres i statsministerens nytårstale fra 2025. Talen omhandler ikke reproduktion i samme grad som nytårstalen fra 2024, men Frederiksen nævner ikke desto mindre børn i forbindelse med

den grønne trepart, en politisk aftale om, hvordan det danske landbrug skal omstilles for at blive mere klima- og miljøvenligt:

Og med den grønne trepart, der har vi lovet hinanden og især vores børn og vores børnebørn, at vi ikke længere vil tillade, at der svines så meget i vores fjorde. Og at landbruget i fremtiden skal fylde mindre på den jord, der også i fremtiden skal kunne brødføde os.

Vi bevæger os fremad. Og er måske nærmest lykkelige, som TV2 de synger.

I dette uddrag fra nytårstalen forbindes reproduktivt arbejde med skabelsen af en tryk og bæredygtig verden, da reproduktivt arbejde med at få og opfostre børn italesættes som afgørende motivation for at passe på naturen, så de næste generationer kan få mad. Samtidig politiseres reproduktivt arbejde her som en måde at skabe en fremtid, som alle danskere har et fælles affektivt tilhørsforhold til, da den tilhører "vores børn og vores børnebørn". Et affektivt tilhørsforhold, der desuden inkluderer landskabet og kulturelle referencerammer som musikgruppen TV2. Denne del af nytårstalen kan dermed ses som en modsætning til den affektive fremmedgørelse, der findes i *Løven og Klagen*, hvor der sås tvivl om velfærdsstatens mulighed for skabe en tryk verden for digterjeget og hendes barn. Nytårstalen fremstiller netop regeringens politik som god ved at beskrive, hvordan den fører til denne "nærmest lykkelige" verden.

De to nedslag i den offentlige debat indeholder således to modstridende forestillinger om, hvordan reproduktivt arbejde i den danske velfærdsstat fører til skabelsen af et hjem og herigennem af verden. Det har jeg ikke fremvist for at hævde, at den ene forestilling er bedre end den anden. Derimod læner jeg mig op ad den amerikanske politolog og feminist Iris Young, når hun i teksten "House and Home: Feminist Variations on a Theme" (1997/2020) argumenterer for, at der findes både undertrykkende og frigørende potentialer i skabelsen af et hjem. Young erklærer sig delvist enig med andre feministiske tænkere, der mener, at enhver positiv forestilling om hjem indebærer en nostalgisk længsel efter tryk, der kun kan eksistere på bekostning af andres undertrykkelse og eksklusion (138-41, 143). Young argumenterer dog samtidig for, at hjemmet også kan indeholde frigørende potentialer, da husligt arbejde kan understøtte identitet og subjektivitet og

herigennem yde modstand mod undertrykkelse (149-51, 159-60). Som en del af dette argument beskriver Young, hvordan skabelsen af et hjem faciliterer livsaktivitet (149). Især dette ser jeg som en vigtig materiel forståelse af, hvordan skabelsen af et hjem indeholder både et undertrykkende og frigørende potentiale ved at kunne påvirke, hvilke liv der kan leve på hvilke måder.

I modsætning til Skyum-Nielsen argumenterer jeg altså for, at "fortællinger om graviditet, fødsel og barsel" i samtidens offentlige danske debat er dybt forbundne til klassisk storpolitiske emner som krig og klimapolitik. Jeg argumenterer ydermere for, at denne forbindelse er betydningsfuld, da dele af debatten om reproduktivt arbejde hermed også kan forstås som en affektiv forhandling af velfærdsstatens rolle i skabelsen af en tryk og bæredygtig verden.

AFRUNDING

Jeg indledte artiklen med at beskrive, hvordan statsminister Mette Frederiksen i sin nytårstale i 2024 brugte udtrykket "hjemløs kærlighed" til at beskrive ufrivilligt barnløse danskere. Gennem to nedslag i den offentlige danske debat om reproduktion har jeg nu undersøgt den kulturelle forestilling om børn, hjem og kærlighed som forbundne, som dette udtryk rummer. Mere specifikt har jeg udlagt, hvordan både statsminister Mette Frederiksens nytårstaler fra 2024 og 2025 og Lea Marie Løppenthins digtsamling *Løven og Klagen* indeholder en forestilling om børn som det affektive midtpunkt, et hjem kan skabes omkring. Jeg har herudover peget på, hvordan den danske velfærdsstats rolle i skabelsen af dette hjem fremstilles forskelligt i de to nedslag. I statsministerens nytårstaler bruges forestillingen om børn som affektive midtpunkter for hjemmet til at fremstille den danske velfærdsstat og dens borgere som ét affektivt fællesskab, der sammen kan skabe en nærmest lykkelig fremtid. *Løven og Klagen* fremstiller derimod, hvordan forældres reproduktive arbejde fører til en affektiv fremmedgørelse fra den danske velfærdsstat, der sår mistillid til, at staten kan skabe en sikker fremtid. I begge tilfælde glider skabelsen af et hjem over i at blive til skabelsen af en verden, hvormed reproduktivt arbejde relateres direkte til storpolitiske emner som krig og klimapolitik.

På den baggrund argumenterer jeg for, at reproduktivt arbejde i dele af samtidens offentlige danske debat politiseres som verdensskabende. Når statsministeren bruger et udtryk som "hjemløs kærlighed" politiserer hun reproduktivt arbejde som en måde at skabe et affektivt fællesskab mellem regeringen og den enkelte borger. Dette kan anskues som pronatalisme, der skal gøre reproduktivt arbejde mere attraktivt, men det kan også anskues som en måde, hvorpå regeringen bruger forbindelsen mellem børn, hjem og kærlighed til at positionere staten som vigtig for den enkelte borgers sikkerhed og lykke. Dele af samtidens debat om reproduktivt arbejde handler altså ikke kun om danskernes fertilitetsrate, men forhandler også affektivt relationen mellem stat og familie. I forlængelse af dette illustrerer Løppenthins *Løven og Klagen*, at der selv inden for de dele af debatten, der beskæftiger sig med reproduktivt arbejde frem for fravalget af dette, findes opponerende narrativer til regeringens politisering af reproduktivt arbejde.

I en tid med dalende fertilitetsrater og stigende pronatalisme er denne nuancering af den offentlige danske debat om reproduktivt arbejde vigtig for ikke at komme til at afskrive reproduktivt arbejde som et forældet, ensidigt eller privat emne, når der her udspiller sig en aktuel diskussion om den danske velfærdsstats fremtid.

BENEDIKTE WULFF, cand.mag. i litteraturvidenskab fra Københavns Universitet. Den trykte artikel er baseret på specialet "Mellem pronatalisme og klimakrise: En undersøgelse af samtidens politisering af reproduktivt arbejde gennem ny dansk forældreskabs-litteratur" fra 2025.

CHILD, HOME, STATE

How reproductive work is politicised as world-making in the current public Danish debate

This article examines how the act of having and raising children, also described as reproductive work, is politicised in the current Danish public debate beyond and besides pronatalism. It does so through a literary analysis of two different kinds of texts: The Danish Prime Minister's New Year's speeches from 2024 and 2025 and the poetry collection *Løven og Klagen* (2024) by the Danish author Lea Marie Løppenthin. The analysis

is guided by cultural theories of home and by Sara Ahmed's affect theory. The article argues that in both kinds of texts reproductive work is politicised as world-making based on a cultural idea of children being tied to homemaking through love. However, it also argues that the two kinds of texts carry opposing ideas of the Danish state's role in this world-making. In the New Year's speeches, the state is positioned as enabling the creation of a sustainable world, whereas in *Løven og Klagen* this position is highly contested by an affective alienation to the welfare state. As such, the article concludes that the topic of reproductive work in the current public Danish debate is closely tied to a discussion of the future of the Danish welfare state.

The article's findings hereby add to existing research on pronatalism, the politicisation of reproduction in media as well as the current state of the Danish welfare state.

KEYWORDS

- DA: Pronatalisme, fertilitetskrise, den danske velfærdsstat, moderskabslitteratur, den offentlige danske debat, hjem
- EN: Pronatalism, fertility crisis, the Danish welfare state, motherhood fiction, the public Danish debate, home

LITTERATUR

- Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotion*. 2. udg., Edinburgh University Press, 2014.
- Ahmed, Sara. *The Promise of Happiness*. Duke University Press, 2010.
- Arrouas, Michelle. "Mødre har pludselig fået en stor plads i litteraturen. Og det er ikke på mommy blogger-måden". *Zetland*, 12. september 2019, <https://www.zetland.dk/historie/serjP1w5-aOMVBmvY-6515f>.
- Bach, Anna Sofie, og Michala Hvidt Breengaard. "The Repro-Paradox of Sustainable Reproduction—Debating Demographic Anxieties in the Danish Media (2010–2022)". *BioSocieties*, nr. 20, 2024, s. 149–70, <https://doi.org/10.1057/s41292-024-00330-5>.
- Björklund, Jenny. "Unwilling Mothers: Challenging Swedish Pronatalism". *Maternal Abandonment and Queer Resistance in Twenty-First-Century Swedish Literature*, Springer International Publishing, 2021, s. 187–242, https://doi.org/10.1007/978-3-030-72892-2_5.
- Blunt, Alison, og Robyn Dowling. *Home*. Second edition, Routledge, 2022. Key Ideas in Geography.

- Brøndum, Nina Liv. "Det gode moderskab – et biopolitisk perspektiv på dansk moderskabspolitik i 1930'erne". *Kvinder, Køn & Forskning*, nr. 4, 2012, <https://doi.org/10.7146/kkf.voia.28151>.
- Comolli, C. L., m.fl. "Beyond the Economic Gaze: Childbearing During and After Recessions in the Nordic Countries". *European Journal of Population*, bd. 37, nr. 2, 2021, s. 473-520, <https://doi.org/10.1007/s10680-020-09570-0>.
- Dam, Freja. "En »fertilitetssunami« i kunsten gør op med et tabu". *Information*, 3. juni 2022, <https://www.information.dk/kultur/2022/06/fertilitetssunami-kunsten-goer-tabu>.
- Danmarks Statistik. "Fertilitet". *Danmarks Statistik*, <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/borgere/befolkning/fertilitet>. Set 4. marts 2025.
- Den Danske Ordbog. "hjemmets arne". *Den Danske Ordbog: Moderne dansk sprog*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, https://ordnet.dk/ddo/ordbog?subentry_id=59003905&query=hjemmets+arne. Set 27. marts 2025.
- Dolmer, Ida Aaskov. "Bølgende moderskab: Moderskabslitteratur i 1970'erne og kanoniseringens tidsligheder". *Passage - Tidsskrift for litteratur og kritik*, bd. 39, nr. 92, 2025, s. 9-20, <https://doi.org/10.7146/pas.v39i92.152557>.
- Ellingsæter, Anne Lise. "Barn i politikens sentrum – pronatalisme på norsk". *Nytt Norsk Tidsskrift*, bd. 29, nr. 4, november 2012, s. 361-71, <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2012-04-03>.
- Ellingsæter, Anne Lise, og Arnlaug Leira. "Introduction: politicising parenthood in Scandinavia". *Politicising parenthood in Scandinavia*, redigeret af Anne Lise Ellingsæter og Arnlaug Leira, 1. udg., Bristol University Press, 2006, s. 1-24, <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qgtw3.6>. Gender relations in welfare states.
- Federici, Silvia. "Revolution Begins at Home: Rethinking Marx, Reproduction, and the Class Struggle". *Patriarchy of the Wage*, PM Press, 2021, s. 76-95.
- "Forsømt fertilitet". *Genstart*, DR Lyd, 17. jan. 2024, <https://www.dr.dk/lyd/special-radio/genstart/genstart-2024/forsoemt-fertilitet-11802450033>. Set 23. april 2025, Genstart.
- Fraser, Nancy. "Contradictions of Capital and Care". *New Left Review*, nr. 100, august 2016, s. 99-117.
- Frederiksen, Mette. "Statsminister Mette Frederiksens nytårstale den 1. januar 2024". *Statsministeriet*, 1. januar 2024, <https://www.stm.dk/statsministeren/taler/statsminister-mette-frederiksens-nytaarstale-den-1-januar-2024/>.
- Frederiksen, Mette. "Statsminister Mette Frederiksens nytårstale den 1. januar 2025". *Statsministeriet*, 1. januar 2025, <https://stm.dk/statsministeren/taler/statsminister-mette-frederiksens-nytaarstale-den-1-januar-2025/>.
- Garsdal, Lise. "På papiret er det jo gået godt!" *Politiken*, 26. oktober 2024, s. 28-29.
- Homanen, Riikka, og Mianna Meskus. "Population Anxieties in Constituting Nordic Welfare State Futures: Affective Biopolitics in the Age of Environmental Crises". *BioSocieties*, bd. 19, nr. 2, juni 2024, s. 232-58, <https://doi.org/10.1057/s41292-023-00300-3>.
- Huang, Yu-Ling, og Chia-Ling Wu. "New Feminist Biopolitics for Ultra-low-fertility East Asia". *Making Kin Not Population*, Prickly Paradigm Press, 2018, s. 125-44.

- Jensen, Lars, og Kristín Loftsdóttir. "Welfare State Exceptionalism in the Nordic Countries and Britain". *Exceptionalism*, Routledge, 2021.
- Kjældgaard, Lasse Horne. "In loco parentis: Affamilialisering i fiktion om den skandinaviske velfærdsstat". *Velfærdsfortællinger*, redigeret af Nils Gunder Hansen, Gyldendal, 2011, s. 65-90.
- Kristensen, Guro Korsnes. "Offentlige samtaler om frugtbarhet i dagens Norge". *Tidsskrift for kjønnsforskning*, bd. 44, nr. 2, juni 2020, s. 152-65, <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1781-2020-02-05>.
- Krogshede, Dorte, og Signe Dinche Boelsmand. "Politikerne svigter os permanent ufri-villigt barnløse fælt". *Politiken*, 9. marts 2024, s. 9-10.
- Leira, Arnlaug. "Parenthood change and policy reform in Scandinavia, 1970s-2000s". *Politicising parenthood in Scandinavia*, redigeret af Arnlaug Leira og Anne Lise Ellingsæter, 1. udg., Bristol University Press, 2006, s. 27-52, <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qgtw3.7>. Gender relations in welfare states.
- Lyhne, Amalie. "Danmark har brug for flere børn". *Berlingske*, 5. januar 2024, s. 2.
- Løppenthin, Lea Marie. *Løven og Klagen*. Gyldendal, 2024.
- Madsen, Line Britt, m.fl. "Det udkældte moderskab bliver ikke nemmere af kortere barsel til mor". *Information*, 2. september 2021, s. 16-17.
- Mechlenborg, Mette. "Hvorfor er vi så optaget af hjemmet?" *Kulturo*, Hjem, bd. 11, nr. 21, 2005, s. 4-9.
- Nielsen, Esben Bjergaard. "Statsministerens nytårstale". *Danske taler*, redigeret af Marie Lund, bd. 2, Aarhus University Press, 2020, s. 69-87, <https://doi.org/10.2307/j.ctv34wmqm2.7>. 20 opbyggelige analyser.
- Nielsen, Peter Ingemann, og Magnus Garde-Strandberg. "Løkke sender opfordring på årsmøde: 'Vi skal have nogle flere børn!'" *Altinget*, 16. marts 2024, <https://www.altinget.dk/artikel/loekke-sender-opfordring-paa-aarsmoede-vi-skal-have-nogle-flere-boern>.
- Schwartz, Camilla. "At læse imod det victorianske ægteskabsplot: barnfrie kvinder og queer slægtskaber hos Austen, Eliot, Alcott og Brontë". *Passage*, Romance, nr. 91, 2024, s. 49-65.
- Schwartz, Camilla. "How to make a quilt: tilvalg og fravalg af moderskab i samtidslitte-raturen". *Spring*, Frihed og krise, bd. 2022, nr. 50, 2022, s. 98-114.
- Skyum-Nielsen, Erik. "Lea Marie Løppenthins nye digte kobler forfatterens person og værk, så man kan komme i tvivl om, hvad der er hvad". *Information*, 2. september 2024, <https://www.information.dk/kultur/anmeldelse/2024/09/lea-marie-loep-penthins-nye-digte-kobler-forfatterens-person-vaerk-saa-kan-komme-tvivl>.
- Svendsen, Erik. "'Graviditetsånden en tidsel af røgt, et vanvid': refleksioner over Olga Ravns Mit arbejde og Tine Høegs Sult". *Spring*, nr. 51, 2022, s. 27-48.
- Söderholm, Sabitha. "Den hjemløse kærlighed". *Information*, 15. februar 2024, s. 2.
- Thorsen, Nils, og Anne Bech-Danielsen. "Opgøret med moderskabet". *Politiken*, 3. april 2021, s. 4-8.
- United Nations. *World Fertility* 2024. no. 11, United Nations, 2025.

Wittrock, Sebastian. "Alt for mange har kunnet genkende sig selv i det, Olga Ravn beskriver". *Politiken*, 26. februar 2021, s. 2.

Young, Iris Marion. "House and Home: Feminist Variations on a Theme". *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*, Princeton University Press, 2020, s. 134-64, <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/9780691216355-009/html>.

DEN GODE DANSKE VELFÆRDSMOR

Statslig disciplinering af moderskabet

i Liv Duvås *Ned fra himlen*

I Helen Charmans beskrivelse af den britiske velfærdsstat som en "morstat" lægger hun vægt på, at borgerne i denne stat oplever statslig omsorg som en "medfødt rettighed" (Charman xx, fra oversættelsen trykt i dette nummer). Hendes karakteristik af "morstaten" indebærer en forståelse af moderskab som en rolle, der forpligter til omsorg – at være nogens mor betyder, at man lover at passe godt på dem. Dette er et forhold til velfærdsstaten, der tilsyneladende også gør sig gældende for borgere i den danske stat. En nylig analyse af danskernes forhold til velfærdsstaten har vist, at de fleste danskere lægger vægt på, hvad velfærdsstaten skylder dem; de vil føle, "at de får noget for deres skatter, herunder ikke mindst, at velfærdsstaten står klar, når de engang selv får brug for den" (Christensen og Jensen 43).

I denne artikel peger jeg dog på bagsiden af denne forventede ret til omsorg, nemlig måden hvorpå staten har magten til at vurdere, hvem der fortjener denne omsorg, og vigtigere endnu, hvem der ikke gør. Dette mener jeg også er en central dimension i moderskabet: Som mor forpligter man sig til at yde omsorg, men en del af denne omsorg udtrykkes som disciplinering eller grænsesætning over for barnet, når det viser sig nødvendigt, med det formål at barnet socialiseres ind i accepterede samfundsmæssige

regler og værdier (Thompson og Baumrind). I artiklen argumenterer jeg derfor for, at det samme dobbelte forhold gør sig gældende i statens forhold til borgerne. I Christensen og Jensens analyse af danskernes forhold til velfærdsstaten fremgår denne dimension af statens omsorg for borgerne også tydeligt: For at kunne modtage velfærdsomsorgen, skal man gøre sig fortjent til den, og "ikke alle har fortjent velfærd lige meget" (43). Når staten forpligter sig til at yde omsorg for sine borgere, forbeholder staten sig samtidig magten til at vurdere, hvem der fortjener denne omsorg, og hvem der bør disciplineres.

I denne artikel undersøger jeg dermed, hvordan velfærdsstaten, i sin fordeling af omsorg til borgerne, agerer som en moderlig vurderende magt. Staten afgør, hvem der er en "god mor", og dermed berettiget til statens hjælp og støtte, og hvem der er en "dårlig mor," over for hvem staten har ret til at gribe ind og disciplinere ved potentielt at overtage eller omfordele omsorgen for barnet. I min analyse af romanen *Ned fra himlen* af Liv Duvå (2024) viser jeg, hvordan en sådan relation gør sig gældende i en specifik dansk kontekst. I romanen møder læseren en mor, Maria, hvis forældremyndighed fratages af staten, der vurderer hende ude af stand til at tage ordentligt vare på sit barn. De gentagne møder mellem Maria og velfærdsstatens repræsentanter, i form af kommunale sagsbehandlere, tydeliggør magtrelationen, selvom den fremstilles som statslig omsorg for barnet. Ved at tydeliggøre denne relation muliggør romanen en kritik af statens magt, og denne kritik kommer især til udtryk via Marias relation til en dokumentarist, der filmer hendes oplevelser og reaktioner på statens indgriben. Dokumentaristen agerer som repræsentant for læserens blik, og sætter læseren i en position, hvor de både inviteres til at vurdere Marias moderskab som godt eller dårligt på lige fod med staten men også til at indse, hvordan statens vurdering og disciplinering udføres på et socialt uretfærdigt grundlag. På denne måde ser læseren Marias forhold til staten med et dobbelt blik, der både kan være opmærksomt på manglerne i Marias moderskab og i statens behandling af hende. Fordi romanen ikke tilbyder nogen løsning, fremstår relationen som en uløselig problematik i den danske velfærdsstat.

HVEM ER DEN GODE MOR?

I *Mother State* fra 2024 beskriver Helen Charman forskellige betydninger af termen "morstat". Ifølge Charman henviser dette begreb til det at være mor, forholdet mellem mødre og staten, statens varierende grader af politisering af moderskabet, og endelig forståelsen af velfærdsstaten som en slags moderlig enhed i sig selv (Charman xix). Bogens projekt er i høj grad at undersøge disse forskellige betydninger, filtrere dem fra hinanden og give dem et historisk perspektiv i konteksten af den britiske velfærdsstat. Det lykkes dog aldrig Charman at adskille de fire betydninger fuldstændigt, hvilket er en central pointe i sig selv. Charman insisterer på, at moderskab er en tilstand og social rolle, der er uløseligt filtret sammen med offentlige og statslige anliggender og politik, selvom mange fortsat insisterer på, at moderskab er en privat sag. Et eksempel på dette lidt paradoksale forhold – at moderskab er filtret ind i statslig politik, selvom det til stadighed forstås som et privat anliggende – er statens implicitte vurdering af, hvilke mødre der er gode, og hvilke, der er dårlige:

Igennem de seneste halvtreds år, og tidligere endnu, er moderskab blevet udnyttet i utallige konservative ideologier, i nyhedsoverskrifter, i politiske kampagner og i kunstneriske og kulturelle repræsentationer. Dårlige mødre er for fattige, de har den forkerte race, den forkerte seksualitet, det forkerte køn. De har de forkerte politiske holdninger, bor de forkerte steder og har de forkerte grunde til overhovedet at være mødre (Charman xvii-xviii).

Charman fortæller os dermed, at moderskab ikke bare er moderskab, men finder sted og vurderes i et krydsfelt mellem politiske spørgsmål om klasse, race, seksualitet, køn og andre sociale kategorier. En mors socioøkonomiske forhold eller etniske baggrund har stor indflydelse på, hvordan hendes moderskab udføres og hvilken støtte, hun kan forvente at få fra staten. Som Charman skriver, "ligesom der ikke kun findes én universel erfaring af moderskab, er den pleje og støtte, mødre får, langt fra jævnt fordelt" (Charman xxii).

Charmans karakteristik af den britiske velfærdsstat som en moderlig enhed, der yder omsorg for sine borgere, tydeliggør dermed slagsiden ved denne statsomsorg, nemlig at omsorgen fordeles efter statens vurdering

af hvem, der fortjener den, og hvem, der ikke gør. Charman påpeger, at en mor med hvid hud i et heteroseksuelt partnerskab og med en høj socioøkonomisk status har meget lettere ved at blive vurderet som en "god mor" i statens systemer, og hun har dermed en mere ukompliceret adgang til den omsorg og støtte, staten tilbyder mødre, end en mor med lav socioøkonomisk status og brun hud. Denne forskel kommer konkret til udtryk i en overdødelighed på grund af fødselskomplikationer blandt sorte mødre (Charman xxii). Morstatens skelnen mellem gode og dårlige mødre, og dette skels betydning for statens behandling af mødre, har altså direkte, fysiske og i nogle tilfælde livsfarlige konsekvenser for såvel mødrene som deres børn.

Charman peger også på, at statens vurdering af mødre trækker på bredt cirkulerende kulturelle myter om den "gode mor" og den "dårlige mor" (xvii-xviii). Disse myter eksisterer f.eks. i medier, kulturprodukter og i både offentlig og privat samtale, som disciplinerende kategorier, "narrativer, ideologier og stereotyper," der holder mødre ansvarlige for alt, hvad de gør (Bollen 8, min oversættelse). På grund af udbredelsen af disse myter er det nærmest umuligt at være den fuldt ud "gode mor," fordi ideologierne filtrer sig ind i alt, hvad du gør og er, uanset om du er sammen med dit barn eller ej. Den britiske forfatter og fødselshjælper Alex Bollen har for nylig i bogen *Motherdom* påpeget både myternes allestedsnærvær og urimelighed:

Disse myter er magtfulde og fleksible, med evnen til at skifte form i forskellige tider og kontekster. Myterne om den gode mor kan være brede og udefinerbare (gode mødre er villige til at ofre alt for deres børn). De kan være smalle og præcise (gode mødre har øjenkontakt med deres babyer, når de ammer) eller specifikke, men vanskelige at opnå (gode mødre former deres børns sind). De kan modsige hinanden (gode mødre deler seng med deres børn om natten; gode mødre deler ikke seng med deres børn om natten). De har ofte rod i et følelsesmæssigt terræn, og udelukker at moderen har negative eller ambivalente følelser (gode mødre elsker at være sammen med deres børn), eller at hun finder tilfredsstillelse uden for moderskabet (gode mødre finder al deres mening med livet i børnene) (Bollen 8-9, min oversættelse).

Som ovenstående citat viser, handler myterne om den gode og den dårlige mor kun meget lidt om barnets faktiske trivsel, og i langt højere grad om sociale og kulturelle forventninger til, hvordan en mor skal føle og opføre sig.

Myterne om den gode mor kan endvidere forstås i kontekst af forskellen på moderskabet som institution og moderskabet som erfaring, der længe har været teoretiseret og anerkendt inden for moderskabsstudier. Forskellen på disse to forståelser af moderskabet blev første gang beskrevet af Adrienne Rich i hovedværket *Of Woman Born* i 1976, hvori Rich forklarer, at det, der begrænser mange mødre, ikke er deres faktiske levede oplevelse af moderskabet, men derimod det patriarkalske samfunds forestillinger om, hvordan moderskabet skal foregå. "Denne institution har været en hjørnesten i alverdens sociale og politiske systemer. Den har holdt over halvdelen af menneskeheden væk fra de beslutninger, der har påvirket deres liv; [...] den skaber et farligt skisma mellem 'privat' og 'offentligt' liv" (Rich lxi, min oversættelse). Det patriarkalske samfund har en stor interesse i, at mødre befinder sig inden for de strikse rammer af "det gode moderskab," fordi det betyder, at mødrene er under kontrol: De udfører et omsorgsarbejde, der skaber fremtidige arbejdsdygtige borgere, men er ude af stand til at påpege sociale uretfærdigheder eller betvivle samfundsordenen, fordi det patriarkalske moderskab præsenteres som den "naturlige" orden. Moderskabsinstitutionen bliver udtrykt i netop de gængse kulturelle forestillinger om "den gode mor," som Bollen peger på, der betyder, at rammerne for at være mor kan føles enormt snævre. Moderskabsinstitutionen betyder også, at der findes mødre, for hvem det er nærmest umuligt nogensinde at blive anerkendt af samfundet eller af staten som "en god mor" på grund af deres racemæssige eller socioøkonomiske baggrund. Som den britiske sociolog Owen Jones skriver i sin undersøgelse af britiske enlige mødre fra arbejderklassen: "De møder modstand, hvad end de gør" (Jones 217, min oversættelse).

Når jeg i min karakteristik af velfærdsstaten peger på, at den udfører en implicit vurdering af mødre for at afgøre, om de er "gode mødre" og derfor fortjener statens omsorg, er det disse forestillinger om og standarder for "den gode mor," der er på spil. Måden hvorpå staten og dens repræsentanter fortolker, hvordan en god mor ser ud og opfører sig, er sammenflettet med gængse kulturelle og patriarkalske forventninger til mødre, om at de skal være mødre på "intensiv" vis (Hays): De skal først og fremmest være mødre (men også have et velbetalt fuldtidsarbejde), de skal vide nok om

opdragelse og børns trivsel, så de kan tage vare på deres børn på effektiv og dannende vis, og de skal signalere, at barnet kommer før alt andet i deres liv. Men fordi forestillingen om "den gode mor" er en kulturelt betinget og normativ myte, vil denne vurdering altid være socialt konstrueret. Der ligger altså en enorm magt i at kunne være dén, der bestemmer grænserne for "det gode moderskab," og som dermed bedømmer hvilket moderskab, der kan accepteres, og hvilket der ikke kan.

DEN DANSKE AFFAMILIALISEREDE MORSTATS MAGT

I sin analyse af, hvordan velfærdsstaten forskelsbehandler mødre ud fra en vurdering af, hvorvidt de er gode mødre og fortjener støtte, tager Charman udgangspunkt i en specifikt britisk velfærds kontekst. Jeg vil dog argumentere for, at en tilsvarende dynamik er til stede i den danske velfærdsstat, samt at staten, netop på grund af omsorgsfordelingen mellem forældre og stat, potentielt har større magt over mødre i den skandinaviske velfærdsstat. Velfærdsstatsforskeren Anette Borchorst skelner via Gøsta Esping-Andersen mellem tre forskellige velfærdsmodeller: en socialdemokratisk, en liberal og en konservativ-korporativ model. Den socialdemokratiske model baserer sig på "universelle ydelser rettet mod alle borgere", den liberale på "ydelser rettet mod samfundets dårligst stillede," og den konservativ-korporative model på "obligatoriske forsikringsordninger" (Borchorst 64). Typisk eksemplificeres den socialdemokratiske model med den skandinaviske velfærdsstat, mens den liberale model eksemplificeres med den britiske stat, og den konservativ-korporative model med kontinentaleuropæiske stater.

Borchorst udvider dog Esping-Andersens model ved at pointere, at det har været nødvendigt at forstå disse modeller i lyset af deres forhold til kønsmæssige forskelle og til familien, hvilket har ført til, at den skandinaviske socialdemokratiske velfærdsstat er blevet beskrevet som særligt kvindevenlig. Ifølge Borchorst skyldes dette især, at den skandinaviske velfærdsstat er gået ekstraordinært langt for at frigøre kvinden fra hjemmet og sikre hende muligheden for at indgå på arbejdsmarkedet (66). Denne frihed – som neoliberalismen omformer til en pligt til at arbejde – understøttes af den skandinaviske velfærdsstats store omsorgsapparat, i form af vugge-

stuer, børnehaver, skoler, fritidstilbud osv. Disse institutioner betyder, at langt de fleste børn ikke passes af deres forældre men af staten i de fleste af døgnets vågne timer. Hermed udgør den skandinaviske velfærdsstat en art forælderfigur for statens børn og erstatter i mange tilfælde den familiære omsorg; en omsorgs- og magtforskydning, der af, blandt andre, litteraturforsker Lasse Horne Kjældgaard beskrives via termen "affamilialisering."

I artiklen "In loco parentis" påpeger Kjældgaard, hvordan dansk litteratur ofte har tolket den enkelte borgers forhold til staten via repræsentationer af "affamilialisering" og har fremstillet måderne, hvorpå denne velfærdsmodel opleves af den enkelte borger. Kjældgaard trækker også på Esping-Andersen, og han beskriver den danske velfærdsstat som kendetegnet af tre hovedaspekter: universalitetsprincippet (alle borgere har alle sociale rettigheder), afkommercialisering (det sociale sikkerhedsnet indebærer, at ikke alle borgere altid behøver sælge deres arbejdskraft), og, vigtigst af alt i denne kontekst, affamilialisering (centrale omsorgsopgaver løftes af staten fremfor af de enkelte familier). Det er særligt affamilialiseringen, der gør den skandinaviske velfærdsstat unik, som Kjældgaard skriver:

På dette område er forskellene mellem den kontinentale og den skandinaviske velfærdsstatsmodel markante: Den første bygger på et subsidiaritetsprincip, der tilsiger at staten kun har ansvar for det, familierne ikke kan klare, mens det omvendt i den skandinaviske model er familierne, som har en residual funktion (68).

Den skandinaviske velfærdsmodel er altså unik, fordi det først og fremmest er staten, der bærer det endelige omsorgsansvar, fremfor de enkelte familier eller de individuelle mødre – i hvert fald i teorien. Affamilialiseringen har dog også det resultat, at staten har magten til at overtage opdragelsen af børn, hvis staten vurderer, at disse børn ikke modtager god nok omsorg fra deres forældre. Dette er en magt, som for nylig er blevet diskuteret både implicit og direkte i flere tvangsfjernelsessager, særligt i forbindelse med den danske stats forhold til Kalaallit Nunaat. I disse sager fremstår det da også tydeligt, hvordan kalaallit mødre eksemplificerer netop den forskelsbehandling på baggrund af race og socioøkonomisk baggrund, som Charman påpeger (Kjeldsen). En omfattende affamilialisering betyder

dermed, at statens vurdering af, hvem der er og ikke er en god mor kan få omsiggribende konsekvenser i en statsbestemt omfordeling af omsorgs-pligter og -rettigheder forældrene imellem, fordi staten bærer det endelige ansvar for barnet.

Kjældgaard peger på, at skandinavisk litteratur har en lang tradition for at fremstille og diskutere både fordele og ulemper ved den affamili-aliserede velfærdsstat: "Litteraturen tilbyder et forum, hvor udveksling kan finde sted også om de ulyksalige og uønskede konsekvenser af affamili-aliseringen" (75). Fordi fiktionslitteratur som oftest beskæftiger sig med enkelte eksistenser og den enkelte borgers relation til velfærdssystemet – eller det Kjældgaard kalder "det lille liv" (75) – kan litteraturen fremstil-le, hvordan det opleves, at velfærdsstaten overtager omsorgsopgaver og vurderer moderskabets kvalitet i de enkelte tilfælde. Det er mit argument, at Liv Duvås *Ned fra himlen*, hvor en enkelt mors udøvelse af omsorg ligger under for statens vurdering og i sidste ende fører til, at staten fratager Maria forældremyndigheden, har en sådan funktion.

EN DÅRLIG MOR?

Liv Duvås roman *Ned fra himlen* fra 2024 handler om den unge mor Maria, der forlader sin kæreste og tager deres etårige datter, Sonja, med til Brøndby Strand, hvor Maria selv er vokset op. Maria og Sonja flytter midlertidigt ind hos Marias moster, der bestyrer og bor på en rideskole for socialt udsatte børn. Maria har taget Sonja med sig uden sin ekskærestes samtykke, og der opstår yderligere problemer, da ekskærestens mor anmelder Maria til kommunen for at have afskåret ham adgangen til deres fælles datter. Derfor får Maria besøg af sagsbehandlere fra kommunen, der skal observere og vurdere hendes moderskab. Dette kulminerer, da staten fratager Maria forældremyndigheden over Sonja, og ekskæresten får den fulde forældre-myndighed. Parallelt med Marias historie fortæller romanen om Marias mor, Vibeke, der bor i et stort højhuskompleks, der snart skal rives ned, fordi man har opdaget PCB i bygningen. Vibeke har en kompliceret relati-on til sin datter Maria på grund af et årelangt alkoholmisbrug. Romanen tematiserer altså på forskellig vis det gode og dårlige moderskab, men også

spørgsmål om miljø og om de indflydelser på vores liv og velvære, vi ikke selv har kontrol over, samt velfærdsstatens rolle, ansvar og magt over sine borgere. Romanen er fortalt i tredje person fra Marias synsvinkel, hvilket betyder, at læseren får muligheden for at se Marias oplevelser gennem hendes perspektiv og forstå motivationen for hendes handlinger, men læseren inviteres ikke direkte til at identificere sig med Maria, som en første-personsfortælling ville gøre det. Dermed positionerer romanen læseren som en slags publikum eller vidner til Marias oplevelser med velfærdsstaten, en positionering der forstærkes yderligere gennem dokumentaristen Pauls brug af visuelle medier, der diskuteres senere i denne artikel.

Efter Maria er flyttet fra sin kæreste med deres fælles datter, bliver hun indberettet til kommunen af sin ekskærestes mor, der mener, at Maria har frataget ham retten til at se sit barn. Derfor dukker en kommunal sagsbehandler, Lena, op på rideskolen for at observere, hvordan Maria passer Sonja. Ved det første møde bliver Maria usikker, da hun mærker, at sagsbehandleren tilsyneladende føler ejerskab over det lille barn. Maria har været væk et øjeblik og har efterladt Sonja i barnevognen, mens et par rideskolepiger holder øje med hende. Da Maria kommer tilbage, har sagsbehandleren taget hende op af barnevognen: "Hun ser en voksen dame stå med Sonja i favnen. [...] Der må næsten være et eller andet galt med damen, når Maria at tænke. Man kan da ikke bare sådan tage en anden persons barn op" (291). Dét, at sagsbehandleren, som repræsenterer velfærdsstaten, føler sig berettiget til at tage sig af dette fremmede barn uden at spørge moderen om lov, kan her forstås som et udtryk for den affamilialiserede velfærdsstats omsorg for – men også magt over – sine børn. Når læseren ser dette øjeblik gennem Marias øjne, bliver det mærkelige i situationen tydeligt: Læseren kan let erklære sig enig i, at man "da ikke bare sådan [kan] tage en anden persons barn op" (291). Samtidig vil en læser med kendskab til den danske velfærdsstat øjeblikkeligt forstå, at denne kvinde naturligvis er helt berettiget til at tage barnet op, fordi hun repræsenterer den stat, der først og fremmest har ansvaret for barnet. Denne scene eksemplificerer dermed en gennemgående spænding i romanen mellem læserens forståelse og sympati for Maria, og dermed en kritik af statens uretfærdige magt over hende, og læserens accept af, at staten – i hvert fald

nominelt – har denne magt for at kunne beskytte børn mod mødre, der ikke lever op til statens standarder.

Da Maria har forstået, at sagsbehandleren er der for at lave "en akutvurdering" (292), bliver hun klar over, hvad der er på spil, og hun prøver at opføre sig som "en god mor" for at påvirke sagsbehandlerens vurdering. Selvom Maria tilsyneladende har en slags instinktiv forståelse af, hvordan hun bør opføre sig – styret af normerne for "den gode mor" – bliver hun påvirket af oplevelsen af at blive vurderet:

Kroppen kan pludselig ikke navigere, står bare der ved døren som foran en fremmeds hjem, mens Lena passerer og træder ind. [...] Maria har svært ved at gennemskue, hvad det er for nogle ting, hun lægger mærke til, hvordan hun skal rette ind efter hendes blik (295).

Læseren ser dette møde gennem Marias fokalisering, og dette perspektiv tydeliggør magtdynamikken mellem Maria og sagsbehandleren. I beskrivelserne af Marias forsøg på at agere som en god mor er hendes perspektiv gennemsyret af frygt for konsekvenserne af de ellers simple omsorgshandlinger: "I panik tager hun gryden til morgenens havregrød frem fra skabet. [...] For en sikkerheds skyld puster hun grundigt på den lille portion grød [...] hvilket kun får skriblerierne til at stige i intensitet" (295). Maria gør helt bevidste forsøg på at yde en omsorg, der er acceptabel i sagsbehandlerens øjne, og som dermed lever op til forventningerne til "den gode mor," som Maria forstår dem. Desværre ødelægges indtrykket, da Maria vender ryggen til et øjeblik, og Sonja er ved at falde ud af sin "hjemmelavede højstol af telefonbøger og puder" (295), så sagsbehandleren må træde til og gribe hende:

"Sonja," udbryder Maria og kommer styrtdende. "Det har hun altså aldrig gjort før," undskylder Maria og træder hen til vinduet. Hun prøver at få Sonja til at holde op med at græde, men ingenting virker, gråden stiger kun i intensitet. "Kom nu, Sonja," bønfalder hun og krammer hende ind til sig, så hårdt hun kan. Hold nu op! (296).

I dette øjeblik, hvor Maria ikke er fuldt ud i stand til fysisk at beskytte sit barn, og reagerer med chok og ved at knuge Sonja hårdt ind til sig, handler hendes bekymring både om Sonjas velbefindende, men også om hvordan

uheldet får hende til at fremstå i sagsbehandlerens øjne. Ved at forsikre sagsbehandleren om, at "det har hun altså aldrig gjort før," forsøger Maria at overbevise sagsbehandleren om, at øjeblikket ikke er repræsentativt for hendes måde at være mor på, og at Maria på trods af dette uheld er en god mor for Sonja. Yderligere fremgår Marias desperation efter at blive set som en god mor i hendes bønfoldende kommando til Sonja: "Hold nu op!"

Dette øjeblik ekspliciterer, hvad Alex Bollen kalder den "udefinerbare" og "selvmodsigende" (8) myte om den gode mor. Selvom det nok er svært ikke at anerkende, at det er et problem, at Sonja sidder på en hjemmelavet og usikker stol, og derfor er i fare for at falde ned og komme til skade, er problemet i dette øjeblik i lige så høj grad, at Maria reagerer med stærke følelser og knuger Sonja ind til sig "så hårdt hun kan," hvilket får Sonja til at fortsætte med at græde. Maria reagerer med de "rigtige" følelser og den "rigtige" omsorg, men problemet er, at hendes reaktion er for kraftig, og derfor ikke kan berolige Sonja. Her vises det, hvordan det "gode" moderskab er en smal sti, hvor følelser skal være "rigtige" og stærke nok til, at omverdenen kan tolke og forstå moderens kærlighed, men ikke så stærke, at moderen mister sin kontrol over situationen. Det fremstår derfor enormt situationsbestemt, hvad der er den acceptable reaktion – og i dette øjeblik er det sagsbehandleren, der har magten til at foretage denne vurdering. I læserens øjne bliver denne kompleksitet omkring spørgsmålet om den gode mor især tydelig i dette øjeblik. Via Marias fokalisering kan læseren forstå og sympatisere med hendes reaktion, men gennem romanens tredjepersonsfortælling ser læseren Maria udefra. Læserens implicite kendskab til de sociale myter om "den gode mor" betyder samtidig, at læseren er i stand til at se Maria gennem sagsbehandlerens øjne og genkende, at hun ikke fuldt ud lever op til denne normative forventning, fordi hun ikke har sikret sit barns fysiske sikkerhed og ikke er i stand til at trøste hende med det samme.

I uheldet med den hjemmelavede barnestol handler spørgsmålet om "det gode moderskab" også om Marias socioøkonomiske forhold. Tidligere i romanen bliver det forklaret, hvordan Maria er taget afsted fra sin kærestes lejlighed med et absolut minimum af babyudstyr, og da hun er på barsel fra sin gartneruddannelse og ingen opsparing har, har hun ikke selv råd til at købe en ny barnestol eller andet udstyr. Hendes møster møder hende derfor

i Fisketorvet, hvor de indkøber kun det "allervigtigste" (33). Ekspedienten i butikken *Ønskebørn* diskuterer fordelene ved de forskellige produkter, og her bliver det tydeligt, at produkterne ikke bare løser et praktisk problem, men at de dyre produkter også associeres direkte med god omsorg, og at man derfor, så at sige, kan købe sig til det gode moderskab: "[Stofbleer] af økologisk bomuld er også meget efterspurgt. Hellere lidt for mange end lidt for lidt, plejer vi gerne at sige. [...] de her latexmåtter er ergonomiske og klart de bedste for barnets ryg. De skal jo ligge godt, de små" (35). Da det går op for ekspedienten, at Maria og hendes moster ikke har råd til at købe de dyre produkter, fortæller han, at man kan få startpakker hos Mødrehjælpen. "Tøjet er brugt og tit utrolig umoderne. Men det koster ikke mere end 100 kroner, og så har I alt, hvad I skal bruge" (35). Denne information leveres med et helt andet tonefald og kropssprog end salgstalerne om de dyre stofbleer og skiftemåtter. Han "læner sig ind over kassen og holder hånden som en tragt for munden, som skulle han til at overlevere en dyb og skamfuld hemmelighed" (35). Her forstås, at de dyre og ergonomiske produkter, som kun er tilgængelige for mødre med nok kapital, er vejen til det gode moderskab, mens en startpakke hos Mødrehjælpen er sidste udvej for den dårlige mor og derfor bør omtales med skam i stemmen. Charmans pointe om moderskabets store overlap med spørgsmål om klasse, race og andre samfundsmæssige forhold og Jones' pointe om at nogle mødre, på grund af deres socioøkonomiske stand, altid vil være forfulgt af anklagen om det dårlige moderskab, får her sit helt konkrete udtryk i mødet mellem ekspedienten i *Ønskebørn* og en fattig underklasse-mor.

Maria er dermed bagud fra starten, og hun får enormt svært ved at overbevise velfærdsstatens repræsentanter om, at hun er en god mor, der fortjener at blive hjulpet på vej af statens omsorg. Selvom hun arbejder på at forbedre de fysiske rammer i mosterens lejlighed og forsøger at være mere forberedt på de efterfølgende møder med forskellige sagsbehandlere, bliver dommen, at Johan skal have den fulde forældremyndighed. Sagsbehandleren Martin forklarer, at beslutningen er baseret på udtalelser fra blandt andet Marias skolepsykolog og jordemødre, "som i de her tilfælde alle peger på de samme diagnoser med destruktive adfærdsmønstre til følge" (363). Sagsbehandlerens vurdering understøttes og forstærkes af en

breder flok af repræsentanter fra forskellige afdelinger af velfærdsstaten, som alle konkluderer om Maria, at hun ikke er i stand til at være en god nok mor. Beslutningen præsenteres også helt eksplicit af sagsbehandleren som et udtryk for velfærdsstatens omsorg for Sonja:

Maria, det er sådan, at man i de her undersøgelser hele tiden kigger på barnets tarv. Vi er slet ikke i tvivl om, at du har de bedste intentioner og en masse kærlighed til Sonja, det er slet ikke det, vi sætter spørgsmålstegn ved her, bare så det er helt på det rene (363).

Velfærdsstatens disciplinering af Marias moderskab forklares altså med statens omsorg for barnet. Beslutningen om at fratage Maria forældremyndigheden forstås af velfærdsstaten som et udtryk for, at det i sidste ende er staten, der har ansvaret for Sonjas trivsel. Staten vurderer, at Maria ikke er i stand til at leve op til standarderne for den gode mor, og derfor fratages hun forældremyndigheden af morstaten. I denne beslutning eksemplificeres netop, hvordan den danske velfærdsstat via sin høje grad af affamilialisering kan udøve en stor magt over mødre, og romanen viser sin læser, hvordan dette samfundsmæssige forhold opleves i "det lille liv" (Kjældgaard 75), hos den enkelte mor. Romanen tilbyder dog også en kritik af dette magtforhold, som artiklens næste afsnit vil vise.

DOKUMENTARISTEN OG LÆSERENS ØJNE

Undervejs i romanen introduceres karakteren Paul, en dokumentarist, der er i gang med at lave en film om beboerne i de bygninger, der skal rives ned på grund af fundet af PCB. Helt fra deres første møde understreges det, at Paul er en karakter, der ser, bevidner og dokumenterer Maria:

Hun retter sig op i sadlen og får øje på en person i trekkingstøvler i brunt læder med orangerøde snørebånd, dynejakke og et analogt kamera om halsen. Han skygger med hånden for solen og ser op på Maria. Han har tykt, mørkt hår og klare, brune øjne, der begejstret betragter hende (156).

I denne beskrivelse påpeges det, hvordan Paul ser og betragter Maria, og tilstedeværelsen af hans kamera forstærker denne rolle som vidne. I starten

er Maria en anelse utilpas og usikker ved Pauls tilstedeværelse, og hun spekulerer over, hvordan hun vil komme til at fremstå i hans dokumentering af hende: "Fotograferer han dem? Maria ved ikke, om hun skal læse det som et godt eller dårligt tegn. Hun ved, at hun har blameret sig, talt mere end hun burde" (162). Efterhånden bliver Maria mere tryk ved Paul, og de to får et seksuelt forhold til hinanden, men hun fortsætter med at forsøge at vise sig fra sin bedste side overfor ham, og måske ikke vise hele sandheden om sig selv og sine oplevelser. "Hun [...] fotograferer sig selv. Hun lægger et filter på det bedste billede og sender det til Paul" (286). De gentagne referencer til visuelle medier gør læseren opmærksom på spørgsmålet om, hvem der ser på Maria, deres eget blik på karakteren og den implicite vurdering, der ligger i dette blik.

Efter Maria har fået besked om tabet af sin forældremyndighed over Sonja, er det med Paul som publikum, at hun udtrykker sine følelser af uretfærdighed og sorg over beslutningen. Paul er taget med Maria til Fiske-torvet, hvor de sidder i babyloungen og kigger på Sonja, der leger på gulvet. I scenen er Paul primært til stede som et par øjne, der ser på Maria og som den, der holder kameraet, der filmer hende – han "stiller ingen spørgsmål, beder hende ikke om noget, lader hende bare sidde der alene med sin akavethed" (374). Mens der filmes, fortæller Maria om, hvor uretfærdigt hun synes, det er, at kommunen og staten har retten til at bestemme, hvorvidt hun må passe og opdrage sit eget barn:

Men ved du hvad," siger hun og ser direkte ind i kameraet. "Hvis der er én ting, jeg kan finde ud af, så er det at passe mit barn. Prøv at se, hvor godt hun har det, prøv at se, hvor god hun er. Det kan da godt være, at jeg ikke er perfekt, men helt ærligt, de kommer og dømmer os uden at vide noget om Sonja, uden at vide noget om mit liv, hvad jeg har været igennem (374).

Maria fortæller direkte til det rullende kamera, at hun føler sig uretfærdigt dømt som en dårlig mor af staten, og at denne vurdering i hendes øjne ikke er baseret på de faktiske forhold i hendes liv og moderskab, men snarere på en overfladisk og stereotypificerende bedømmelse dannet i løbet af to korte møder. Hun taler til Paul, men fordi det filmes som en del af Pauls dokumentar, taler hun også indirekte til filmens modtagere. Via denne

film og Pauls blik inviteres læseren til også at deltage i vurderingen af Maria. Invitationen strækker sig ud over denne specifikke scene, da læseren via Marias kommentarer i dette øjeblik opfordres til at vurdere helheden af Marias moderskab, som det er blevet præsenteret for os. Til forskel fra sagsbehandleren har vi et andet vidensgrundlag at foretage denne vurdering på – vi ved noget om Marias liv, og om hvad hun har været igennem. Kombineret med det forhold, at vi igennem næsten 400 sider har bevidnet Marias verden gennem hendes perspektiv, vil læseren antageligvis være mere tilbøjelig til at forstå, hvor højt hun elsker Sonja, på trods af sine fejltagelser og problemer, og erklære sig enig i, at beslutningen om fjernelsen af hendes forældremyndighed er uretfærdig.

Ved hjælp af karakteren Paul og hans dokumentaristblik præsenterer romanen en mulighed for, at læseren retter et kritisk blik på ikke bare velfærdsstatens vurderende magt over mødre som Maria, men også på det tilsyneladende begrænsede grundlag for denne vurdering, samt på de forestillinger om den gode mor, som denne vurdering styres af. Romanen viser dermed bagsiden af medaljen i den omsorgsfulde og affamilialiserede velfærdsstat. I forsøget på at udøve omsorg for barnet Sonja, ender velfærdsstaten med at stemple Maria som en dårlig mor, som staten føler det nødvendigt at gribe ind overfor, og som ikke oplever omsorg men derimod disciplinering. Romanen viser os, at vurderingen af Maria indrammes af forestillinger om den gode mor, der handler mindst lige så meget om socioøkonomisk baggrund og klasse, som de handler om, hvordan Maria egentlig passer på sit barn. Dermed afsløres en velfærdsstat, der definerer sig selv i et løfte om at yde omsorg til dem, der har brug for det, men som i praksis fordeler denne omsorg på baggrund af allerede eksisterende uligheder i samfundet.

Samtidig ser læseren gennem tredjepersonsfortællingen på Maria udefra, og læserens blik på Maria vil antageligvis være påvirket af de kulturelle myter om "den gode mor," som læseren ikke uden videre kan lægge fra sig, fordi de på så omfattende vis gennemsyrrer kulturen. Brugen af det visuelle medie i denne scene er en anmodning til læseren, om at overveje hvem der ser, hvilken magt der ligger i at se, og hvordan læseren selv ser på Maria og dermed vurderer hende. Romanens gentagne scener, hvori Maria

er ude af stand til at fysisk beskytte sit barn, ikke kan trøste hende, og hvori Maria fratager Sonja muligheden for at være sammen med sin far, agerer som en slags opfordring til læseren om at overveje hvorvidt, hvordan og hvorfor de vurderer Maria som "en dårlig mor" ligesom sagsbehandlerne. Romanen giver dermed læseren et dobbelt blik på Maria: Vi kan både anerkende, at hun ikke er den perfekte mor og forstå at velfærdsstaten behandler hende uretfærdigt. Dette er en situation, som romanen ikke giver læseren en løsning på, og som dermed fremstår som et igangværende problem i velfærdsstaten. Romanen fremstiller Marias situation og oplevelser for sin læser og beder dem tage stilling, og til dermed at forstå i hvor høj grad deres egne forestillinger om "den gode mor" er filtret sammen med socioøkonomiske forhold og forestillingen om, at statens omsorg skal være et betinget gode.

DEN DÅRLIGE MORSTAT

Da Liv Duvås *Ned fra himlen* udkom i 2024 blev den modtaget som en roman, der handler om den danske velfærdsstat, og om de løfter, velfærdsstaten ikke kan holde (Lund). Romanens "gotiske socialrealisme" blev fremhævet, og ligeså gjorde måden, hvorpå romanen afslører "den store danske velfærdsstat med skeletter i skabet" (Nielsen). Ved hjælp af beskrivelserne af de PCB-inficerede højhuse, der altid synes til stede i karakterernes synsfelt, tegner romanen et billede op af en velfærdsstat, der er forgiftet og på kanten af kollaps. Historierne om Marias egen opvækst med en alkoholiseret mor og en fraværende far i en bolig på "ghetto-listen" står i stærk kontrast til hendes kæreste Johans beskyttede opvækst i en forstad til Aarhus og efterfølgende tilværelse i en forældrekrøbslejlighed på Frederiksberg. Dermed tegner romanen et billede af et Velfærdsdanmark, der i høj grad er forment af en social ulighed, som velfærdsstaten ikke formår at opveje for.

Ved at fremstille Maria som en mor, der af mange læsere vil blive kategoriseret som en "dårlig mor", peger romanen direkte på velfærdsstatens processer og vurderinger som på en og samme tid retfærdiggjorte og som dybt problematiske. Læseren forstår hvorfor og hvordan staten behandler hende, som den gør, men kan samtidig se, hvordan vurderingen af Maria er

baseret på en overfladisk læsning af hendes socioøkonomiske baggrund og situation. Dokumentaristens tilstedeværelse og iscenesættelse af visuelle medier inviterer desuden læseren til at overveje sine egne fordomme og vurderinger af Marias moderskab som impliceret i det større statsapparat. Ved hjælp af romanens inddragelse af Marias opvækst og hjemegn i Brøndby Strand, bliver det tydeligt, at statens vurdering og behandling af hende ikke kun drejer sig om hendes moderskab, men er historien om underprioritering og manglende omsorg igennem en hel barndom. Marias oplevelse med den danske velfærdsstat bliver dermed ikke en historie om følelsen af at være berettiget omsorg, som Charman beskriver det, men snarere en historie om igen og igen at blive overset hvis ikke direkte disciplineret af staten. Hvis vi forstår staten i *Ned fra himlen* som en morstat, må vi derfor forstå den som en morstat, der selv er en dårlig mor og ikke magter at tage sig ordentligt af alle sine børn.

IDA AASKOV DOLMER, forskningsassistent ved Institut for Kultur- og Sprogvidenskaber, Syddansk Universitet. Forsvarede i 2025 sin ph.d.-afhandling om fremstillingen af moderskab som et arbejde i nyere britisk litteratur. Forsker i både dansk og britisk moderskabslitteratur samt i litterære fremstillinger af reproduktion og omsorg.

THE GOOD DANISH WELFARE MOTHER

State Disciplining of Motherhood in Liv Duvå's Ned fra himlen.

This article examines how the Danish welfare state, in distributing care to its citizens, acts as an evaluating authority, determining who is a "good mother," deserving of care, and who is a "bad mother," against whom the welfare state may intervene. This relation between mothers and the welfare state is particularly prescient in the Scandinavian welfare states, where, because of the high degree of defamilialisation, the state carries a distinctly larger share of the responsibility of the caring for children. The article also points out that the state's assessment of mothers draws on cultural myths of the good mother and the bad mother which are both highly culturally constructed and closely tied to socio-economic conditions. The article argues that this relation between mother and state is depicted in the Danish

novel *Ned fra himlen* by Liv Duvå (2024), but this novel may also be understood as a critique of this power relation, as it, through the character of the documentary-maker Paul, offers the reader the position of assessor with in-depth knowledge of the mother's experiences and perspective.

KEYWORDS

DA: Moderskab; velfærdsstat; litteratur; den gode mor; affamilialisering

EN: Motherhood; welfare state; literature; the good mother; defamilialisation

BIBLIOGRAFI

- Bollen, Alex. *Motherdom: Breaking Free from Bad Science and Good Mother Myths*. Verso, 2025. e-bog. <<https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/98276>>.
- Borchorst, Anette. "Køn, velfærdsmodeller og europæisering." *POLIS – tidsskrift for samfundsfagsdidaktik*, årg. 4: 6, 2023, s. 61-73. <<https://tidsskrift.dk/POLIS/article/view/138715>>.
- Charman, Helen. *Mother State: A Political History of Motherhood*. Allen Lane, 2024.
- Christensen, Matias Engdal og Carsten Jensen. "Danskernes holdning til velfærdsstaten." *Politica*, 57: 3, 2025, s. 42-58. <<https://tidsskrift.dk/politica/article/view/158802>>.
- Daly, Brenda O., og Maureen T. Reddy. "Introduction." *Narrating Mothers: Theorizing Maternal Subjectivities*, redigeret af Brenda O. Daly og Maureen T. Reddy, University of Tennessee Press, 1991, s. 1-18.
- Duvå, Liv. *Ned Fra Himlen*. Gads Forlag, 2024.
- Hays, Sharon. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale University Press, 1996.
- Jones, Owen. *Chavs: The Demonization of the Working Class*. Verso, 2016.
- Kjeldsen, Birgitte. "Ivana Nikoline Brønlund vinder sag om tvangsfjernelse af sin datter." *Kalaallit Nunaata Radioa*, 22. september 2025. <<https://knr.gl/da/nyheder/ivana-nikoline-broenlund-vinder-sag-om-tvangsfjernelse-af-sin-datter>>.
- Kjældgaard, Lasse Horne. "'In loco parentis'. Affamilialisering i fiktion om den skandinaviske velfærdsstat." *Velfærdsfortællinger. Om dansk litteratur i velfærdsstatens tid*, redigeret af Nils Gunder Hansen, Gyldendal, 2010, s. 65-90.
- Lund, Nicklas Freisleben. "Storslået portræt af en velfærdsstat, der ikke har indfriet sit oprindelige løfte." *Jyllands-Posten*, 12. september 2024. <<https://jyllands-posten.dk/kultur/litteratur/ECE17342029/storslaet-portraet-af-en-velfaerdsstat-der-ikke-har-indfriet-sit-oprindelige-loefte/>>.
- Nielsen, Bodil Skovgaard. "Det spøger i velfærdsstaten." *Information*, 16. august 2024.
- Rich, Adrienne. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W.W. Norton & Company, 2021.

Thompson, Ross A. og Diana Baumrind. "The Ethics of Parenting." *Handbook of Parenting, Volume 5: The Practice of Parenting* (3. udgave), redigeret af Marc H. Bornstein, Routledge, 2019, s. 3-33.

VÆRDIEN AF OMSORG

Anmeldelse af Emma Holtens *Underskud: Om værdien af omsorg*

Emma Holten

UNDERSKUD: OM VÆRDIEN
AF OMSORG

Politikens Forlag 2024, 288 sider

Emma Holtens debutbok, *Underskud: Om værdien af omsorg*, har blivit en stor succé, inte bara i Danmark, utan också internationellt. Exempelvis har den fått stor uppmärksamhet i Sverige, där den gavs ut i översättning våren 2025.

Holtens syfte är att undersöka en paradox: "Hvordan kan vi være rigere end nogensinde og samtidigt trives dårligere?". Denna paradox löser hon upp genom att visa att den bygger på att rikedom

förstås enbart i ekonomiska termer. Om vi ser till andra värden – exempelvis sådana som skapas (eller utgörs) av *omsorg*, som Holten definierar som "at tage sig af andere menneskers ve og vel" – är det inte alls säkert att vi är särskilt rika, menar hon.

Varför har vi då kommit att förstå rikedom på detta inskränkta sätt? Jo, för att vi sitter fast i en "verldensbillede" som (med en formulering från baksidestexten) har sina rötter i "[o]plysningtidens ambition om et samfund, man kunne styre som en fabrik", och som "har gjort mennesker, timer, relationer og i sidste ende hele fremtiden till

prissatte produkter". Inte minst tar sig denna världsbild uttryck i "en særlig økonomisk tænkning, der hersker over alle de andre", som Holten kallar "den etablerede økonomi" och som hon anser att vi dagligen och stundligen blir "narret av".

Mot detta tänkande ställer Holten ett annat: "feministisk økonomi". Det utgår från "reproduktion", det vill säga "alle de lønnede og ulønnede aktiviteter, det kræver at holde mennesker sunde, raske, glade og i live". Det är för att den etablerade ekonomin inte förstår värdet av reproduktion – där omsorg ingår – som vi hamnat i en situation där vi trivs dåligt trots att vi är "rika".

Huvuddelen av *Underskud* utgörs av en idéhistorisk exposé över den etablerade ekonomins framväxt och en kritik av densamma från feministiska utgångspunkter. Bland annat visar Holten hur viktiga tänkare som Hobbes, Locke och Smith osynliggjort värdet av omsorg, och hur detta osynliggörande kommit att bli en hörnsten i modern ekonomisk teori och vetenskap.

Detta görs oerhört skickligt. Holten är en enastående pedagog

som med hjälp av bland annat drastiska exempel – exempelvis Britney Spears kamp mot paparazzi! – pregnant (och ofta litet elaka) formuleringar och en god portion humor lyckas göra svåra men angelägna saker både intressanta och begripliga. Jag lärde mig massor av att läsa *Underskud*!

Holten vill emellertid inte bara informera, utan även agitera. Hon vill inte bara att läsarna ska förstå hur rikedom och vantrivsel kan gå hand i hand utan också att vi ska uppröras och försöka göra någonting åt sakernas tillstånd. Och här går det att ha invändningar.

För Holten verkar det att förstå och det att förändra vara mer eller mindre detsamma. Om vi bara ersätter ett sätt att tänka (den etablerade ekonomins) med ett annat (den feministiska ekonomins) så ska vi nog få ordning på den samhälleliga trivseln, tycks hon mena.

Enligt Holten är problemet med den etablerade ekonomin att den *nedvärderar* omsorg. Det är det som är roten till vår bristande trivsel. Och lösningen är så klart "at ændre værdierne". För att kunna ändra den dominerande värderingen av omsorg måste man dock veta hur den uppstått. Och

här lämnar Holten oss med flera frågor.

En av dessa är hur det kan komma sig att den etablerade ekonomin blivit oförmögen att förstå omsorg? Varför är det så att tänkare som Hobbes, Locke och Smith, som osynliggjort reproduktion och omsorg, blivit så inflytelserika? Varför har andra – Holten lyfter exempelvis fram François Poullain de la Barres, vars tänkande står i bjärt kontrast till Lockes – inte fått samma inflytande? Och vad gjorde att Keynes och hans efterföljare, som hävdade andra ekonomiska trossatser än den etablerade ekonomins, och som under en period var oerhört inflytelserika, inte länge övertygar oss?

En annan fråga är varför vi blir "narret" av den etablerade ekonomin? Holten skriver om att "makten" agerar "i samspel" med pressen och att ekonomer som skolats i etablerad ekonomi ofta ges rollen som experter. Men det är ganska vagt. Vem är "makten", undrar man? Och hur kan den kontrollera pressen? Och varför är politiker av olika ideologiska schatteringar så förtjusta i att anlita ekonomer som experter?

Här skulle jag vilja pröva ett annat perspektiv än det som Holten presenterar. Kan det kanske vara så

att den etablerade ekonomins nedvärdering av omsorg och deras fokus på ekonomisk rikedom inte så mycket bygger på en oförmåga att förstå feministisk ekonomi, som på att omsorg faktiskt inte har något värde i det ekonomiska system vi lever i? Kan det vara så att kapitalismens inriktning mot bytesvärden (och därmed "prissatte produkter") snarare än *bruksvärden* (exempelvis "menneskers ve og vel") gör att omsorg helt krasst saknar värde, annat än det ekonomiska värde den kan generera när den säljs som en tjänst på en marknad?

Holten skriver på ett ställe att Jakob Elleman-Jensen sagt att de som inte erkänner Finansministeriets sätt att räkna inte förstår "hvordan verden hænger sammen". Holten håller inte med – hon menar att det är den etablerade ekonomin som inte förmår göra reda för vad rikedom egentligen är. Men kanske är det så att världen helt enkelt hänger samman på ett sätt som gör att omsorg de facto saknar värde. I så fall blir uppgiften inte att förstå världen på ett annat sätt och att utifrån denna förståelse värdera saker annorlunda, utan att förändra världen så att andra sätt att tänka och värdera blir möjliga.

På ett ytligt plan påminner Holtens *Underskud* om Marx *Kapitalet*. Liksom han tar hon avstamp i en kritik av den *form* som rikedom har i kapitalistiska samhällen – han talar om att den utgörs av en *enorm ansamling av varor* och hon pekar på att rikedom mäts i pengar. Men på ett djupare plan finns det betydande skillnader. Medan Marx kapitalismkritik fokuserar på hur produktionen är organiserad – dvs relationen mellan klasserna – sätter Holten idéer och värderingar i centrum.

Att anklaga Holten för att brista i marxistisk materialism kan naturligtvis tyckas vara litet ogint och sekteristiskt. Men faktum är att flera tänkare på senare år på ett mycket övertygande och intressant sätt kombinerat feministisk ekonomikritik med marxistiska perspektiv – och det skulle ha varit väldigt intressant om Holten gått i dialog med dem.

En möjlig dialogpartner är den svenska författaren Nina Björk, som i sina senaste böcker kombinerar den feministiska ekonomins intresse för reproduktion med en marxistisk samhällssyn. Men ty-

vänn engagerar sig nordiska intellektuella idag inte så ofta i vad som tänks och skrivs i grannländerna. Det är synd, för även i en globaliserad värld finns det nog en del nordiska särdrag som kan vara värda att ta fasta på när man diskuterar sådant som omsorg – exempelvis att vi, trots allt, fortfarande har starkare välfärdsstater än de flesta andra länderna i världen – och som inte alltid står på agendan i den internationella diskussionen (som i praktiken för det mesta har en tung anglosaxisk slagsida).

Förhoppningsvis kan framgångarna för Holtens bok i Sverige bidra till att revitalisera den intellektuella gemenskapen i Norden. Eftersom jag tror att det skulle vara en bra sak vill jag avsluta denna recension med att ge ett eget bidrag till denna revitalisering genom att tipsa om en svensk film: Nils Petter Lofstedts *Det omätbara*. Den handlar om dem som arbetar med att ta hand om andra och har väckt mycket stor uppmärksamhet i Sverige. Jag tror nog att den kan intressera också i Danmark inte minst i kölvattnet av Holtens (mycket välförtjänta) succé med *Underskud*. •

DET NATIONALE KOMPROMIS

Dem danske aids-historie og dens aktører

*Michael Nebeling Petersen, Tobias de
Fønss Wung-Sung, Bolette Frydendahl
Larsen, Camilla Bruun Eriksen og Mons
Bissenbakker*

AIDS-KRISENS

DANMARKSHISTORIE

Gads forlag, 2024, 336 sider.

Hvis jeg var født ti år tidligere, var jeg død i dag. Hvis jeg var født ti år senere, havde jeg været far.

Hvad vil jeg sige med denne selvoptagede indledning? Jo, at selvom alle mennesker sikkert i alle kulturer og til alle tider er produkter af deres historiske kontekster, så eksisterer der næppe nogen gruppe udover måske transpersonerne, der

som homoseksuelle mænd i det sidste halve århundrede har mærket så omfattende samfundsmæssige ændringer. På liv og død. Både forhold omkring fysisk overlevelse og reproduktion har for bøsser undergået enorme transformationer siden 1960'erne.

Jeg er født i 1962 og betragter mig selv som aids-overlever. Det tror jeg, de fleste homoseksuelle mænd i min generation gør uanset hiv-status. Og regnbuebørn var næsten utænkelige i min ungdom. Det eksisterede nærmest ikke i min verden dengang, i hvert fald ikke som begreb, skønt lesbiske naturligvis har en anderledes og

længere historie i forhold til reproduktion. Så historien om danske mandlige homoseksuelles liv, død, og reproduktion gennem de sidste halvtreds år er vigtig at få fortalt.

Aids er en uomgængelig del af den historie. Og det nationale perspektiv er afgørende, for selvom de fleste lande i den vestlige verden på nogle måder reagerede ens, var de afgørende forskellige i forhold til kronologi, strategier og politikker. Hvor aids allerede var udbredt i USA i 1981, kom krisen først for alvor til Danmark nogle år senere. Og det danske velfærdssystem og traditionen for nationale kompromiser i krisesituationer gør på nogle måder aids-krisens danmarkshistorie enestående. Dette skyldes i høj grad dygtige aktivister og ildsjæle, men også en særlig imødekommenhed og i visse tilfælde mod til nytænkning hos myndighederne.

Det er altså på høje tid at få en samlet beskrivelse af de centrale årtier 1981-2000 og dermed muligheder og redskaber for at bearbejde det traume, aids-krisen udgjorde. Mange af de centrale aktører er nu i en alder, hvor deres vidnesbyrd skal indsamles, før det er for sent. Alene i 2025 er der udkommet to litterære vidnesbyrd:

Thomas Lagermand Lundmes *Vitilhørte ingen: Da aids kom til Danmark* og Nikolaj Tange Langes roman, *Alle idioter dummer sig*.

Det er interessant, at den første samlede fremstilling, *Aids-krisens Danmarkshistorie*, kommer fra en yngre forskergeneration, der voksede op i sygdommens skygge, men ikke personligt havde den inde på livet. Måske har de netop den nødvendige afstand til at skabe overblik. Det er i hvert fald lykkedes de fem forfattere at fremstille et enestående læsbart overblik over krisen, der både gengiver førstehåndsberetninger fra aktivister, overleverere, aids-patienter, læger, funktionærer, sygeplejersker og politikere samt trækker overordnede linjer. Værket fungerer som smukt supplement til Jan Fouchard, Bent Hansen og Henning Mikkelsens klassiske fremstilling *Bøssepesten. Historien om aids-bekæmpelsen blandt bøsser i Danmark 1981-1996* (2005) med lidt snævrere perspektiv og kronologi, men hvis forfattere selv fungerede som frontfigurer under krisen.

For min (homo)generation fungerer bogen især som huskeseddel og fortidsbearbejdning, for yngre og heteroseksuelle læsere

tilbyder den et enestående indblik, der nænsomt og sobert, nøgternt og empatisk gengiver en kompleks historisk epoke og dens mange forskellige aktører. Aids-håndteringen i Danmark var et kringlet puslespil med mange interesser. At krisen efterlod sig spor på områder, der tilsyneladende ikke har noget med aids at gøre, er en af bogens mest originale pointer. Afgørende ændringer i holdningen til homoseksualitet og sexarbejde og i generelle læge-patient-relationer kan i høj grad føres tilbage til krisens nydannelser og løsningsmodeller.

Den er derfor af flere grunde en bog til tiden. Danmark har i sammenligning med andre lande været længe om at bearbejde aids-krisen, måske netop fordi den langt hen ad vejen løstes gennem nationale kompromiser og ofte utraditionelle samarbejder og ikke var præget af horrible lovforslag, hysteri, og radikale tiltag som i for eksempel Sverige. En sygdomsfortælling kan aldrig blive en solstrålehistorie, men hvis man sammenligner med mange andre lande, slap Danmark generelt godt fra sygdommens udfordringer.

Det er både bogens styrke og svaghed, at perspektivet er konse-

kvent dansk. En sammenligning med nabolande, som især Sverige, men også USA og afrikanske lande syd for Sahara kunne have perspektiveret og profileret det specifikke danske ved krisehåndteringen. Dette er et projekt for kommende værker, som forfatterne generøst afslutter med at invitere til.

Sverige har for længst haft en bred offentlig debat om aids-krisen og ikke mindst myndighedernes håndtering, der var langt mere drastisk med lukning af homosaunaer (som aldrig er blevet genåbnet) og seriøse forslag om internering af hiv-smittede på øer. Forfatteren Jonas Gardell, som kunne have været inddraget mere, lancerede i 2012 og 2013 en uhyre populær, velskrevet og melodramatisk romantrilogi, *Torka aldrig tårar utan handskar*, som dannede grundlag for en offentlig samtale og fortidsbearbejdning, der blev intensiveret af den populære filmatisering i 2012. De langt hårdere fronter på den anden side af Øresund kunne med fordel have profileret den danske historieskrivning og det måske enestående ved det danske nationalkompromis.

Et andet diskutabelt fravalg er de manglende fodnoter og refe-

renciaer, som på den ene side fremmer formidlingsvenligheden, på den anden side gør det vanskeligt at gå forfatterne efter i sømmene. Det svækker værkets videnskabelige værdi. Jeg havde her foretrukket en blød mellemvej.

Det er ikke, fordi der ikke allerede findes danske historier og dokumenter om aids. Forskerne er, som de skriver, ved at drukne i materiale, og udvælgelsesprocessen har været en udfordring, som det faktisk havde været interessant at høre mere om. Der eksisterer allerede en lang række memoirer fra centrale aktører og aktivister fra både Landsforeningen af Bøsser og Lesbiske, Bøssernes Befrielsesfront, pensionatet Villaen og hiv-fristedet Kafé Knud, men Aids-krisens Danmarkshistorie er første samlede forsøg på et overblik.

Forfatterne går kronologisk frem. Sygdommens afrikanske oprindelse og de tidlige rædselshistorier fra det konservative, dobbelt-moralske og seksualfjendtlige USA berøres, men perspektivet er som nævnt fastholdt dansk. Det er fascinerende at læse om de medicinske landvindinger omkring det, der oprindeligt blev kaldt "bøssekræften",

især opdagelsen i 1983 af, at aids skyldes hiv-viruset, der smitter gennem blod og seksuel kontakt, og om de tidlige samfundsmæssige bekymringer. Jeg husker chokket, da vi lærte, at samtlige hiv-positive vil udvikle aids, ikke blot de tre eller ti eller 33 %, som vi og lægevidenskaben i en årrække havde troet. Og jeg husker, hvordan Ekstra Bladet i 1985 lancerede en overskrift om, at "Hver tredje bøsse har AIDS". Den figurerede på lysavisen på Nørreport Station i København til skræk og advarsel. Til gengæld husker jeg også lettelsen i 1986 over informationen om, at kondom og sikker sex rent faktisk effektivt beskytter mod hiv.

Senfirserne var tidspunktet, hvor diverse berørte grupper for alvor kom på banen og blev vigtige aktører. Blødersagen, hvor Novo Nordisk og myndighederne i over et år ved hjælp af en skandaløs "overgangsordning" undlod at hiv-screene og varmebehandle donor-blod og dermed smittede mange blødere, demonstrerede, at aids ikke kun angik bøsser og narkomaner, og Bløderforeningen blev en vigtig aktør. Den lille gruppe blev hårdt ramt, men erstatningerne var få, små og kom for sent. Denne

skammelige historie fortælles sobert og nøgternt.

En helt central aktør i krisehåndteringen blev Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske, som spillede en afgørende rolle i udformningen af dansk aids-politik baseret på frivillighed, anonymitet, direkte information samt anti-diskrimination. Et delresultat af samarbejdet mellem homo-organisationen og myndighederne blev Danmarks indførelse af det registrerede partnerskab i 1989 som det første land i verden: "Med anerkendelsen af samkønnede partnerskaber i kølvandet på det omfattende samarbejde mellem homoseksuelle aktivister, politikere og centraladministrationen flyttede de homoseksuelle sig fra udkanten af velfærdssamfundet ind i samfundets centrum. Eller sagt med et glimt i øjet: De flyttede fra de mørke toiletter under Rådhuspladsen ind i lyset på rådhuset". I velgørende glimt tør forfatterne lade sproget sprælle lidt i en ellers lidt anonym og forsigtig fortællestemme.

Perioden 1987-1994 var præget af en samfundsmæssig bekymring for epidemiens spredning ud over de såkaldte "risikogrupper",

og der lanceredes landsdækkende kampagner, hvor en række kulturpersonligheder på meget direkte vis informerede om sikker sex, kondomer og glidecreme. Hiv- og aidsramte organiserede sig i patientforeninger og oprettede i samarbejde med myndighederne en række støtteinstitutioner, der nu også omfattede narkomaner og sexarbejdere, der fik bedre vilkår. Ligesom for de homoseksuelle resulterede aids-krisen rent faktisk i bedre forhold for stigmatiserede og diskriminerede grupper. Folketingspartier var forbavsende enige. Kun Fremskridtspartiet udmærkede sig med konsekvent homofobi, stigmatisering og mistænkeliggørelse af hiv-ramte. Forfatterne antyder, at aids-krisens massive mobilisering af frivillig arbejdskraft og græsrodsinitiativer også passede ind i Poul Schlüter-regeringens nyliberale og individualistiske velfærdssamfundskritik. I den forstand er *Aids-krisens Danmarks-historie* også et væsentlig bidrag til fortællingen om den moderne danske velfærdsstats ud- og (delvise) afvikling.

I midten af 90'erne sker der afgørende medicinske fremskridt. Det viste sig, at aids ikke havde

spredt sig bredt i den danske befolkning, samtidig med at lægerne opdagede, at nye kombinationsbehandlingere rent faktisk kunne forlænge livet for aids-patienter. Sygdommen var fra 1997 ikke længere en dødsdom, og patienter skulle nu forholde sig til en ny fremtid. "Døden blev aflyst", som forfatterne formulerer det.

Den ændrede virkelighed havde mange konsekvenser. Med afblæsningen af katastrofen lukkede flere penge-kasser, og samarbejdet mellem Stop AIDS-sekretariatet og Landsforeningen ændredes radikalt. Sekretariatet havde været underlagt foreningen, men denne gik i 1993 i betalingsstandsning, og herefter blev Stop AIDS og aids-linjerne udskilt som selvejende institution. LBL mistede politisk goodwill og kæmpede de næste årtier med medlemsflugt og dårlig økonomi. Mange homoseksuelle anså ikke længere den politiske kamp for vigtig og identificerede sig i stadig mindre grad med traditionel homo-politik. For flere var målet nået med det registrerede partnerskab og de efterfølgende homo-ægteskabslove.

Midthalvfemserne kendetegnedes også af en række andre

konflikter. Sundhedsstyrelsens medicinaldirektør Palle Juul-Jensen kom i åben krig med diverse sundhedsministre, hvis homoseksualitet han sensationelt "outede" i en erindringsbog i 1996, hvor han påstod, at deres politik var styret af seksualitet. Erindringerne rummer ingen refleksioner om, hvordan hans egen heteroseksualitet og homofobi spiller ind. Dengang eksisterede der kun ganske få åbent homoseksuelle i offentligheden. Da mediestjernen Kim Schumacher i 1990 døde af aids, var både hans homoseksualitet og hans sygdom sensationer. Juul-Jensens kritik fik følgeskab af en række andre politikere, psykiatere og præster. Især Fremskridtspartiet ønskede strammere håndtering af aids-politikken. En række offentlige smittesager blev sensationer i formiddagspressen, og det medførte i 1994 vedtagelsen af den såkaldte "hivlov", der kriminaliserede usikker sex for hiv-positive.

Også internt i homo-miljøet var der kritik af strategierne. Lokalforeningen Lambda på Fyn forlod i 1999 samarbejdet på grund af uenigheder omkring aids-kampagnernes eksplicitte seksualisering. Konflikten bundede til dels

i modsætninger mellem storby og provins, men også i selvforståelsen som homoseksuel. Forfatterne underspiller dog, at konflikter, interne magtkampe og intriger i årtier havde præget Landsforeningen og dens hverdag. Samarbejdet omkring aids beskrev snarere en undtagelse.

Fremstillingen veksler vellykket mellem historiske overblik, personalhistoriske nedslag og subjektive beretninger: digte, illustrationer, malerier, nekrologer, og interview-citater skaber en smuk mosaik, der lader en mængde stemmer komme til orde. Konflikter, modsætninger og uenigheder fremstilles overskueligt og pædagogisk uden bedrevidende eller bagkloge pegefingre, og fremstillingen er præget af forsigtighed og genstandssensitivitet. Netop de mange stemmer giver fortællingen liv og nærvær, men den stramme struktur og systematiseringen sørger for, at læseren aldrig mister overblikket. •

